

Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Η περίοδος μεταξύ των δύο Παγκόσμιων Πολέμων είναι δυνατόν να διαχωριστεί στην πρώτη δεκαετία, στη διάρκεια της οποίας επικράτησε τελικά κλίμα αισιοδοξίας σχετικά με τη δυνατότητα να κυριαρχήσει η ειρήνη σε παγκόσμια κλίμακα, και στη δεύτερη δεκαετία, η οποία σφραγίζεται από την **πολιτική, οικονομική και κοινωνική κρίση** που οδηγεί στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η πορεία αυτή συνδέθηκε και με τα βήματα προόδου που φάνηκε αρχικά ότι θα ήταν δυνατόν να επιτευχθούν με στόχο την οργάνωση της διεθνούς ζωής μέσω της **Κοινωνίας των Εθνών (ΚΤΕ)**. Ο πρώτος, πράγματι, μεγάλος παγκόσμιος οργανισμός είχε συσταθεί το 1920 με κύριο σκοπό **την παγίωση της ειρήνης** με την εγγύηση όλων των κρατών-μελών της διεθνούς κοινωνίας. Η συχνή πρόταξη ωστόσο των ειδικότερων εθνικών συμφερόντων των κρατών-μελών –και ιδίως των συμφερόντων των μεγάλων δυνάμεων– και, επιπλέον, η εκβιαστική πολιτική των αυταρχικών κρατών –της Γερμανίας, της Ιταλίας και της Ιαπωνίας– θα συντελέσει, ώστε τελικά να αποτύχει η προσπάθεια αυτή.

Στη βαθμιαία επιδείνωση των όρων της διεθνούς ζωής συντέλεσε και η **παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929**, η οποία και ενέτεινε τα σοβαρά πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα με επίκεντρο την Ευρώπη.

Η Ελλάδα, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, θα διανύσει και αυτή, περίοδο οξείας πολιτικής κρίσης: συχνές αλλαγές κυβερνήσεων, στρατιωτικά πραξικοπήματα, πολιτική αστάθεια. Η εγκαθίδρυση της **αβασιλευτής δημοκρατίας** δε θα αρκήσει για να επιτευχθεί η υπερνίκηση των δυσχερειών. Θετικά βήματα θα συντελεστούν κυρίως, όταν κατορθώσει ο Βενιζέλος να δημιουργήσει μεταξύ 1928-1932 συνθήκες εσωτερικής σταθερότητας και να χαράξει με επιτυχία τη νέα εξωτερική πολιτική της χώρας. Οι επιπτώσεις όμως της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης θα πλήξουν και την Ελλάδα, προκαλώντας εκ νέου ατμόσφαιρα πολιτικής αστάθειας και κοινωνικής αναταραχής. Υπό αυτές τις συνθήκες, το 1935 θα γίνει παλινόρθωση της **βασιλευόμενης δημοκρατίας**, ενώ, το επόμενο έτος, θα καταλυθεί το κοινοβουλευτικό πολίτευμα και θα εγκαθιδρυθεί το δικτατορικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου.

1. Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1920-1930

Η οργάνωση της ειρήνης. Η φροντίδα για τη διατήρηση της ειρήνης, όπως είχε θεσπιστεί κατά τη Διάσκεψη στο Παρίσι μεταξύ των ετών 1919-1920, φάνηκε να εμπνέει τους ηγέτες των περισσότερων κρατών-μελών της διεθνούς κοινωνίας κατά τη δεκαετία 1920-1930. Οπωσδήποτε, είχε νωρίς καταδειχτεί ότι η σύσταση της **Κοινωνίας των Εθνών** δε θα αναιρούσε τη λειτουργία, παράπλευρα, του καθεστώτος που είχε έως τότε προσδιορίσει τις σχέσεις μεταξύ των επιμέρους κρατών, τα οποία προέτασσαν το εθνικό έναντι του γενικού συμφέροντος της διεθνούς κοινωνίας. Το σύστημα, ειδικότερα, της «συλλογικής ασφάλειας»* διαφάνηκε, νωρίς μετά τη δημιουργία της ΚΤΕ, ότι δε θα ήταν σε θέση να αντικαταστήσει εξ ολοκλήρου την παραδοσιακή πρακτική του ανταγωνισμού μεταξύ των κρατών.

Εντούτοις, αρχικά ήταν διάχυτη η προσδοκία ότι οι δύο αυτές αντιλήψεις θα μπορούσαν τουλάχιστον να συνυπάρξουν, συμβάλλοντας στη διατήρηση της ειρήνης. Παρά τις μεταξύ τους διαφορές, οι δημοκρατικές κυβερνήσεις –υπό την επίδραση και της κοινής γνώμης η οποία, μετά τη λήξη του

Η πορεία προς την αναγνώριση των δικαιωμάτων των γυναικών

«[...] Τα γερμανικά πανεπιστήμια δέχονταν φοιτήτριες από το 1909. Στη Γαλλία η πρώτη γυναίκα δικηγόρος διορίστηκε το 1903. Τα κολέγια θηλέων στα βρετανικά πανεπιστήμια καθιστούσαν την ανώτερη μόρφωση προσιτή στις γυναίκες, παρόλο που πολλά επαγγέλματα παρέμεναν κλειστά γι' αυτές, με εξαίρεση το διδασκαλικό επάγγελμα. Το 1900 υπήρχαν στη Γερμανία 850 οργανώσεις που αγωνίζονταν για παραχώρηση εκλογικών δικαιωμάτων στις γυναίκες. Η Φινλανδία ήταν η πρώτη ευρωπαϊκή χώρα που έδωσε στις γυναίκες δικαίωμα ψήφου, το 1906. Ο αντίστοιχος αγώνας στη Βρετανία απέκτησε δυναμική με τη δημιουργία της Κοινωνικής Πολιτικής Ένωσης Γυναικών, το 1903. Στις παραμονές του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου οι Βρετανίδες είχαν διεξαγάγει μια βίαιη εκστρατεία για να προωθήσουν το αίτημά τους, χωρίς να διαφαίνονται προοπτικές επιτυχίας. Ωστόσο, ο αγώνας για τα εκλογικά δικαιώματα της γυναίκας ήταν ένα προφανές παράδειγμα πανευρωπαϊκού κινήματος. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος επρόκειτο να μεταβάλει τη θέση των γυναικών στα εμπόλεμα κράτη και πολλές απέκτησαν το δικαίωμα ψήφου στα επόμενα χρόνια [...]. [Στη διάρκεια του] οι γυναίκες κατέλαβαν πολλά από τα αξιώματα που άφησαν πίσω τους οι άνδρες και τους αναπλήρωσαν σε πολλές εξειδικευμένες θέσεις εργασίας [...]. Γυρνώντας από τον πόλεμο, οι άνδρες επέστρεψαν στις παλιές τους δουλειές. Αυτό το γεγονός και η συρρίκνωση της οικονομίας στο τέλος του πολέμου έθεσαν τις γυναίκες στο περιθώριο. Οι γυναίκες δεν δέχθηκαν αυτό τον υποβιβασμό αδιαμαρτύρητα. Προς το τέλος του πολέμου ή μετά από αυτόν πολλές χώρες τούς παραχώρησαν πολιτικά δικαιώματα και μεγαλύτερη χειραφέτηση».

Τζον Στίβενσον (επιμ.), *Η Ιστορία της Ευρώπης*, Κ. Κωστόπουλος, Αθήνα 2005, σ. 377, 398.

Μαζική κατανάλωση και μαζική ψυχαγωγία

«Η μαζική κατανάλωση και η μαζική παραγωγή αγαθών δημιούργησαν την ευημερία της δεκαετίας του '20 [...]. Περισσότεροι άνθρωποι μπορούσαν να αγοράσουν αυτοκίνητο, μικρές ηλεκτρικές συσκευές, όπως ραδιόφωνα και φωνογράφους, καθώς και ενδύματα από συνθετικά υφάσματα, την κατασκευή των οποίων έκαναν δυνατή τα επιτεύγματα της χημείας. Το ρεγιόν, που ήδη παραγόταν μαζικά από τις αρχές της δεκαετίας του '20, ήταν μια νέα τεχνητή μορφή μεταξιού, που έδινε τη δυνατότητα σε ένα υλικό, το οποίο μέχρι τότε μόνο οι πλούσιοι μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για τα πολυτελή τους ενδύματα, να γίνει προσιτό και στον μέσο άνθρωπο. Με τη σταδιακή επικράτηση της οκτάωρης εργασίας, όλο και περισσότερη προσοχή δινόταν στον ελεύθερο χρόνο ως μια θετική πλέον πηγή ανθρώπινης ικανοποίησης για όλους και όχι μόνο για τους πλούσιους. Τα παραθαλάσσια θέρετρα της Ευρώπης άρχισαν να γεμίζουν από παραθεριστές καθώς όλο και περισσότεροι άνθρωποι είχαν τον χρόνο και τα μέσα να απολαμβάνουν τις διακοπές τους. Μια έκρηξη ενδιαφέροντος για το ποδόσφαιρο μεταξύ των Ευρωπαίων μπορούσε να συγκριθεί μόνο με την παράλληλη ανάπτυξη του επαγγελματικού μπέιζ-μπολ και του ποδοσφαίρου στα κολέγια των ΗΠΑ. Τεράστια στάδια άρχισαν να χτίζονται σε όλη την Ευρώπη».

F.W. Pethick Lawrence (ed.), «The Trial of the Suffragette Leaders» (London, The Woman's Press, 1909), στο Noble et al., *Western Civilization. The Continuing Experiment*, τ. II, 4η έκδ., Houghton Mifflin Co., 2005, σ. 898.

Μαζική ψυχαγωγία και αθλητισμός

«Οι μαζικές εκδηλώσεις παίζουν ρόλο αποφασιστικό και υπογραμμίζουν τη στροφή της εποχής (δεκαετίες '20 και '30) προς την ομαδική ψυχαγωγία [...]. Ο αθλητισμός, που αποτελούσε

Ο Α. Μπριάν (Aristide Briand, 1862-1932), υπουργός Εξωτερικών και πρωθυπουργός της Γαλλίας, και ο Γ. Στρέζεμαν (Gustav Stresemann, 1878-1929), ιδρυτής του γερμανικού Λαϊκού Κόμματος, υπουργός Εξωτερικών και καγκελάριος της Γερμανίας, έθεσαν τα θεμέλια της γαλλογερμανικής φιλίας στη Διάσκεψη του Λοκάρνο, το 1925. Για τον λόγο αυτόν τιμήθηκαν και οι δύο με το βραβείο Νόμπελ.

Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, αντιμετώπιζε με αποστροφή το ενδεχόμενο μιας νέας αιματοχυσίας—φαίνονταν αποφασισμένες να μην προσφύγουν και πάλι στην ένοπλη βία. Προς την κατεύθυνση αυτή έδειχνε ότι συνέβαλλε, υπό την καθοδήγηση του **Γουστάβου Στρέζεμαν**, και η ηττημένη Γερμανία: το 1926 εντάχθηκε στην ΚΤΕ, ενώ, ένα έτος νωρίτερα, είχε στο **Λοκάρνο*** συνομολογήσει με τη Γαλλία, το Βέλγιο, τη Μ. Βρετανία και την Ιταλία τη διατήρηση του εδαφικού καθεστώτος που είχε θεσπιστεί με τη Συνθήκη των Βερσαλλιών και, γενικότερα, την ειρηνική επίλυση των διεθνών διαφορών. Στην εκπνοή μάλιστα της δεκαετίας του 1920 το μέλλον της ειρήνης αντιμετωπιζόταν με αισιοδοξία. Με το **Σύμφωνο Μπριάν-Κέλογκ** το 1928 είχε κηρυχτεί ο πόλεμος «εκτός νόμου», ενώ το επόμενο έτος ο ίδιος ο **Αριστείδης Μπριάν**, ως υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας, είχε φθάσει να προτείνει, για πρώτη φορά σε επίπεδο πολιτικό, την ένωση της Ευρώπης σε ενιαίο διακρατικό σχήμα.

Η οικονομική και κοινωνική συγκυρία. Η εξέλιξη των σχέσεων μεταξύ των κρατών-μελών της διεθνούς κοινωνίας, ιδιαίτερα στον ευαίσθητο χώρο της Ευρώπης, δεν ήταν ανεξάρτητη από την αντίστοιχη διαμόρφωση των όρων της οικονομικής και, κατ' επέκταση, της κοινωνικής ζωής. Παρά τις δυσκολίες, που ήταν εύλογο να προκαλέσει η μετάβαση από την οικονομία του πολέμου σ' αυτήν της ειρήνης, η πρώτη μεταπολεμική δεκαετία σφραγίζεται από την επίτευξη μιας αισθητής οικονομικής ανάκαμψης. Αν και διαφορετική κατά χώρες και παραγωγικούς τομείς, η βιομηχανική παραγωγή αυξανόταν κατά 50% στην ευρύτερη έκταση της Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής.

Παράλληλα ωστόσο εκδηλώνονταν και οι αρνητικοί κραδασμοί που προκαλούσαν αφενός η νομισματική ρευστότητα στην Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη και αφετέρου οι πιέσεις για την αποπληρωμή των πολεμικών χρεών και των πολεμικών αποζημιώσεων τις οποίες όφειλαν να καταβάλουν οι ηττημένοι στους νικητές. Επιπλέον, με την πάροδο των ετών αναφάνονταν ολοένα και περισσότερο τα προβλήματα που συνάπτονταν με τις νέες οικονομικές εξελίξεις στην Ευρώπη: πρώτον, η δυσχέρεια στην εξεύρεση αγορών για τα βιομηχανικά αγαθά που παράγονταν με αυξημένους ρυθμούς και, δεύτερον, η δυσπραγία του αγροτικού κόσμου εξαιτίας της μείωσης των τιμών των αγροτικών προϊόντων. Στο πλαίσιο εντούτοις της διασφάλισης των συνθηκών ειρήνης και σταθερότητας πιστευόταν ότι θα ήταν δυνατόν να αντιμετωπιστούν και τα προβλήματα αυτά με μεθόδους δημοκρατικές.

Οι προκλήσεις κατά της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και του φιλελευθερισμού. Μια πειστική, πράγματι, απάντηση από τα δημοκρατικά κράτη της Ευρώπης στα ανοιχτά κοινωνικά προβλήματα ήταν αναγκαία, κατά μείζονα λόγο σε μια εποχή που είχαν ήδη διατυπωθεί δύο διαφορετικές προτάσεις, εμπνευσμένες από τα αυταρχικά καθεστώτα που είχαν μόλις επικρατήσει στη Σοβιετική Ένωση και την Ιταλία, έστω και σε περιορισμένη αρχικά κλίμακα.

Στο όνομα της πειθαρχίας και της ενότητας του Κομμουνιστικού Κόμματος, ο Στάλιν θα επιχειρήσει, μετά τον θάνατο του Λένιν (1924), την οικοδόμηση του σοσιαλισμού «σε μία μόνο χώρα», την ΕΣΣΔ, υπό τη δική του συγκεντρωτική εξουσία. Προκειμένου μάλιστα να επισπεύσει την πορεία προς τον σοσιαλισμό, θα επιβάλει την κρατικοποίηση της καλλιεργήσιμης

μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ασχολία των εκλεκτών, τώρα γίνεται προσीτός στο μεγάλο κοινό είτε ως πρακτική άσκηση σε κάποιο σπορ είτε ως μαζικό θέαμα με μεγάλη διάδοση χάρη στον τύπο και το ραδιόφωνο. Τυπική περίπτωση αποτελεί η ποδηλασία, με δύο κυρίαρχες διεθνείς εκδηλώσεις, τον "Γύρο της Γαλλίας" και τον "Γύρο της Ιταλίας", όπου συμμετέχουν τα ευρωπαϊκά αστέρια του ποδηλάτου, και με τις δημοφιλείς "εξαήμερες ποδηλατοδρομίες" του Παρισιού, του Λονδίνου, του Βερολίνου ή των Βρυξελλών, οι οποίες συγκεντρώνουν μέχρι και 25.000 θεατές κάθε βράδυ. Παρόμοια συμβαίνουν στην πυγμαχία και στο ποδόσφαιρο. Η πυγμαχία χαρίζει στους οπαδούς της μεγαλύτερες στιγμές [...], ενώ τα κυριότερα έντυπα συναγωνίζονται σε εφευρετικότητα και σε τεχνάσματα, προκειμένου να αναγγείλουν πρώτα τα αποτελέσματα στο κοινό. Την πρωτιά την παίρνει το ραδιόφωνο, που μπορεί και μεταδίδει απευθείας τα νέα. Το ποδόσφαιρο γίνεται κι αυτό ένα δημοφιλέστατο σπορ με όλο και περισσότερους φίλους σε ολόκληρη την Ευρώπη και αποτελεί το κατεξοχήν αθλητικό θέαμα, με τις διάσημες ομάδες, όπως η αγγλική Άρσεναλ ή οι ιταλικές Τορίνο, Γιουβέντους και Μίλαν [...]. Τέλος, οι μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, με εξαίρεση το Λος Άντζελες που φιλοξένησε το 1932 τους αγώνες της 10ης Ολυμπιάδας, είναι αυτές που αναλαμβάνουν ανά τετραετία την οργάνωση αυτού του παγκόσμιου αθλητικού θεσμού».

Serge Berstein - Pierre Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Μιχ. Κοκολάκης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, τ. 3, σ. 160-161.

Γερμανικές γελοιογραφίες που ασκούν κριτική στο φασιστικό καθεστώς του Μπενίτο Μουσολίνι και στον Βασιλιά Βίκτορα Εμμανουήλ, ο οποίος το σπέρριξε. Το Εθνικό Φασιστικό Κόμμα ανέλαβε την εξουσία έπειτα από την «πορεία στη Ρώμη» (Οκτώβριος 1922). Ο Μουσολίνι διατηρήθηκε στην εξουσία έως το 1943, οπότε καθαιρέθηκε.

Ο φασισμός

«Ο φασισμός αποτελούσε άρνηση του φιλελευθερισμού, της δημοκρατίας και του σοσιαλισμού. Κατά τον Μουσολίνι και τον βασικό θεωρητικό του ιταλικού φασισμού Τζεντίλε (Giovanni Gentile), τα συστήματα αυτά θυσιάζουν τα ιδεώδη της κοινότητας και του έθνους στο όνομα μιας ελευθερίας που ευνοεί τον κατακερματισμό της κοινότητας και την ανάπτυξη του ατομικισμού και του υλισμού. Ο φασισμός, αντίθετα, κατοχυρώνει την ελευθερία διά του αυταρχισμού και ευνοεί τον ηρωισμό και την ανωτερότητα διά της πειθαρχίας και της θυσίας. Επρόκειτο, βέβαια, για θέσεις που δεν συμβιβάζονταν με την κοινή λογική ούτε μπορούν ν' αποδειχθούν. Ο φασισμός όμως, κατά τους θεωρητικούς του, ήταν εχθρός του ορθολογισμού. "Κράτος", "ισχύς", "θάρος", "αίμα", "θυσία", "πειθαρχία", "νίκη" και "θέληση" ήταν οι προσφιλείς έννοιες των θεωρητικών του φασισμού. Κατά τον [Μπενεντέτο] Κρότσε, τον μεγάλο Ιταλό στοχαστή της περιόδου αυτής, επρόκειτο για ακατανόητο και παράδοξο μίγμα προτροπών, στείρες ανατάσεις προς έναν πολιτισμό χωρίς θεμέλια, μυστικιστική αποχαύνωση και κυνισμό».

Ι.Σ. Κολιόπουλος, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, 1789-1945*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 344-345.

γης και την επιτάχυνση της εκβιομηχάνισης στο πλαίσιο μιας αυστηρά προγραμματισμένης οικονομίας υπό τον πλήρη έλεγχο του κράτους.

Η άλλη πρόταση, με αφετηρία διαφορετική, αλλά αντίθετη και αυτή στις θεμελιακές αρχές του φιλελευθερισμού, είχε διατυπωθεί από τον **Μπενίτο Μουσολίνι**, εμπνευστή της φασιστικής ιδεολογίας: έξαρση του εθνικισμού, διεκδίκηση στο όνομα του «δικαιώματος» των Ιταλών να δημιουργήσουν ισχυρό κράτος· έξαρση της δύναμης και της βίας ως παραγώγων της πολιτικής· επίκληση συνθημάτων υπέρ της κοινωνικής ισότητας – κατά παραφθορά του σοσιαλιστικού δόγματος. Η άνοδος των φασιστών στην εξουσία συνδέεται άμεσα με την ανησυχία που είχε προκαλέσει σε ισχυρή μερίδα της κοινής γνώμης η αίσθηση, αφενός, ότι η Ιταλία είχε αδικηθεί από τους νικητές συμμάχους μετά τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και ο φόβος, αφετέρου, μήπως διαταραχτεί η κοινωνική τάξη από τις ταραχές και τις απεργίες που είχαν ξεσπάσει. Η βαθμιαία ταύτιση κόμματος και κράτους θα απολήξει στην ολοκληρωτική κατάλυση των δημοκρατικών θεσμών και στη δημιουργία ενός προτύπου για τους οπαδούς του αυταρχισμού.

Ο Αδόλφος Χίτλερ (1889-1945), καγκελάριος της Γερμανίας από το 1933, με τον πρόεδρο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, στρατάρχη Πάουλον Χίντενμπουργκ (1847-1934). Ο τελευταίος συναίνεσε στην ανάληψη της αρχής από τους εθνικοσοσιαλιστές, παρά τις αρχικές του αντιρρήσεις.

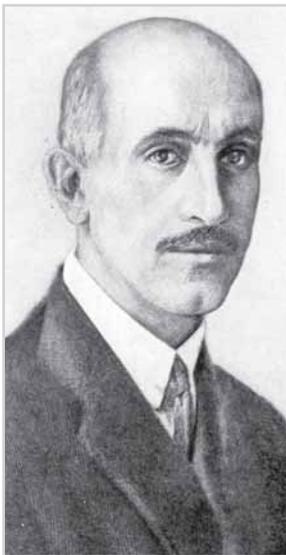
Ερωτήσεις

1. Από ποιους παράγοντες διευκολύνθηκε η κατάλυση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος στην Ευρώπη κατά την περίοδο αυτή;
2. Πού οφειλόταν η αισιοδοξία με την οποία αντιμετώπιζαν το μέλλον της Ευρώπης οι πολιτικοί ηγέτες της δεκαετίας 1920-1930; Ήταν δικαιολογημένη κατά τη γνώμη σας;

2. ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1923-1930)

Προς την πολιτική σταθεροποίηση. Η Ελλάδα, μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, θα διανύσει περίοδο δυσχερειών στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο. Η κρίση που είχε ως αφετηρία τον Εθνικό Διχασμό επιβάρυνε εξακολουθητικά τη δημόσια ζωή. Το φιλοβενιζελικό στρατιωτικό καθεστώς που είχε επιβληθεί μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή επανέφερε, περί τα τέλη του 1923, το κοινοβουλευτικό καθεστώς, όχι όμως και την πολιτική ομαλότητα σε βάση σταθερή.

Στις 25 Μαρτίου 1924 ανακηρύχτηκε από τη Βουλή, με πρωτοβουλία κυρίως του **Αλέξανδρου Παπαναστασίου**, και επικυρώθηκε με δημοψήφισμα, στις 13 Απριλίου, η **αβασίλευτη δημοκρατία**: ο τρόπος όμως της θεσμοθέτησής της αμφισβητήθηκε από τη φιλοβασιλική μερίδα. Η κυβερνητική αστάθεια, η απειλή επέμβασης του στρατού στην πολιτική ζωή, η κατάλυση, ακόμη, του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος και η επιβολή μιας

Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου (1867-1936), πολιτικός και κοινωνιολόγος. Το 1922 φυλακίστηκε από τη βασιλική κυβέρνηση για το κείμενό του «Δημοκρατικό μανιφέστο», όπου κατηγορούσε την κυβέρνηση για τις δυσμενείς εξελίξεις στο μικρασιατικό ζήτημα. Ο Παπαναστασίου είναι γνωστός ως «πατέρας της Δημοκρατίας», διότι υπήρξε ο πρώτος πρωθυπουργός της Α΄ Ελληνικής Δημοκρατίας (1924-1935).

βραχύβιας δικτατορίας από τον στρατηγό Θεόδωρο Πάγκαλο σφραγίζουν κατά την περίοδο αυτή την πολιτική ζωή της χώρας.

Η συγκρότηση **οικουμενικής κυβέρνησης** υπό τον Αλέξανδρο Ζαΐμη με τη συμμετοχή των αντίπαλων πολιτικών κομμάτων, βενιζελικών και αντιβενιζελικών, αποτέλεσε σοβαρό βήμα. Τότε, το 1927, ψηφίστηκε και το νέο Σύνταγμα της Ελλάδας. Ύστερα εξάλλου και από τη θριαμβευτική εκλογική επικράτηση του Κόμματος των Φιλελευθέρων, τον Αύγουστο του 1928, και την επάνοδο του **Ελευθερίου Βενιζέλου** στην εξουσία για μία τετραετία, φάνηκε να σταθεροποιείται οριστικά το κοινοβουλευτικό καθεστώς και, κατ' επέκταση, το πολίτευμα της προεδρευόμενης **κοινοβουλευτικής δημοκρατίας***.

Η αναδιοργάνωση του ελληνικού κράτους κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου

«Η προσπάθεια του εκσυγχρονισμού είχε ξεκινήσει ήδη από τις αρχές του αιώνα και καρποφόρησε κυρίως κατά την ένδοξη δεκαετία του βενιζελισμού, 1910-1920. Έτσι, οι φιλελεύθεροι πιστώθηκαν τον έπαινο για την καρποφορία προγενέστερων προσπαθειών, μαζί με τον δίκαιο έπαινο για τις δικές τους επιτυχίες. Γιατί είναι αλήθεια ότι οι προσπάθειες των βενιζελικών κυβερνήσεων ήταν ορμητικότερες, πιο οργανωμένες και, κυρίως, παραγωγικότερες: και ότι την ίδια ορμή και αποτελεσματικότητα έδειξε η βενιζελική κυβέρνηση και στη μεγάλη μεσοπολεμική της τετραετία, μεταξύ 1928 και 1932. Πάντως, και στον Μεσοπόλεμο, όπως και προηγουμένως, ανελήφθησαν πολλές πρωτοβουλίες και προσπάθειες με άλλες κυβερνήσεις στην εξουσία.

Ωστόσο, το κράτος δεν το αναδιοργάνωσαν μόνο οι εκάστοτε κυβερνήσεις. Ο ίδιος ο κρατικός μηχανισμός συνεχώς αυτοοργανωνόταν και, παράλληλα, υποστήριζε τις οργανωτικές προσπάθειες των κυβερνήσεων. Η αυτοοργάνωση του κράτους, καθώς και ο σχεδιασμός και η υποστήριξη των κυβερνητικών πολιτικών, ήταν το έργο που προσέφεραν ορισμένοι λαμπροί δημόσιοι υπάλληλοι που κατείχαν υψηλές διοικητικές θέσεις, με τη συνεργασία πολλών υπαλλήλων στις χαμηλότερες βαθμίδες της ιεραρχίας. Λίγα πρόσωπα μας είναι γνωστά από την πρώτη κατηγορία, κανένα από τη δεύτερη. Κάποτε, η ιστορική έρευνα θα ανασύρει ονόματα και θα τιμήσει μερικούς τουλάχιστον από τους αφανείς αυτούς πρωτεργάτες. Προς το παρόν, ως αρκεσθούμε να μνημονεύσουμε απλώς ότι τέτοιοι άνθρωποι υπήρξαν. Η αναδιοργάνωση του κράτους υποβοήθησε τον νομοθετικό οργανισμό του Μεσοπολέμου. Το γράμμα και το πνεύμα των νέων νόμων στήριξε την οικονομική και την κοινωνική πολιτική των κυβερνήσεων της εποχής».

Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920*, τ. Β', Εστία, Αθήνα 2006, σ. 902-903.

Η ανάγκη της επαγγελματικής αποκατάστασης των προσφύγων και η βιομηχανική πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου

«Η βιομηχανική επέκταση μπορούσε να ενισχυθεί από τη διατήρηση του εργατικού κόστους σε χαμηλά επίπεδα, ακόμη κι αν αυτό σήμαινε πως θα εγκαταλείπονταν οι προσπάθειες για βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των περισσότερων εργατών. Ήδη οι εργασιακές συνθήκες στα ελληνικά εργοστάσια ήταν καταθλιπτικές: η δωδεκάωρη εργασία αποτελούσε τον κανόνα σε ορισμένες βιομηχανίες, ενώ ήταν συνηθισμένη η απασχόληση γυναικών και παιδιών. Η διεθνής σύμβαση που απαγόρευε την εργασία παιδιών κάτω των δεκατεσσάρων ετών δεν τηρούνταν, ενώ ακόμη και τα στελέχη του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας συμμερίζονταν την άποψη πως οι χαμηλοί μισθοί που κέρδιζαν οι ενήλικοι εργάτες καθιστούσαν απαραίτητο να εργάζονται και τα παιδιά τους. Ο Βενιζέλος επιβεβαίωσε σε έναν απεσταλμένο του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, ο οποίος επισκέφθηκε την Ελλάδα, ότι η αδήριτη ανάγκη να εξασφαλιστεί εργασία για τη μεγάλη μάζα των προσφύγων, το μικρό ποσοστό αντρών εργατών ανάμεσά τους, και, τέλος, το γεγονός ότι έπρεπε να αφιερωθούν όλοι οι διαθέσιμοι πόροι στο άκρως επείγον έργο της επανεγκατάστασης, δεν επέτρεψαν την εφαρμογή μέτρων τα οποία θα ήταν μεν χρήσιμα, αλλά ίσως θα εμπόδιζαν τη δημιουργία νέων βιομηχανιών –οι οποίες είναι ούτως ή άλλως συχνά ασταθείς– και θα σταματούσαν την ανάπτυξη άλλων».

Mark Mazower, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002, σ. 135.

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Ελευθερίου Βενιζέλου (1928)

«Το νέο εκπαιδευτικό σύστημα εκφράζει μια διαφορετική από την προηγούμενη φιλοσοφία και στηρίζεται τόσο σε δομικές μεταβολές (το τετράχρονο Δημοτικό –το “σχολείο του λαού”– έγινε εξαχρονο, δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στο μάθημα των Νέων Ελληνικών, ενισχύθηκε η διδασκαλία της δημοτικής και αναβαθμίστηκε ο επαγγελματικός κλάδος στη δεύτερη βαθμίδα) όσο και σε λειτουργικές καινοτομίες (προαιρετικά μαθήματα στο Γυμνάσιο, έγκριση πολλών διδακτικών βιβλίων κατά τάξη και μάθημα, “απογεύματα ελευθέρων εργασιών” στα σχολεία [...]). Όλα αυτά, συμπληρωμένα με ένα ευρύτατο πρόγραμμα οικοδόμησης σχολείων (χρηματοδοτημένο από ειδικό δάνειο του εξωτερικού) και με την ίδρυση του –πρώτου μετά το 1837– νέου Πανεπιστημίου στη Θεσσαλονίκη (με σαφή διάθεση να αποτελέσει πυρήνα ανακαίνισης), αν και δεν κλονίζουν τον συγκεντρωτικό χαρακτήρα του συστήματος, συγκροτούν ωστόσο ένα αξεπέραστο όριο για τα εκπαιδευτικά πράγματα της νεότερης Ελλάδας: ποτέ ως τότε και ποτέ έκτοτε δεν ξανανομοθετήθηκε μεταρρύθμιση που να χαρακτηρίζεται από τόσο ριζοσπαστικές λύσεις και που να παρουσιάζει στις επί μέρους εκφάνσεις της τόσο συνοχή και συνέπεια προς μία ενιαία, βασική αντίληψη».

Αλέξης Δημαράς, «Παιδεία: Συντηρητική αντιμετώπιση», στο τεύχος με τίτλο «Η Ελλάδα τον 20ό αιώνα (1920-1930)», *Η Καθημερινή*, Επτά Ημέρες, 31-10-1999, σ. 29.

Η ίδρυση του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

«Στις 21 Σεπτεμβρίου 1926 δημοσιεύτηκε ο ιδρυτικός νόμος του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το δεύτερο κρατικό και πανεπιστημιακό ίδρυμα της χώρας δεν διπλασίασε απλώς τις δυνατότητες απορρόφησης φοιτητών. Από την ίδρυσή του αποτέλεσε τον άλλο ιδεολογικό πόλο στη φιλοσοφία της εκπαίδευσης, στην έρευνα και στο βαθμό παρέμβασης της ακαδημαϊκής οντότητας στην κοινωνία. Το Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών είχε ήδη το κύρος της ιστορίας του και έφερε το βάρος της ερευνητικής ευθύνης σημαντικών επιστημόνων. Το Αριστοτέλειο, εξαιτίας και της βουλήσεως των ιδρυτών του και εξαιτίας της ιστορικής συγκυρίας, αλλά και της πολυπολιτισμικής συγκρότησης του πληθυσμού της έδρας του, έγινε από την πρώτη στιγμή ένα πιο φιλελεύθερο, πιο τολμηρό, πιο ανοιχτό στους νέους καιρούς και στις νέες ανάγκες παιδείας [...]».

Κ. Γεωργουσόπουλος, «Θεσμοί πολιτισμού 1924-1935», *Η Καθημερινή*, Επτά Ημέρες, 21-3-2004, σ. 24-25.

Επιστολή του Ελ. Βενιζέλου προς τον Τούρκο πρωθυπουργό Ισμέτ Ινονού και τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας Ρουσσί Αράς, αμέσως μετά την εκλογή του ως πρωθυπουργού της Ελλάδας (1928)

«Καθ' ην στιγμήν ο ελληνικός λαός μου αναθέτει με μεγάλην πλειοψηφίαν την διακυβέρνησίν του διά μίαν περίοδον τεσσάρων ετών, οφείλω να σας διαβεβαιώσω περί της ζωηράς επιθυμίας μου να συντελέσω εις την ρύθμισιν των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών μας, η οποία θα τους εξησφάλιζε στενήν φιλίαν, επιβεβαιουμένην δι' ενός συμφώνου φιλίας, μη επιθέσεως και διαιτησίας, περιεχομένου όσο το δυνατόν ευρύτερου. Έχω πλήρη συνείδησιν του γεγονότος ότι η Τουρκία δεν έχει βλέψεις επί των εδαφών μας και μοι εδόθη χιλίας φορές κατά την διάρκειαν της προεκλογικής περιόδου η ευκαιρία να δηλώσω δημοσία ότι η Ελλάς ουδεμίαν έχει βλέψιν επί των τουρκικών εδαφών, αποδεχόμενη τας Συνθήκας της Ειρήνης ειλικρινώς και ανεπιφυλάκτως. [...] Είμαι βέβαιος ότι, αν επιτύχωμεν να θέσωμεν οριστικόν τέρμα εις την μακράν περίοδον των αγώνων μεταξύ των δύο χωρών μας διά μίας νέας συνθήκης φιλίας, συνομολογησομένης όχι κατόπιν πολέμου νικηφόρου διά μίαν εξ αυτών, αλλά διά πράξεως προερχομένης από την ελευθέραν βού-

Οικονομική και κοινωνική πρόοδος. Αξιοσημείωτες υπήρξαν οι παράλληλες εξελίξεις στο πεδίο αφενός της οικονομικής και κοινωνικής και αφετέρου της εξωτερικής πολιτικής της χώρας.

Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1920 είχε βελτιωθεί αισθητά η παραγωγική διαδικασία και, ειδικότερα, είχε εγκαινιαστεί η κατασκευή σημαντικών έργων υποδομής, είχε σταθεροποιηθεί το εθνικό νόμισμα, είχε αναπτυχθεί η εμπορική κίνηση και είχε δρομολογηθεί η ενίσχυση της εγχώριας βιομηχανίας. Η αγροτική παραγωγή είχε βελτιωθεί χάρη στην αύξηση των καλλιεργήσιμων γαιών και στην εκτέλεση σημαντικών αποξηραντικών έργων στην εύφορη ύπαιθρο της βόρειας Ελλάδας. Παράλληλα προβλέφθηκαν, με την αρωγή και της ΚΤΕ, τα πρώτα μέτρα για την αντιμετώπιση των οξέων κοινωνικών προβλημάτων που ήταν εύλογο να έχει προκαλέσει η συρροή των προσφύγων από τη Μικρά Ασία, τον Πόντο και την Ανατολική Θράκη – της περιθάλψης και της αποκατάστασής τους. Επίσης, γενικεύτηκε η εφαρμογή των μέτρων για την αγροτική μεταρρύθμιση. Η επιβάρυνση ωστόσο του εξωτερικού δανεισμού* και η προσφυγή στο ξένο χρηματοδοτικό κεφάλαιο προκαλούσαν εμπόδια στη θετική, κατά τα άλλα, πορεία της χώρας. Το γεγονός αυτό υπογράμμιζε ακόμη περισσότερο την αναπόφευκτη εξάρτηση της Ελλάδας από την εκατοστοτε διεθνή συγκυρία, πολιτική και οικονομική.

Η διεθνής θέση της Ελλάδας. Στο διπλωματικό πεδίο η Ελλάδα κατόρθωσε να αμβλύνει, με την πάροδο του χρόνου, τις δυσβάστακτες πιέσεις που είχε αρχικά αντιμετωπίσει. Η πολιτική, πράγματι, των εδαφικών διεκδικήσεων είχε, μετά τη συνομολόγηση της Συνθήκης της Λωζάννης και

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπογράφει στις 30 Οκτωβρίου του 1930 στην Αγκυρα το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας, ουδετερότητας, διαλλαγής και διαπίστας. Απέναντί του ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Ισμέτ Ινονού.

Ελευθέριος Βενιζέλος και Μουσταφά Κεμάλ, συνοδευόμενοι από τις συζύγους τους, μετά την υπογραφή του Ελληνοτουρκικού Συμφώνου Φιλίας. Μουσείο «Ιστορική Μνήμη Ελ. Βενιζέλου», Αθήνα.

την ανταλλαγή των πληθυσμών με τη Βουλγαρία και την Τουρκία, οριστικά εγκαταλειφθεί. Ακόμη και η διεκδίκηση των περιοχών όπου υπερείχε αισθητά το ελληνικό στοιχείο –όπως τα Δωδεκάνησα, η Βόρεια Ήπειρος και η Κύπρος– δεν προβαλλόταν δυναμικά από την επίσημη Ελλάδα, προκειμένου να μη διαταραχθούν οι σχέσεις με την Ιταλία και τη Μ. Βρετανία. Το γεγονός της διπλωματικής αδυναμίας μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και η συνακόλουθη υποτίμησή της ως παράγοντα της διεθνούς ζωής δε θα καταστήσει εντούτοις δυνατή την εξομάλυνση των σχέσεων με τα γειτονικά κράτη και τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις παρά μόνο μετά την επάνοδο του Ελευθερίου Βενιζέλου στην εξουσία, το 1928. Πράγματι, μεταξύ των ετών 1928-1932 θα συνομολογηθούν οι σημαντικές διμερείς συμφωνίες με την Ιταλία (23 Σεπτεμβρίου 1928), τη Γιουγκοσλαβία (27 Μαρτίου 1929) και την Τουρκία (10 Ιουνίου και 30 Οκτωβρίου 1930)· και ακόμη –έστω και χωρίς να υπογραφεί διμερής συμφωνία– θα αποκατασταθούν οι φιλικές σχέσεις με τη Μ. Βρετανία και τη Γαλλία, οι οποίες, από κοινού με την Ιταλία, δέσποζαν τότε στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο. Παράλληλα, η ελληνική κυβέρνηση θα είναι από τις ελάχιστες που θα υποστηρίξουν ανεπιφύλακτα το πρόδρομο σχέδιο Μπριάν για την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Σε εποχή διεθνούς, ακόμη, αισιοδοξίας η Ελλάδα είχε κατορθώσει να ενισχύσει το διπλωματικό κύρος της.

Ερωτήσεις

1. Τι είδους προβλήματα πιστεύετε ότι προέκυψαν κατά τη διαδικασία ενσωμάτωσης των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών με την Τουρκία;
2. Πώς κατόρθωσε η πτωχή και πολιτικά διχασμένη Ελλάδα του 1922 να ανορθώσει το διεθνές διπλωματικό κύρος της κατά τη δεκαετία του 1920-1930; Να συμβουλευτείτε και τα σχετικά παραθέματα.

λησίων των, η τοιαύτη συνθήκη θα έχει ηθικήν αξίαν ακόμη μεγαλύτεραν· θα παρείχομεν τοιουτοτρόπως ανεκτίμητον υπηρεσίαν εις την υπόθεσιν της γενικής ειρήνης, της οποίας ολόκληρος η ανθρωπότης έχει άμεσον ανάγκην, και εις τα ζωτικά συμφέροντα των δύο χωρών μας, αι οποίαι σπληνίζομεναι εις μίαν αμοιβαίαν φιλίαν θα δυναθούν να προασπίσουν αποτελεσματικώτερον τα ποικίλα συμφέροντά των».

Κωνσταντίνος Δ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική μετά την συνθήκην της Λωζάννης. Η κρίσιμος καμπή, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1928*, Επιστημονικά δημοσιεύματα Ινστιτούτου Διεθνούς Δημοσίου Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 145.

Το ευρωπαϊκό όραμα του Βενιζέλου

«Όταν, στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1930, ο Μπριάν θα συγκαλέσει σε έκτακτη συνδιάσκεψη τους εκπροσώπους των ευρωπαϊκών κρατών που είχαν διατυπώσει τις απόψεις τους πάνω στο υπόμνημα της 1ης Μαΐου, ο Βενιζέλος θα συνηγορήσει με θερμή υπέρ της ανάγκης να δοθεί συνέχεια στις γαλλικές εισηγήσεις. Εκτενέστερα θα αναπτύξει τις ελληνικές θέσεις ο Νικόλαος Πολίτης – χωρίς να παραλείψει να αναφερθεί και στα αμφιλεγόμενα σημεία του υπομνήματος:

“Η ελληνική κυβέρνηση χαιρετίζει με τη μεγαλύτερη ικανοποίηση την ιδέα της ενότητας των λαών της Ευρώπης· προκειμένου να διασκεδαστεί κάθε ανησυχία, το εγχείρημα οφείλει να αναληφθεί στα πλαίσια της διεθνούς οργάνωσης και να σεβαστεί την εθνική κυριαρχία των κρατών· η ευρωπαϊκή ένωση, κάτω από ανάλογες συνθήκες, όχι μόνον δεν θα οδηγήσει στην εξασθένηση αλλά και θα συμβάλει στην ενίσχυση “της Ευρώπης των πατρίδων”· τα ευρωπαϊκά κράτη θα εξασφαλίσουν σημαντικά πλεονεκτήματα όχι μόνο στον οικονομικό, αλλά και στον πολιτικό τομέα· η εξέλιξη προς την ομοσπονδιοποίηση οφείλει να επιχειρηθεί με ιδιαίτερη προσοχή και με προϋπόθεση την πίστωση χρόνου”. Ο Έλληνας αντιπρόσωπος κατέληγε με μια κρίσιμη παρατήρηση, φανερά εμπνευσμένη από την ειδική βρετανική περίπτωση: “Η Ένωση της Ευρώπης θα όφειλε να προβλεφθεί τόσο ελαστική, ώστε να είναι δυνατή η συμμετοχή όλων των κρατών, ακόμη και όσων το κέντρο βαρύτητας εντοπίζεται περισσότερο έξω παρά μέσα στην Ευρώπη”».

Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Δώδεκα Μελετήματα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 226-227.

3. Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ

Η εκδήλωση και οι συνέπειες της κρίσης (1929-1932). Η μεγάλη οικονομική κρίση των ετών 1929-1932 είχε ως αφετηρία την αιφνίδια ραγδαία πτώση των τιμών στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Άμεσες επιπτώσεις της ήταν οι διαδοχικές τραπεζικές πτωχεύσεις αρχικά στις Ηνωμένες Πολιτείες, η απόσυρση των αμερικανικών κεφαλαίων από την Ευρώπη και ιδιαίτερα από τη Γερμανία, η μείωση της βιομηχανικής παραγωγής και των εμπορικών συναλλαγών σε παγκόσμια κλίμακα, καθώς και η αποδιοργάνωση του διεθνούς νομισματικού συστήματος με την υποτίμηση και της αγγλικής λίρας το 1931. Οι κοινωνικές συνέπειες υπήρξαν δραματικές: το 1932 καταγράφηκαν πάνω από τριάντα εκατομμύρια άνεργοι παγκοσμίως – πέντε εκατομμύρια μόνο στη Γερμανία!

Ισχυρό υπήρξε το πλήγμα που δεχόταν, γενικότερα, το φιλελεύθερο δημοκρατικό πρότυπο στο πεδίο της οικονομίας και, κατ' επέκταση, η προοπτική της ευημερίας που ήδη διαφαινόταν.

Πράγματι, η κοινοβουλευτική δημοκρατία, η οποία κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1920 φαινόταν ότι είχε κυριαρχήσει στο διεθνές στερέωμα, δεχόταν την αυστηρή κριτική των εχθρών της. Η σταλινική Ρωσία και η φασιστική Ιταλία στο εξωτερικό, αλλά και οι οπαδοί τους στο εσωτερικό των δημοκρατικών χωρών της Ευρώπης ενθαρρύνονταν και ενισχύονταν στην αντίθεσή τους κατά του φιλελευθερισμού. Κατ' εξοχήν χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση της Γερμανίας, όπου το **Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα του Αδόλφου Χίτλερ**, το οποίο στις εκλογές του 1928 είχε συγκεντρώσει μόλις το 2,6% των ψήφων, αυξάνει εντυπωσιακά τη δύναμή του μετά την εκδήλωση της διεθνούς οικονομικής κρίσης και τις επιπτώσεις της στη Γερμανία, για να φθάσει το 44% στις εκλογές του Μαρτίου 1933· οπωσδήποτε όμως, προκειμένου να καταλάβει την εξουσία, δε θα αρκεστεί στη χρήση μεθόδων δημοκρατικών. Η άσκηση βίας κατά των αντιφρονούντων από ένστολους οπαδούς του κόμματος, με την ανοχή των κρατικών οργάνων, συνέπεσε με τη συγκατάβαση, αρχικά, των μετριόπαθων πολιτικών σχηματισμών στο όνομα της κοινής αντίθεσης στον κομμουνισμό. Ο Χίτλερ,

Στην κορύφωση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, το 1932, χιλιάδες άνεργοι της Νέας Υόρκης στέκονται στην ουρά έξω από το Υπουργείο Απασχόλησης.

έχοντας ανακηρυχθεί, χάρη στη χρήση ανάλογων μεθόδων, «καγκελάριος», κατήργησε μετά και από δημοψήφισμα, το 1934, τη δημοκρατία και αυτοαναγορεύθηκε πρόεδρος του Ράιχ –ενός γερμανικού κράτους ενιαίου πλέον και όχι ομοσπονδιακού– συγκεντρώνοντας όλες τις εξουσίες και καταπνίγοντας κάθε εκδήλωση εσωτερικής ιδεολογικής διαφοροποίησης.

Η κατάρρευση της ΚΤΕ. Η αποτελεσματικότητα της προπαγάνδας υπέρ του νέου καθεστώτος (κύριος υπεύθυνος στον τομέα αυτόν ήταν ο Γκέμπελς), η αποτελεσματική αντιμετώπιση των προβλημάτων της οικονομίας, η δραστική μείωση της ανεργίας και η βίαιη καταστολή κάθε αντίδρασης (αρχηγός της **Γκεστάπο*** και των **Ες-Ες*** ήταν ο **Χίμλερ**) προσφέρονται για να εξηγήσουν την ολοκληρωτική επικράτηση του **ναζισμού** στη Γερμανία. Κατά τα επόμενα έτη εντούτοις θα αποδειχτεί ότι η επικράτηση αυτή αποτελούσε

κίνδυνο όχι μόνο για τη δημοκρατία, αλλά και για την παγκόσμια ειρήνη. Οι Γερμανοί, ως καθαρόαιμοι «Άρειοι», κατά το σύγγραμμα του Χίτλερ *Ο Αγών μου (Mein Kampf, 1924)*, όφειλαν να συνενώσουν όλους τους λαούς που μιλούσαν την ίδια γλώσσα και είχαν το ίδιο αίμα και να επεκτείνουν την κυριαρχία τους προς τα ανατολικά, προκειμένου να εξασφαλίσουν τον απαραίτητο για την επιβίωσή τους «ζωτικό χώρο» (*Lebensraum*)*.

Υπό την πίεση των γεγονότων αυτών η ΚΤΕ εξασθενεί δραματικά και τελικά καταρρέει. Το σύστημα της «συλλογικής ασφάλειας», το οποίο προοριζόταν να εγγυηθεί τη διατήρηση της ειρήνης, αποδεικνύεται ανίσχυρο να αναχαιτίσει τις εκβιαστικές πρωτοβουλίες των ισχυρών αυταρχικών δυνάμεων στην ευρύτερη έκταση του πλανήτη. Το 1931 αδυνατεί να αποτρέψει την κατάληψη της Μαντζουρίας και τη μετατροπή της σε προτεκτοράτο* της Ιαπωνίας. Η ματαίωση, κατά τα αμέσως επόμενα έτη, των σχεδίων της ΚΤΕ για έναν γενικό αφοπλισμό συντελεί στην παραπέρα υποβάθμισή της. Η προκλητική εξάλλου εισβολή στην ανίσχυρη Αιθιοπία δε θα επισύρει τις προβλεπόμενες κυρώσεις κατά του επιτιθέμενου – της φασιστικής Ιταλίας. Ήδη, αποχωρώντας από τους κόλπους της ΚΤΕ, η Ιαπωνία αρχικά και η ναζιστική Γερμανία στη συνέχεια εγκαινιάζαν την εκστρατεία κατά του διεθνούς κράτους δικαίου, η οποία και θα οδηγήσει αναπόφευκτα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Βρετανική γελοιογραφία του David Low το 1933, που σατιρίζει την περιφρόνηση της ΚΤΕ από τους Ιάπωνες. Δείχνει έναν Ιάπωνα στρατιωτικό να βαδίζει πάνω από την Κοινωνία των Εθνών, ενώ οι αξιωματούχοι της ΚΤΕ υποκλίνονται μπροστά του και ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών John Simon πουδράρει τη μύπη της ΚΤΕ χρησιμοποιώντας ένα κουτί καλλυντικά.

Ερωτήσεις

1. Ποιες συνέπειες είχε για την ευρωπαϊκή οικονομία και πολιτική η οικονομική κρίση του 1929-1932 στις ΗΠΑ;
2. Ποια ήταν τα κύρια χαρακτηριστικά του ναζιστικού κόμματος και πώς εξηγείται η ευρεία αποδοχή του από τον γερμανικό λαό;

Η οικονομική εξαθλίωση των αγροτών στην Αμερική κατά την εποχή της οικονομικής κρίσης

«Τα έργα που έχουν αποδώσει τα κλήματα και τα δέντρα πρέπει να καταστραφούν, για να κρατηθούν ψηλά οι τιμές, κι αυτό είναι το πιο θλιβερό, το πιο πικρό απ' όλα. Ολάκερα φορτία πορτοκάλια πεταμένα κατάγής. Άνθρωποι, ουρές μίλια μακριά, ήρθαν για να πάρουν τον καρπό, όμως αυτό δε μπορεί να γίνει. Πώς θ' αγόραζαν πορτοκάλια προς είκοσι σέντσια τα δώδεκα, σαν είναι στο χέρι τους να κάνουν ένα γύρο με το αυτοκίνητο και να τα μαζέψουν τζάμπα; Άνθρωποι με σωληνικές ράντζιζαν με πετρέλαδο τα πορτοκάλια, και όπως είχαν τύψεις για το έγκλημα που έκαναν, θύμωναν με τον κόσμο που ήρθε να πάρει τον καρπό. Από τη μια ένα εκατομμύριο πεινασμένοι άνθρωποι, έχοντας ανάγκη να φάνε λίγα φρούτα, κι από την άλλη ραντίζουν με πετρέλαδο τα χρυσαφιά βουνά. Και η οσμή της σαπίλας γεμίζει ολόκληρη τη χώρα».

Τζον Στάινμπεκ, *Τα σταφύλια της οργής*, μτφρ. Κοσμά Πολίτη, Γράμματα, Αθήνα 1982, σ. 164.

Η γνώμη του Κέυνς για την οικονομία της εποχής

«Τα σημαντικότερα μειονεκτήματα της οικονομικής κοινωνίας μέσα στην οποία ζούμε είναι η αποτυχία της να προσφέρει πλήρη απασχόληση στους εργαζομένους, καθώς και η αυθαίρετη και άνιση κατανομή του πλούτου και των εισοδημάτων».

John Maynard Keynes, στο *Θάνος Βερέμης και Βασίλης Κρεμμυδάς, Ο σύγχρονος κόσμος*, Γνώση, Αθήνα 1982, σ. 126.

4. Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΙΜΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1930-1940

Ο Γεώργιος Παπανδρέου για τη δημοκρατία

«Κανείς δεν υποστηρίζει ότι η Δημοκρατία είναι αλάθητον πολίτευμα. Είναι και αυτή ανθρώπινον κατασκευάσμα και έχει διά τούτο όλας τας ατελείας των ανθρωπίνων έργων. Διότι όμως περιέχει την ευθύνη των Κυβερνητών απέναντι του Λαού, και όχι, όπως τα Απολυταρχικά καθεστώτα, απέναντι του Θεού και της Ιστορίας.

Διότι περιέχει την εγγύησιν της Δημοσιότητας και του Ελέγχου, ο οποίος αποτελεί και Οδηγόν και Χαλινόν των Κυβερνητών.

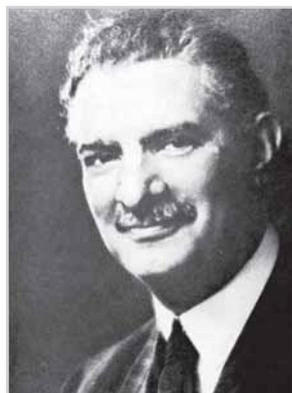
Και διότι ακόμη περιέχει την απεριόριστον δυνατότητα της Εξελίξεως, καθώς και την εγγύησιν της αστασιόστου εναλλαγής των Κυβερνήσεων, η οποία αποτελεί ψυχολογικήν ανάγκην των Λαών και ανανέωσιν των δημιουργικών των δυνάμεων. Διά τούτο είναι το σχετικώς καλλίτερον Πολίτευμα από όσα η ανθρώπινη σοφία μέχρι σήμερον επενόησε. Και αντί να το υπονομεύωμεν και να απεργαζώμεθα την κατάλυσίν του, το καλλίτερον θα ήτο να φροντίζωμεν, με ειλικρίνεια, με θάρρος και με στοργήν, διά την προάσπισίν του από πάσης επιβουλής. Να φροντίζωμεν επίσης διά την πιστήν του εφαρμογήν, καθώς και διά την πραγματοποίησιν του κοινωνικού του περιεχομένου. Και να επιδιώκωμεν ακόμη την βελτίωσίν του, με την εισαγωγήν των αναγκαίων Μεταρρυθμίσεων».

Γεώργιος Παπανδρέου, Κείμενα 1913-1942, τ. Α', Μπίρης, Αθήνα 1963, σ. 267.

Ο Π. Κανελλόπουλος για τον θάνατο του Ελ. Βενιζέλου.

«Μαζί με τα μάτια του Ελευθερίου Βενιζέλου έκλεισαν σαράντα ολόκληρα χρόνια, κατά τα οποία τα βήματα του μεταστάντος Έλληνοσ εκλόγιζαν –κατ' αρχάς μεν εις την Κρήτην, μετά ταύτα δε εις ολόκληρον την Ελλάδα–

Η πολιτική αστάθεια και η εγκαθίδρυση της δικτατορίας. Η κρίση που έπληξε ολόκληρη την Ευρώπη ήταν αναπόφευκτο να επηρεάσει τις εξελίξεις και στην Ελλάδα. Η προσπάθεια του Ελευθερίου Βενιζέλου να κάνει τη χώρα «αγνώριστον» –όπως είχε την πρόθεση– προσέκρουσε στους σοβαρούς κραδασμούς που προκάλεσε σε παγκόσμια κλίμακα η διεθνής οικονομική κρίση. Στις εκλογές της 5ης Μαρτίου 1933 επικράτησε το **Λαϊκό Κόμμα**, αντίπαλο του **Κόμματος των Φιλελευθέρων**, και σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση υπό τον **Παναγή Τσαλδάρη**, με υπουργό Εξωτερικών τον **Δημήτριο Μάξιμο**, η οποία θα παραμείνει στην εξουσία για μία διετία. Η λειτουργία όμως του δικομματικού συστήματος δεν αρκούσε για να αποτελέσει τεκμήριο της ομαλής εφαρμογής του δημοκρατικού πολιτεύματος. Τα αποτυχημένα φιλοβενιζελικά στρατιωτικά κινήματα της 6ης Μαρτίου 1933 και της 1ης Μαρτίου 1935, αλλά και η απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου, στις 6 Ιουνίου 1933, μαρτυρούσαν την πολιτική πόλωση και την υιοθέτηση από τις δύο αντίπαλες παρατάξεις μεθόδων εκβιαστικών στην προσπάθειά τους να καταλάβουν την εξουσία.

Ο Ανδρέας Μικαλακόπουλος (1875-1938), στενός συνεργάτης του Βενιζέλου, υπήρξε πρωθυπουργός (1924-1925) και υπουργός Εξωτερικών (1928-1933) στην κυβέρνηση Βενιζέλου.

Ο Παναγής Τσαλδάρης (1867-1936), ηγέτης του Λαϊκού Κόμματος από το 1922, διατέλεσε δύο φορές πρωθυπουργός (1932-33 και 1933-35). Παραμερίστηκε από την εξουσία κατόπιν φιλοβασιλικού πραξικοπήματος του Γ. Κονδύλη (1935). Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων.

Σε αυτό το ταραχώδες κλίμα εντάσσεται και το πραξικόπημα των αντιβενιζελικών τον Οκτώβριο του 1935, το οποίο οδήγησε στην αντικατάσταση του Συντάγματος του 1927 από εκείνο του 1911 και στην επαναφορά του καθεστώτος της βασιλευόμενης δημοκρατίας. Τον Νοέμβριο του 1935 ο έκπτωτος βασιλιάς Γεώργιος, μετά από ενδεκαετή παραμονή στο εξωτερικό, επανήλθε στον θρόνο ως **Γεώργιος Β΄**. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, εξόριστος στη Γαλλία, θα ταχθεί πριν από τον θάνατό του (στις 18 Μαρτίου 1936) υπέρ της βασιλείας, ελπίζοντας ότι με τον τρόπο αυτόν θα μπορούσε να αποκατασταθεί η ομαλότητα της πολιτικής ζωής. Η ισοψήφιση όμως των δύο μεγάλων κομμάτων, Λαϊκού και Φιλελευθέρων, στις εκλογές του Ιανουαρίου 1936 και η αδυναμία τους στη συνέχεια να συνεργαστούν οδήγησαν, σε εποχή γενικότερης κρίσης του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, στην εγκαθίδρυση –με συνέργεια του βασιλιά– του **καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936**. Ο **Ιωάννης Μεταξάς** θα καταλύσει τους δημοκρατικούς θεσμούς και θα κυβερνήσει έκτοτε, ως δικτάτορας, μέχρι τον θάνατό του. Η ελληνική κοινή γνώμη, εμποτισμένη στην πλειονότητά της από αρχές φιλελεύθερες, υπήρξε οπωσδήποτε αντίθετη στην ιδεολογία του αυταρχικού καθεστώτος. Η επικράτηση εντούτοις παρόμοιας υψής αυταρχικών καθεστώτων στο μεγαλύτερο τμήμα της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης και η ισχύνη των μέσων στήριξης –εσωτερικών και εξωτερικών– μιας ενδεχόμενης αντίδρασης, σε συνδυα-

Ο Ιωάννης Μεταξάς (1871-1941) επέβαλε δικτατορικό καθεστώς την 4η Αυγούστου του 1936, επηρεασμένος από τα φασιστικά καθεστώτα και με τη συναίνεση του βασιλιά Γεωργίου του Β'. Σε διεθνές επίπεδο, προσέδεσε την Ελλάδα στο άρμα της φιλοαγγλικής επιρροής και ηγήθηκε της ελληνικής αντίστασης στην ιταλική εισβολή έως τον θάνατό του, τον Ιανουάριο του 1941.

σμό και με τον θάνατο των σημαντικότερων πολιτικών ηγετών της περιόδου μεταξύ των δύο πολέμων (Βενιζέλου, Τσαλδάρη, Παπαναστασίου και Μιχαλακόπουλου), συντέλεσαν ώστε η αντίθεση αυτή να μην οδηγήσει στην πτώση της δικτατορίας.

Ο αντίκτυπος της διεθνούς κρίσης στην κοινωνία και την οικονομία. Προτού οι επιπτώσεις της διεθνούς κρίσης γίνουν αισθητές στο πολιτικό πεδίο, εκδηλώθηκαν στο πεδίο της οικονομίας, ως αποτέλεσμα και της υπερχρέωσης της Ελλάδας στο εξωτερικό. Η αυξημένη φορολόγηση και τα έκτακτα κυβερνητικά μέτρα δε θα αποτρέψουν τη χρεοκοπία, το 1932. Η κίνηση του εμπορίου, παρά τη νέα ανάκαμψή του στη διάρκεια της δεκαετίας του 1930, παρουσίασε αισθητή κάμψη έναντι της προηγούμενης δεκαετίας, ενώ η ανάπτυξη της βιομηχανίας και της ναυτιλίας δέχτηκε επίσης τον αντίκτυπο της υποτίμησης του νομίσματος και της χαμηλής αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών. Η αναντιστοιχία, πράγματι, μεταξύ των δεικτών αφενός της βιομηχανίας και της ναυτιλίας και αφετέρου του εισοδήματος των εργαζομένων προκάλεσε ζωηρές εντάσεις. Η λήψη, για πρώτη φορά, σοβαρών μέτρων στον τομέα της κοινωνικής ασφάλισης –όπως ιδιαίτερα η σύσταση του ΙΚΑ, το 1937– προσφερόταν για να αμβλύνει την κοινωνική αντίδραση, χωρίς όμως να μπορέσει να την εξαλείψει.

Η θέση της χώρας στο διεθνές πλαίσιο της εποχής. Κατά την ίδια περίοδο η εξωτερική πολιτική της χώρας προσδιοριζόταν, και αυτή, από τις επιπτώσεις της γενικότερης κρίσης στις σχέσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών. Η ισορροπία που είχε αποκαταστήσει ο Βενιζέλος στο επίπεδο των διμερών επαφών με τους βαλκανικούς γείτονες και με τις μεγάλες δυνάμεις κατέρρευσε οριστικά. Η Ελλάδα συνυπέγραψε, στις 9 Φεβρουαρίου 1934, το τετραμερές **Βαλκανικό Σύμφωνο** με τη Γιουγκοσλαβία, τη Ρουμανία και την Τουρκία,

την γην. Οι κλονισμοί ήσαν πολλαπλοί τόσο ισχυροί, ώστε προεκάλεσαν ρωγμές. Την σημασίαν και το μέγεθος των ρωγμών αυτών, με το τραγικόν άνοιγμα των οποίων συνδέεται συναισθηματικώς (εξ οικογενειακής παραδόσεως και προσωπικών αναμνήσεων) ο γράφων τας γραμμάς ταύτας, θα κρίνει η ιστορία. Όχι όμως μόνον τας ρωγμάς, τας οποίας προεκάλεσε το βήμα του, αλλά και τους ορίζοντας, τους οποίους ήνοιξε το βλέμμα του, πρέπει να διαπιστώσει και να κρίνει, ως προς την έκτασιν και το βάθος των, η ιστορία. Εφ' όσον οι οπαδοί του βλέπουν μόνον την μίαν πλευράν και οι αντίπαλοί του μόνον την άλλην, δεν ημπορεί να υπάρξει "ιστορία". Η μνήμη του Βενιζέλου έχει ανάγκην αναπαύσεως διά ν' αναστηθεί αύριον –διότι ασφαλώς θ' αναστηθεί– υπό την αληθή μορφήν της. Ο Βενιζέλος χρειάζεται κάποιον ξεκούρασμα, το οποίον δεν εγνώρισε (δεν ήθελε να γνωρίσει) εις την ζωήν του και το οποίον δικαιούται να διεκδικήσει μετά θάνατον. Η φωνή του δεν το εζήτηι ποτέ. Η σιωπή του το επιβάλλει!>».

Κύριο άρθρο στην εβδομαδιαία πολιτική και οικονομική εφημερίδα *Ελληνική Φωνή*, έτος Α', φ. 13/21-3-1936.

Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου ενθαρρύνει τη λατρεία του ηγέτη

«Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου του Μεταξά ήταν διαβόητο στους Έλληνες για μια καταπιεστική πολιτική, που περιλάμβανε λογοκρισία, μυστικές παρακολουθήσεις της αστυνομίας, απαγόρευση απεργιών και δημόσιων συγκεντρώσεων – όλα στοιχεία ολοκληρωτισμού. Ωστόσο ο Μεταξάς δε δημιούργησε ένα μονοκομματικό κράτος. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου ήταν κατά κύριο λόγο σχετικά ήπιο, πιο κοντά στο ιταλικό –εγώ θα έλεγα στο πορτογαλικό– παρά στο γερμανικό μοντέλο. [...] Το καθεστώς έχτισε σχολεία, εξέτασε και επανεξέτασε προγράμματα κοινωνικής ασφάλισης, από το 1940 υιοθέτησε έναν νέο αστικό κώδικα και ενθάρρυνε την καθιέρωση της δημοτικής. Ίσως το πιο ανησυχητικό στοιχείο του καθεστώτος ήταν το πρόγραμμα καθοδήγησης και προπαγάνδας, οι μαζικές παρελάσεις της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας με το σύνθημα περί "Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού" και η προώθηση της λατρείας της προσωπικότητας του Μεταξά, που ήταν τώρα ο "Πρώτος Εργάτης", ο "Πρώτος Αγρότης", ο "Πρώτος Αγωνιστής" κτλ. Ή μήπως ο Μεταξάς είχε ένα αρρωστημένο χιούμορ ή μια οξύτατη αίσθηση του γελοίου;»

Παναγιώτης Γ. Βατικιώτης, *Μια πολιτική βιογραφία του Ιωάννη Μεταξά*, Ευρασία, Αθήνα 2005, σ. 300-301.

Οι επιπτώσεις της ύφεσης στην καπνοκαλλιέργεια

«Καθώς δύο μόνον εμπορεύματα, ο καπνός και η σταφίδα, αποτελούσαν το 60-70% των συνολικών εξαγωγών, οι αποδόσεις τους επηρέαζαν σε μεγάλο βαθμό το εμπορικό ισοζύγιο της χώρας. Μετά το 1929 κανένα τους δεν πήγαινε καλά και τα εξαγωγικά έσοδα μειώνονταν σταθερά μέχρι το 1933. Πιο εντυπωσιακή ήταν η κατακόρυφη πτώση στις πωλήσεις καπνού, καθώς οι Γερμανοί έμποροι, που επλήγησαν από την απότομη ύφεση στη χώρα τους, εξάντλησαν τα αποθέματά τους και μείωσαν τις νέες παραγγελίες. Μεταξύ 1929-1932 υποδιπλασιάστηκαν τα δραχμικά έσοδα από τις εξαγωγές καπνού. Καθώς ο καπνός δεν ήταν απλώς για την Ελλάδα η σημαντικότερη πηγή εξαγωγικών και φορολογικών εσόδων, αλλά επίσης είχε ζωτική πολιτική σημασία (αφού η βόρεια Ελλάδα ήταν από τους κυριότερους υποστηρικτές των Φιλελευθέρων), πρέπει να δούμε λεπτομερώς πώς έπληξε την οικονομία του καπνού η εξαγωγική κρίση και πώς επηρέασε τις διάφορες ομάδες που συμμετείχαν σ' αυτήν: το κράτος, τους παραγωγούς, τους εμπόρους και τους καπνεργάτες».

Mark Mazower, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002, σ. 160.

Η ανυπόγραφη αυτή γελοιογραφία με τίτλο «Μικρά ιστορία του κοινοβουλευτισμού εις την Ελλάδα» δημοσιεύθηκε στο φιλοφασιστικό περιοδικό «Ο Διαδοσίας», το οποίο συνέχισε να κυκλοφορεί και μετά την 4η Αυγούστου 1936.

Προπαγανδιστικές φωτογραφίες του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, που απεικονίζουν παρέλαση της ΕΟΝ (Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας), οργάνωσης του μεταξικού καθεστώτος.

προκειμένου οι χώρες αυτές να προασπίσουν από κοινού την εδαφική ακεραιότητά τους απέναντι στην «αναθεωρητική» πολιτική που είχε υιοθετήσει η Βουλγαρία. Με τον τρόπο όμως αυτόν η Ελλάδα τασσόταν και συμβατικά υπέρ του ευρύτερου μετώπου που είχε συγκροτηθεί, υπό την ηγεσία της Γαλλίας, από τους οπαδούς της διατήρησης του καθεστώτος των Συνθηκών της Ειρήνης. Μολοντί η αποφυγή της εμπλοκής σε έναν νέο ευρωπαϊκό πόλεμο φαινόταν να αποτελεί κοινή επιδίωξη όλων των ελληνικών πολιτικών δυνάμεων, οι μεταβενιζελικές κυβερνήσεις υιοθετούσαν στην πράξη μια τακτική που θα ήταν δυνατόν να οδηγήσει στο ανεπιθύμητο αυτό αποτέλεσμα.

Όταν, το 1936, ανέλαβε ο Μεταξάς τη διακυβέρνηση της χώρας, η πιθανότητα μιας πανευρωπαϊκής σύρραξης είχε ενισχυθεί και τα διλήμματα σχετικά με τον διπλωματικό προσανατολισμό της Ελλάδας ήταν μεγαλύτερα. Η εμμονή της ελληνικής κυβέρνησης στην πολιτική της μη ανάμειξης στην εντεινόμενη διαμάχη μεταξύ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων δε θα αποτρέψει την επιλογή μιας έκδηλα φιλικής στάσης προς το Λονδίνο. Προς την κατεύθυνση αυτή την ωθούσε η αίσθηση ότι τα πάγια εθνικά συμφέροντα θα ήταν δυνατόν να εξυπηρετηθούν καλύτερα μέσω της επιλογής αυτής, αλλά και η ισχυρή επιρροή του αγγλόφιλου Γεωργίου Β' στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της. Υπό τις συνθήκες αυτές η Ελλάδα θα αποφύγει ενσυνείδητα –μόνη κατά την περίοδο αυτή μεταξύ των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης– τον ασφυκτικό οικονομικό και, κατ' επέκταση, πολιτικό εναγκαλισμό της χιτλερικής Γερμανίας.

Ερωτήσεις

1. Πώς η εσωτερική και η διεθνής συγκυρία διευκόλυνε την επικράτηση του δικτατορικού καθεστώτος της 4ης Αυγούστου;
2. Να σκιαγραφήσετε την προσωπικότητα και να αποτιμήσετε την πολιτική δράση του Ελευθερίου Βενιζέλου με βάση το κείμενο του Π. Κανελλόπουλου.

5. Ο ΥΠΟΛΟΙΠΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Τα κέντρα ισχύος στη διεθνή ζωή. Έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Ευρώπη υπήρξε το επίκεντρο των διεθνών εξελίξεων: κοιτίδα και τροφός των πολιτιστικών και πολιτικών ρευμάτων που κυριαρχούσαν στην παγκόσμια σκηνή, εστία των ζυμώσεων που προσδιόριζαν σε μεγάλο βαθμό τη ροή της παγκόσμιας ιστορίας. Η διαπίστωση όμως αυτή δε σημαίνει ότι και στις άλλες ηπείρους δε διαδραματίστηκαν γεγονότα και εξελίξεις καθοριστικές για την τύχη της ανθρωπότητας. Κυρίαρχα φαινόμενα, κατά την περίοδο ειδικότερα μεταξύ των δύο Παγκόσμιων Πολέμων, υπήρξαν αφενός η διατήρηση σημαντικού τμήματος του πλανήτη υπό αποικιακό καθεστώς και αφετέρου η ενίσχυση της ισχύος των Ηνωμένων Πολιτειών στο δυτικό ημισφαίριο και της Ιαπωνίας στην Ανατολική Ασία.

Τριγμοί στο αποικιακό πεδίο. Η αποικιοκρατία διανύει την τελευταία φάση της, έστω και αν φαίνεται ότι διατηρείται ανθηρή. Η Βρετανική Αυτοκρατορία, κυριαρχώντας στο ένα τέταρτο του πλανήτη, θεωρείται η πρώτη παγκόσμια δύναμη. Ελέγχει την παραγωγή μεγάλου μέρους ζωτικών διατροφικών προϊόντων, ορυκτού πλούτου και υγρών καυσίμων. Κατά πολύ ασθενέστερη, η αποικιακή κυριαρχία της Γαλλίας περιορίζεται στη Βόρεια Αφρική και την Εγγύς Ανατολή, καθώς και στη Δυτική και την Κεντρική Αφρική, διατηρεί όμως επίκαιρες θέσεις και στον Ινδικό και τον Ειρηνικό Ωκεανό, στη Νοτιοανατολική Ασία (Ινδοκίνα) και στην Καραϊβική. Αξιοπαρατήρητη είναι επίσης η παρουσία, ως αποικιακών χωρών, του Βελγίου στην Κεντρική Αφρική (Κονγκό), της Ολλανδίας στην Ινδονησία και της Ιταλίας στη Βόρεια και την Ανατολική Αφρική (Λιβύη, Ερυθραία-Αιθιοπία) έως και στο Αιγαίο Πέλαγος (Δωδεκάνησα). Οι αποικίες αυτές διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς τη μορφή της διοικητικής εξάρτησης από τη μητρόπολη και ως προς τους σκοπούς που εξυπηρετούν – κυρίως πολιτικοστρατηγικούς και οικονομικούς.

Παράλληλα εντούτοις με την εικόνα της ισχύος, το αποικιακό φαινόμενο φέρει, κατά την εποχή αυτή, τα σπέρματα της μεταγενέστερης παρακμής και αποσύνθεσής του. Ο εθνικιστικός αναβρασμός αρχίζει έκτοτε να εκδηλώνεται στην ασιατική ήπειρο και στη Μέση Ανατολή με κίνητρα πολιτικά και οικονομικά – ως αποτέλεσμα και της δοκιμασίας της αποικιακής οικονομίας μετά την κρίση του 1929. Τόσο η βίαιη αντίδραση των αποικιακών αρχών όσο και η εκάστοτε πρωτοβουλία τους για την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων δεν αποδεικνύονται ικανές να καταπνίξουν οριστικά τις αντιδράσεις αυτές.

Η οικονομική ανάκαμψη των ΗΠΑ και η ενίσχυση της διεθνούς θέσης τους. Οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν ξεπεράσει τις οικονομικές και κοινωνικές δυσκολίες που αντιμετώπισαν κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, όταν η διεθνής κρίση τερμάτισε την περίοδο της ευημερίας («*prosperity*»). Ύστερα όμως από τα αρχικά ανεπαρκή μέτρα του ρεπουμπλικάνου προέδρου Χούβερ, ο δημοκρατικός πρόεδρος **Φραγκλίνος Ρούζβελτ** εφάρμοσε με επιτυχία, από τον Μάρτιο του 1933, νέα τολμηρή πολιτική, γνωστή ως «*New Deal*»*, ενισχύοντας τον παρεμβατικό ρόλο του κράτους και αυξάνοντας την αγοραστική δύναμη των πολιτών. Ειδικότερα, αναδιοργάνωσε το τραπεζικό σύστημα και αποδέσμευσε το δολάριο από τον κανόνα του χρυσού*, μείωσε την παραγωγή και αύξησε την τιμή των αγροτικών προϊόντων, βελτίωσε τους μισθούς και στη συνέχεια έλαβε σειρά κοινωνικών μέτρων υπέρ των εργαζομένων. Προγραμματίισε, τέλος, σειρά μεγάλων έργων, με την εκτέλεση των οποίων μείωσε και το ποσοστό των ανέργων. Με τον τρόπο

Το 1932 ο Φραγκλίνος Ντελάνο Ρούζβελτ, κυβερνήτης της Νέας Υόρκης, πήρε το χρίσμα του υποψηφίου των Δημοκρατικών για τις προεδρικές εκλογές στις ΗΠΑ. Δεσμεύτηκε ότι θα δώσει στην Αμερική ένα νέο πολιτικό και οικονομικό πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων (*New Deal*). Ο Ρούζβελτ κέρδισε τις εκλογές και παρέμεινε πρόεδρος των ΗΠΑ για χρόνο ρεκόρ, από το 1933 ως τον θάνατό του το 1945. Αν και έπασχε από πολιομειλίτιδα από το 1921, υπήρξε άνθρωπος μεγάλης ενεργητικότητας και αποφασιστικότητας.

Η πρωτοβουλία του Ρούζβελτ για την οικονομική ανάκαμψη των ΗΠΑ

«Ο καθένας μπορεί να επικροτήσει ή να απορρίψει αυτήν την πνευματική και ηθική στάση, ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του, με τη νοοτροπία του και με τις επιδράσεις που έχει δεχτεί. Μένει ωστόσο ένα γεγονός αξιοσημείωτο: ότι ο Πρόεδρος Ρούζβελτ εκτελεί, εμπρός στα μάτια μας, ένα από τα μεγαλύτερα κοινωνικά πειράματα της εποχής μας, στην πιο προχωρημένη βιομηχανική χώρα του κόσμου, ότι το πείραμά του επιτυγχάνει και ότι γίνεται χωρίς καμιά απολύτως παρέκκλιση από το πνεύμα της ειρήνης κι από τις παραδόσεις του πολιτικού πολιτισμού, που διαμορφώθηκε ταυτόχρονα στη δυτική Ευρώπη και στην Αμερική κατά τη διάρκεια του 18ου και του 19ου αιώνα. Η μετριοπάθεια της μορφής του, μετριοπάθεια που αποτίνεται και προς την εσωτερική κοινωνία και προς την κοινωνία των λαών, δεν είναι βέβαια η μετριοπάθεια των γερόντων, των αδυνάτων, των αβούλων. Είναι ίσια-ίσια η μετριοπάθεια που χαρακτηρίζει συνήθως τους δυνατούς, ώριμους και πεπειραμένους αγωνιστές της ζωής. Συνδυάζεται με την πιο επιβλητική γενναιότητα, με τις πιο τολμηρές πρωτοβουλίες».

Γιώργος Θεοτοκάς, Στοχασμοί και θέσεις, πολιτικά κείμενα 1925-1966, τ. Α' 1925-1949, Εστία, Αθήνα 1996, σ. 321-322.

Γελοιογραφία από τον αμερικανικό Τύπο, που σατιρίζει την οικονομική αφερεγγυότητα της Ευρώπης απέναντι στις ΗΠΑ. Οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες αδυνατούσαν να αντιμετωπίσουν τα οικονομικά προβλήματα, τα οποία προκαλούσαν κοινωνικές εντάσεις στο εσωτερικό και έπλητταν το γόπτρό τους στις διεθνείς οικονομικές σχέσεις. Αντιθέτως οι ΗΠΑ πέτυχαν με μία σειρά μέτρων, βασισμένων στον κρατικό παρεμβατισμό, τη μείωση της ανεργίας και την οικονομική τους ανάκαμψη.

αυτόν σταθεροποίησε το δημοκρατικό καθεστώς και άνοιξε τον δρόμο για τη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη των ΗΠΑ. Παράλληλα, στον διπλωματικό τομέα, αφενός βελτίωσε τις σχέσεις της χώρας του με τα κράτη της Κεντρικής και της Νότιας Αμερικής, εφαρμόζοντας, αντί της αυταρχικής, πολιτική «καλής θέλησης», και αφετέρου, διαβλέποντας νωρίς τον κίνδυνο της επικράτησης των ολοκληρωτικών δυνάμεων, καταπολέμησε την ψυχολογία του «απομονωτισμού» και της ουδετεροφιλίας που διακατείχε την πλειονότητα της αμερικανικής κοινής γνώμης.

Ο ιαπωνικός επεκτατισμός. Στον αντίποδα, η Ιαπωνία, υπό καθεστώς στρατοκρατικό*, εφάρμοσε κατά τη δεκαετία του 1930 πολιτική άκρατου επεκτατισμού απέναντι στους ηπειρωτικούς γείτονές της. Μετά την Κορέα και τη Μαντζουρία εισέβαλε, το 1937, και κατέλαβε την ανατολική Κίνα, ενώ στράφηκε και προς τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ασίας – πρωταρχικά στην Ινδοκίνα, από το 1940. Η μοιραία κάμψη, κατά τη χρονική αυτή περίοδο, της ισχύος των αποικιακών δυνάμεων θα προσδώσει αρχικά στην εκστρατεία των Ιαπώνων περιεχόμενο «απελευθερωτικό». Σύντομα όμως θα αποκαλυπτόταν ο βίαιος χαρακτήρας της ιαπωνικής επέκτασης, η στυγνή οικονομική εκμετάλλευση, ακόμη και η επιβολή καταναγκαστικής εργασίας στους ντόπιους για την εκτέλεση δημόσιων έργων στρατηγικής σημασίας.

Ερωτήσεις

1. Να περιγράψετε: α) την κατάσταση των αποικιών και β) τη διεθνή θέση της Ιαπωνίας κατά τον Μεσοπόλεμο.
2. Σε τι συνίστατο η πολιτική του «New Deal»; Ποιος ήταν ο εισηγητής της;
3. Σχολιάστε τον τρόπο με τον οποίο απεικονίζεται η Ευρώπη («Mrs Trubble»: η κυρία μελάς) στην αμερικανική γελοιογραφία. Μπορείτε να εξηγήσετε τους λόγους;

Ο Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Η έκρηξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου αποτέλεσε απόρροια της εκβιαστικής τακτικής που άσκησε η ναζιστική Γερμανία απέναντι στις συμμαχικές κυβερνήσεις, οι οποίες φάνηκαν ενδοτικές, προκειμένου να διατηρηθεί η ειρήνη.

Κατά την πρώτη φάση του πολέμου τα γερμανικά στρατεύματα σημείωσαν αλληπάλληλες νίκες και επεξετείναν τον έλεγχο της ναζιστικής Γερμανίας απ' άκρου εις άκρον της ηπειρωτικής Ευρώπης. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις θα σημειώσουν εντούτοις νέα τροπή μετά τη **γερμανική εισβολή στη Σοβιετική Ένωση**, τον Ιούνιο του 1941, και την αιφνιδιαστική **ιαπωνική επίθεση κατά του Περλ Χάρμπορ**, τον Δεκέμβριο, οπότε και θα οδηγηθούν οι **Ηνωμένες Πολιτείες** στον πολεμικό αγώνα. Η συμμαχική αντεπίθεση θα οδηγήσει, μετά το 1943, στην κάμψη της Γερμανίας και, τελικά, στη συνθηκολόγησή της, τον **Μάιο του 1945**. Τον Σεπτέμβριο θα ακολουθήσει η συνθηκολόγηση της Ιαπωνίας, αφού όμως προηγηθεί η **ρίψη της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι**.

Οι Έλληνες θα μετάσχουν στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αποκρούοντας αρχικά την ιταλική επίθεση, η οποία εκδηλώθηκε απρόκλητα στις **28 Οκτωβρίου 1940**, και σημειώνοντας εντυπωσιακές νίκες κατά των εισβολέων και σ' αυτή την Αλβανία, έως την άνοιξη του 1941. Στη συνέχεια θα αγωνιστούν σθεναρά και κατά των Γερμανών, όταν οι τελευταίοι, ως σύμμαχοι των Ιταλών, τους επιτεθούν τον Απρίλιο του 1941. Ύστερα εξάλλου από την αναπόφευκτη επικράτηση των συνασπισμένων δυνάμεων του Άξονα θα εξακολουθήσουν τον ένοπλο αγώνα συμμετέχοντας στα πολεμικά μέτωπα της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής και κυρίως διεξάγοντας **αντιστασιακό αγώνα** στο ελληνικό έδαφος κατά των κατακτητών, έως την απελευθέρωση της χώρας, τον **Οκτώβριο του 1944**.

Μετά τη λήξη του πολέμου οι κύριοι ένοχοι για τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν κατά της ανθρωπότητας θα τιμωρηθούν υποδειγματικά. Μεταξύ όμως των ίδιων των Συμμάχων θα εκδηλωθούν έντονες ιδεολογικοπολιτικές διαφορές, οι οποίες και θα καταστούν εμφαντικότερες στη διάρκεια του **Ψυχρού Πολέμου**. Το αντίτιμο της διαίρεσης θα είναι βαρύ για την Ελλάδα, όπου, κατ' επέκταση, θα εκδηλωθεί εμφύλια σύρραξη, ενώ παράλληλα οι εθνικές διεκδικήσεις θα ικανοποιηθούν με την **ενσωμάτωση μόνο της Δωδεκανήσου**.

1. ΠΡΟΣ ΝΕΑ ΕΝΟΠΛΗ ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ

Διατάραξη της ισορροπίας των δυνάμεων στην Ευρώπη. Η πορεία προς την κήρυξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου συνδέεται άρρηκτα με τη σταθερή εμμονή της χιτλερικής Γερμανίας να επιβάλει τη θέλησή της σε βάρος της διεθνούς νομιμότητας και της ισορροπίας των δυνάμεων στην Ευρώπη. Η πραξικοπηματική επαναστρατικοποίηση της Ρηνανίας, τον Μάρτιο του 1936, υπήρξε το πρώτο βήμα· ταυτόχρονα όμως αποτέλεσε μέσο δοκιμασίας του βαθμού αποφασιστικότητας των δυτικών Συμμάχων –Άγγλων και Γάλλων– έναντι της νέας πολιτικής του Βερολίνου. Ακολούθησε, στις 11 Μαρτίου 1938, η ενσωμάτωση της ανεξάρτητης Αυστρίας στο **Τρίτο Ράιχ**, ως αποτέλεσμα εκβιαστικών ενεργειών του Βερολίνου, ο διαμελισμός της Τσεχοσλοβακίας μεταξύ των ετών 1938 και 1939 και, τελικά, η προσάρτηση στη Γερμανία της Μοραβίας και της Βοημίας.

Πάμπλο Πικάσο (Pablo Picasso, 1881-1973), «Γκουέρνικα», 1937, Μουσείο Πράδο, Μαδρίτη. Στις 26 Απριλίου 1937 150 γερμανικά αεροπλάνα που έστειλε ο Χίτλερ, για να βοηθήσουν τον πραξικοπηματία Φράνκο κατά τη διάρκεια του ισπανικού εμφύλιου πολέμου (1936-1939), βομβάρδισαν επί τρεις ώρες ανηλεώς την πόλη Γκουέρνικα. Από το γεγονός αυτό εμπνεύστηκε ο Πικάσο ένα από τα γνωστότερα και σημαντικότερα έργα του.

Οι δραματικές αυτές εξελίξεις συντελέστηκαν χωρίς να αντιδράσει αποτελεσματικά η γαλλική ή η βρετανική κυβέρνηση. Οι πρωθυπουργοί των δύο συμμαχικών χωρών, **Νταλαντιέ** και **Τσάμπερλαϊν**, έχοντας υιοθετήσει την πολιτική του «κατευνασμού» (arpeasement)* απέναντι στον αντίπαλο, θα αποδεχτούν, μάλιστα, στις 29 Σεπτεμβρίου 1938, κατά την τετραμερή **Συνδιάσκεψη του Μονάχου** (Μ. Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία, Γερμανία), την απαίτηση του Χίτλερ να προσαρτήσει τα εδάφη της Τσεχοσλοβακίας

Ο Μουσολίνι «βαφτίζει» Άξονα τη συμμαχία Βερολίνου-Ρώμης (1936)

«Αυτή η κατακόρυφη γραμμή ανάμεσα στη Ρώμη και το Βερολίνο δεν είναι διαχωριστική αλλά μάλλον ένας Άξονας γύρω από τον οποίο όλα τα ευρωπαϊκά κράτη, εμπνεόμενα από τη θέληση για συνεργασία και ειρήνη, μπορούν επίσης να συνεργαστούν [...]. Με τη συμφωνία της 11ης Ιουλίου εξαλείφθηκε οποιοδήποτε στοιχείο διαφωνίας μεταξύ Ρώμης και Βερολίνου».

Μπενίτο Μουσολίνι, ομιλία στο Μιλάνο την 1η Νοεμβρίου 1936, στο M.G. Cohen and J. Major, *History in Quotations*, Cassel, London 2004, σ. 819:8.

Με τη Συμφωνία του Μονάχου (30 Σεπτεμβρίου 1938) η Γερμανία προσάρτησε τη Σουδητία, περιοχή της Τσεχοσλοβακίας με ισχυρή πληθυσμιακή παρουσία του γερμανικού στοιχείου. Στη συμφωνία συμμετείχαν η Γερμανία, η Ιταλία, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία, ενώ από τις διαβουλεύσεις αποκλείστηκε η ΕΣΣΔ. Η συμφωνία υπήρξε επιτυχία του Άξονα και αύξησε το γόητρο του Χίτλερ, που διέυρνε τα γερμανικά σύνορα, και του Μουσολίνι, ο οποίος ανέλαβε ρόλο διαμεσολαβητή. Στην Αγγλία η Συμφωνία χαιρέτισκε ως διπλωματική επιτυχία που διασφάλιζε την ειρήνη.

που κατοικούνταν στην πλειονότητά τους από τους Σουδήτες* – γερμανικής καταγωγής. Εξασφαλίστηκε «η ειρήνη για εκατό χρόνια», δήλωνε ο Άγγλος πρωθυπουργός, πιστεύοντας ότι, και ύστερα από αυτή την υποχώρηση, είχαν ικανοποιηθεί όλες οι αξιώσεις του Χίτλερ. Όταν όμως στις 15 Μαρτίου 1939 ο Χίτλερ, καταπατώντας τις υποσχέσεις του, καταλύσει πραξικοπηματικά την ανεξαρτησία ολόκληρης της Τσεχοσλοβακίας, ο Τσάμπερλαιν θα δηλώσει ότι κάθε παραπέρα διαπραγμάτευση με τον Χίτλερ είναι «αδύνατη». Η έκρηξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου ήταν πλέον εγγύς.

Ο Χίτλερ γνώριζε ασφαλώς ότι οι εκβιαστικές ενέργειές του ήταν δυνατόν να οδηγήσουν σε γενικευμένο πόλεμο. Έκρινε όμως αναγκαία την ανάληψη των πρωτοβουλιών αυτών, προτού οι δυτικοί Σύμμαχοι επανοπλιστούν, ώστε, αν εκραγεί πόλεμος, να έχει τη στρατιωτική υπεροχή. Με αυτή τη σκέψη δε θα διστάσει να προβάλει νέες εδαφικές διεκδικήσεις. Ειδικότερα, στράφηκε τη φορά αυτή προς την Πολωνία, ζητώντας να προσαρτήσει την «ελεύθερη πόλη» του **Ντάντσιχ**, κατοικημένη από πλειονότητα γερμανική, καθώς και το δικαίωμα διέλευσης μέσω του πολωνικού «διαδρόμου». Η πολωνική κυβέρνηση θα αρνηθεί κάθε διαπραγμάτευση επί του θέματος αυτού και οι κυβερνήσεις της Γαλλίας και της Μ. Βρετανίας, παρά την έκδηλη επιθυμία τους να αποφύγουν την πολεμική εμπλοκή, θα της συμπαρασταθούν σταθερά. Υπέρ της αναζήτησης συμβιβαστικής λύσης, ώστε να αποφευχθεί η κήρυξη του πολέμου, θα ταχθεί και η κυριότερη σύμμαχος του Χίτλερ στην Ευρώπη, η φασιστική Ιταλία. Ο Γερμανός όμως δικτάτορας ενέμεινε, ανυποχώρητα, στις θέσεις του. Ενισχύθηκε εξάλλου στην επιλογή του υπέρ του πολέμου και από την υπογραφή, στις 24 Αυγούστου 1939, της Συνθήκης μη Επίθεσης με τη Σοβιετική Ένωση (**Σύμφωνο Μολότοφ-Ρίμπεντροπ**), η οποία συνοδευόταν και από μυστικό πρωτόκολλο με αναφορά στο ενδεχόμενο διαμελισμού της Πολωνίας.

Η εισβολή στην Πολωνία και η έναρξη του πολέμου. Τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Πολωνία τα χαράματα της 1ης Σεπτεμβρίου 1939. Την ίδια ώρα η πολωνική κυβέρνηση επιζητούσε τη βοήθεια των συμμάχων της, Γάλλων και Βρετανών. Στις 3 Σεπτεμβρίου οι τελευταίοι απαίτησαν με τελεσίγραφο να αποσυρθούν τα γερμανικά στρατεύματα από την Πολωνία και, μετά την απόρριψή του, κήρυξαν, αθημερόν, τον πόλεμο στη Γερμανία.

Ο βομβαρδισμός της Γκουέρνικα: Μια μαρτυρία για τη φρίκη του πολέμου

«Οι περισσότεροι από τους δρόμους της Γκουέρνικα άρχιζαν ή τελείωναν στην πλατεία. Ήταν αδύνατο να περπατήσεις σε πολούς από αυτούς, γιατί οι τοίχοι φλέγονταν. Τα χαλάσματα είχαν γίνει λόφοι [...]. Πήγα στο πίσω μέρος της πλατείας ανάμεσα σε επιζώντες. Είχαν όλοι την ίδια ιστορία να διηγηθούν: αεροπλάνα, σφαίρες, βόμβες, φωτιά. Μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες, όταν η αποτρόπαια ιστορία μαθεύτηκε σε όλο τον κόσμο, ο Φράνκο κατηγορούσε τους τρομαγμένους, άστεγους ανθρώπους ως ψεύτες. Ειδικοί Βρετανοί “εμπειρογνώμονες” κλήθηκαν να έλθουν στη Γκουέρνικα, όταν η οσμή από καμένη ανθρώπινη σάρκα είχε αντικατασταθεί από πετρέλαιο που έχυσαν ανάμεσα στα ερείπια οι άνθρωποι του Φράνκο, και να εκδώσουν πομπώδη πορίσματα: “Στην Γκουέρνικα έβαλαν φωτιά επίτηδες οι Κόκκινοι”». (Σημείωση: Μόνο το 1999 αποδέχθηκε επίσημα η ισπανική κυβέρνηση ότι ο Φράνκο ψευδόταν σχετικά με την Γκουέρνικα).

Noel Monks, «The bombing of Guernica, 1937» στο συλλογικό J. Carey (ed.), *The Faber Book of Reportage*, 1986, σ. 521.

Απόσπασμα από ομιλία του Χίτλερ στο Αθλητικό Μέγαρο του Βερολίνου, 26 Σεπτεμβρίου 1938

«Ενώπιόν μας τίθεται το τελευταίο πρόβλημα που μπορεί να επιλυθεί και θα επιλυθεί. Είναι η τελευταία εδαφική διεκδίκηση που έχω στην Ευρώπη, αλλά είναι μια διεκδίκηση στην οποία θα επιμείνω και την οποία, Θεού θέλοντος, θα επιτύχω [...]. Σχετικά με το ζήτημα των Σουδητών Γερμανών (εννοεί τους Γερμανούς της Τσεχοσλοβακίας), η υπομονή μου τελείωσε πια! Έκανα στον κύριο Μπένες (τον πρόεδρο της Τσεχοσλοβακίας) μια προσφορά που δε συνίσταται σε τίποτε άλλο παρά στην εκπλήρωση της υπόσχεσης που ο ίδιος έδωσε. Η απόφαση τώρα βρίσκεται στα χέρια του. Ειρήνη ή Πόλεμος! Ή θα δεχθεί αυτή την προσφορά και θα δώσει επιτέλους την ελευθερία τους στους Γερμανούς ή θα πάμε και θα πάρουμε μόνοι μας αυτή την ελευθερία».

History in Quotations, όπ.π., σ. 824:10.

Ο Άγγλος πρωθυπουργός, Νέβιλ Τσάμπερλαιν, υπέρμαχος της Συμφωνίας του Μονάχου

«Τι τρομερό, εξωπραγματικό, απίστευτο είναι ότι θα πρέπει εδώ να σκάψουμε χαρακώματα και να φορέσουμε αντιασφυξιογόνες μάσκες, για μια διένεξη σε μακρινή χώρα ανάμεσα σε λαούς που δε γνωρίζουμε [...].»

Από ομιλία του στο BBC, που δημοσιεύθηκε στους «Times» την 28η Σεπτεμβρίου 1938. Δύο μέρες αργότερα ο Τσάμπερλαιν πέταξε στο Μόναχο για τη διάσκεψη με τους Νταλαντιέ, Χίτλερ και Μουσολίνι. Οι αντίπαλοί του τον κατηγορήσαν ότι προσπαθούσε με τα χαρακώματα και τις μάσκες να πανικοβάλει τον αγγλικό λαό και να τον πείσει να αποδεχθεί την πολιτική κατευνασμού που ακολουθούσε.

Αμέσως μετά την υπογραφή της συμφωνίας ο Τσάμπερλαιν έγινε, την 1η Οκτωβρίου, δεκτός με ενθουσιασμό από τους οπαδούς του, τους οποίους χαιρέτησε από την πρωθυπουργική κατοικία στο Λονδίνο με τα ακόλουθα λόγια:

«Καλοί μου φίλοι, είναι η δεύτερη φορά στην ιστορία μας που έφθασε από τη Γερμανία στην Ντάουνινγκ Στριτ (: διεύθυνση της πρωθυπουργικής κατοικίας στο Λονδίνο) τιμητική ειρήνη. Πιστεύω ότι είναι η ειρήνη της γενιάς μας. Σας ευχαριστώ από τα βάθη της καρδιάς μου και σας συνιστώ να πάτε στα σπίτια σας και να κοιμηθείτε ήσυχοι στα κρεβάτια σας».

Με τη φράση «δεύτερη φορά» υπονοεί ο Τσάμπερλαιν την επιστροφή του Ντισραέλι από το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878. Ανάλογος ήταν και ο ενθουσιασμός των Γάλλων, όταν υποδέχτηκαν στο Παρίσι, μετά την υπογραφή της Συμφωνίας του Μονάχου, τον δικό τους ηγέτη, Νταλαντιέ.

Την 1η Σεπτεμβρίου 1939 η Γερμανία εισέβαλε στην Πολωνία, επικαλούμενη συνοριακά επεισόδια και την καταπίεση της γερμανικής μειονότητας στη χώρα αυτή. Η Γερμανία αξίωνε την προσάρτηση του Ντάντσιχ και την κατασκευή ελεύθερου ενδιάμεσου διαδρόμου.

Αγόρευση του Τσόρτσιλ στο Κοινοβούλιο κατά της υπογραφής της Συμφωνίας του Μονάχου

«Δεν αδικώ τον νομοταγή, γενναίο λαό μας [...] το φυσικό, αυθόρμητο ξέσπασμα χαράς και ανακούφισης, μόλις έμαθε ότι γλίτωσε προς το παρόν από τη σκληρή δοκιμασία· αλλά πρέπει να γνωρίζουν την αλήθεια. Πρέπει να ξέρουν ότι υπήρξε μεγάλη αμέλεια και ανεπάρκεια στην άμυνά μας. Πρέπει να ξέρουν ότι υποστήκαμε ήττα χωρίς πόλεμο, οι συνέπειες της οποίας θα μας συντροφεύουν στον δρόμο μας. Πρέπει να γνωρίζουν ότι διαβήκαμε ένα φοβερό ορόσημο στην ιστορία μας, όταν όλη η ισορροπία της Ευρώπης κλονίστηκε, και οι φοβεροί λόγοι έχουν προς το παρόν διατυπωθεί κατά των δυτικών δημοκρατιών: “Ζυγιστήκατε και βρεθήκατε λειψοί”».

Οίνιστον Τσόρτσιλ, Βουλή των Κοινοτήτων, 5 Οκτωβρίου 1938.

B. MacArthur (ed.), *The Penguin Book of Twentieth Century Speeches*, 1992, σ. 175. Η τελευταία εντός εισαγωγικών φράση είναι από την Παλαιά Διαθήκη, Δανήϊλ 5:25.

Προπαγανδιστικές αφίσες της περιόδου του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου.

Ο ρωσικός λαός αντιστέκεται στους Γερμανούς, που εδώ απεικονίζονται με τη μορφή δαιμονικού πιθήκου.

Αφίσα των Συμμάχων στην οποία ο Χίτλερ με τον Μουσσολίνι συνομιλούν: «θέλαμε μια θέση στον ήλιο και την κατακτήσαμε».

Όταν κηρύχτηκε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, οι λαοί αγνοούσαν την έκταση και τη διάρκεια που θα ήταν δυνατόν να έχει η ένοπλη διαμάχη και υποτιμούσαν, πιθανώς, τις ολέθριες συνέπειές του. Όταν όμως ξέσπασε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, οι ίδιοι λαοί είχαν επίγνωση ότι το κόστος του πολέμου θα ήταν βαρύ. Είναι μάλιστα εύλογο να υποτεθεί ότι, αν δεν είχε εκδηλωθεί η άτεγκτη επιθετική βούληση της χιτλερικής Γερμανίας, οι κυβερνήσεις της δημοκρατικής Ευρώπης, υπό την επίδραση και της κοινής γνώμης, θα είχαν αποφύγει την προσφυγή σε νέο γενικευμένο πόλεμο κατά τη διάρκεια μίας και μόνο τριακονταετίας. Οι λαοί ωστόσο επέδειξαν, μετά την κήρυξή του, αντοχή και μαχητικότητα, για να υπερασπίσουν αγαθά και αξίες ανεκτίμητες για την ύπαρξή τους ως ελεύθερων πολιτών και ανθρώπων.

Ερωτήσεις

1. Λέγεται ότι, όταν ένας αξιωματικός της Γκεστάπο που επισκέφτηκε το ατελιέ του Πικάσο κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου τον ρώτησε, δείχνοντάς του τον καμβά όπου είχε ζωγραφίσει την «Γκουέρνικα», «Εσείς το κάνατε αυτό;», ο καλλιτέχνης τού απάντησε: «Όχι, εσείς το κάνατε». Να σχολιάσετε την απάντηση και να συζητήσετε τον συμβολισμό που έχει αποκτήσει το ζωγραφικό αυτό έργο για τα δεινά του πολέμου.
2. Πού πιστεύετε ότι βάσιζε την αισιοδοξία του ο Τσάμπερλιν μετά την υπογραφή της συμφωνίας στη Συνδιάσκεψη του Μονάχου;
3. Να αξιολογήσετε μέσα από τις σχετικές πηγές τη γερμανική επιθετικότητα πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

2. Η ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ Η ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1939-1942)

Η επέκταση της χιτλερικής Γερμανίας στη Δυτική Ευρώπη. Η έκρηξη του πολέμου, την 1η Σεπτεμβρίου 1939, αποκάλυψε τη νέα τακτική του «αστραπιαίου πολέμου» (*Blitzkrieg*)* που εισήγαγε ο Χίτλερ, αξιοποιώντας τις μονάδες των βαρέων, αλλά και ταυτόχρονα ευέλικτων τεθωρακισμένων. Η Πολωνία καταλήφθηκε από τα γερμανικά στρατεύματα σε διάστημα ελάχιστων εβδομάδων. Συγχρόνως εισέβαλαν από τα ανατολικά σύνορά της και οι Σοβιετικοί, διανέμοντας από κοινού με τη ναζιστική Γερμανία τα εδάφη της.

Στο δυτικό μέτωπο οι εξελίξεις δεν ήταν εξίσου ραγδαίες. Οι Γάλλοι ανέμεναν επί οκτώ μήνες περιχαρακωμένοι στη «γραμμή Μαζινό» – κατά μήκος των γαλλογερμανικών συνόρων. Αλλά και γενικότερα, στο διάστημα αυτό, ο Χίτλερ δεν επεξέτεινε την κυριαρχία του στην Ευρώπη παρά μόνο προς βορρά, καταλαμβάνοντας χωρίς δυσκολία, τον Απρίλιο του 1940, τη Δανία και τη Νορβηγία. Στις 10 Μαΐου όμως εισέβαλε αιφνιδιαστικά στην Ολλανδία και στο Βέλγιο. Περικυκλωμένα τα συμμαχικά αγήματα στο λιμάνι της Δουνκέρκης, θα επιβιβαστούν στα πλοία, με βαριές απώλειες για την Αγγλία

Χάρτης της επέκτασης του πολέμου στην Ευρώπη έως τον Νοέμβριο του 1942. Στο διάστημα αυτό η Γερμανία κατάφερε να κυριαρχήσει στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, ενώ η Ιταλία επεξέτεινε την κυριαρχία της στη λεκάνη της Μεσογείου. Τον Ιούνιο του 1941 άρχισε η μεγάλη επίθεση στη Σοβιετική Ένωση (σχέδιο Μπαρμπαρόσα). Μετά από μια σειρά στρατιωτικών επιτυχιών η επίθεση στο ανατολικό μέτωπο κατέληξε σε συντριπική ήττα των Γερμανών στο Στάλινγκραντ (Φεβρουάριος 1943).

Η μάχη της Αγγλίας

«Δεν υπάρχει αμφιβολία πως υπήρξαμε υπερβολικά αισιόδοξοι στις εκτιμήσεις των εχθρικών απωλειών. Στην πραγματικότητα, κατερρίπταμε δύο εχθρικά αεροπλάνα προς ένα δικό μας, αντί τρία προς ένα, όπως επιστεύαμε τότε και εδηλώναμε. Και αυτό όμως ήταν αρκετό. Χωρίς καθόλου να καταστραφεί, η Ρ.Α.Φ. (Royal Air Force) εθριάμβευσε. Εξησφαλίσθη ισχυρά δυνάμεις νέων πιλότων. Τα εργοστάσια κατασκευής αεροπλάνων, από τα οποία εξηρτώντο όχι μόνον η ικανοποίηση των αμέσων αναγκών μας αλλά και η ικανότης μας να αντιμετωπίσωμε μακροχρόνιο πόλεμο, υπέστησαν ζημιές, αλλά δεν παρέλυσαν. Οι εργάτες, ειδικευμένοι ή όχι, άνδρες ή γυναίκες, παρέμειναν στους τόνους των και υπό το πυρ του εχθρού, σαν να ήσαν πυροβολητές εν δράσει – και ήσαν πράγματι... Η αντιαεροπορική διοίκηση προσέφερε στον αεροπορικό αγώνα συνεχή και επιδέξια βοήθεια. Η κυριότερα συμβολή της ήλθε αργότερα. Το προσωπικό του Σώματος Παρατηρητών, αφοσιωμένο και ακούραστο, ευρίσκετο διαρκώς στη θέση του. Η προσεκτικά τελειοποιημένη οργάνωσις της δυνάμεως των καταδιωκτικών, χωρίς την οποίαν όλα θα ήσαν ίσως ανώφελα, αντέστη επί μήνες ολόκληρους συνεχούς εντάσεως. Όλος ο κόσμος συνέβαλε. Και πρώτα θα πρέπει να αναφέρωμε τη γενναιότητα και την ικανότητα των πιλότων καταδιωκτικών, που υπήρξαν ασύγκριτοι. Έτσι σώθηκε η Αγγλία. Μπορούσα με το δικίο μου να πω στη Βουλή των Κοινοτήτων: “Ποτέ, μέσα στην ιστορία των πολέμων, τόσο πολλοί δεν οφείλουν τόσο πολλά σε τόσο λίγους”».

Ουίνστον Τσόρτσιλ, *Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος*, τ. 2., μτφρ. Αντώνης Σαμαράκης, Ελληνική Μορφωτική Εστία, Αθήνα, χ.χ., σ. 260-261.

(28 Μαΐου - 3 Ιουνίου 1940). Οι Γερμανοί, εισβάλλοντας πλέον μέσω Βελγίου στο γαλλικό έδαφος, θα καταλάβουν το Παρίσι στις 14 Ιουνίου. Στις 10 Ιουνίου εξάλλου ο Μουσολίνι είχε και αυτός κηρύξει τον πόλεμο κατά της Γαλλίας, προσβλέποντας στην προσάρτηση από την Ιταλία τμήματος των εδαφών της.

Η κατάληψη θα προκαλέσει τη διαίρεση και, ακόμη, τη διάσπαση του εσωτερικού μετώπου στη Γαλλία. Ο στρατάρχης **Πεταίν**, ήρωας του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, αναλαμβάνοντας υπό συνθήκες δραματικές την πρωθυπουργία, θα συνομολογήσει στις 22 Ιουνίου ανακωχή με τους νικητές. Έκτοτε η ηπειρωτική Γαλλία χωριζόταν σε δύο ζώνες: τη βόρεια, υπό κατοχικό καθεστώς, και τη νότια, με πρωτεύουσα το Βισύ*, υπό την έμμεση διοίκηση των κατακτητών, μέσω μιας υποτελούς κυβέρνησης συνεργασίας. Ήδη όμως, στις 18 Ιουνίου, ο στρατηγός **Κάρολος Ντε Γκολ**, υφυπουργός πολέμου έως τη γερμανική εισβολή στη Γαλλία, είχε απευθύνει μήνυμα από το Λονδίνο κηρύσσοντας τη συνέχιση μέχρις εσχάτων του αγώνα κατά των κατακτητών ναζί.

Η μάχη της Αγγλίας*. Μετά την επέκταση της χιτλερικής Γερμανίας και των συμμάχων της απ' άκρου εις άκρον της ηπειρωτικής Ευρώπης –έως τα Πυρηναία και το νοτιοανατολικό άκρο των Βαλκανίων– μόνη εμπόλεμη αντίπαλος του Άξονα είχε απομείνει η Μ. Βρετανία (πριν από την πολεμική έξοδο και της Ελλάδας). Ο νέος πρωθυπουργός, **Ουίνστον Τσόρτσιλ**, διακήρυξε την απόφασή του να μην υποκύψει στη ναζιστική λαίλαπα. Πράγματι, κατά τη «**μάχη της Αγγλίας**», που θα διεξαχθεί από τον Αύγουστο έως τον Νοέμβριο του 1940, οι Βρετανοί θα επικρατήσουν: τόσο οι πιλότοι της Βασιλικής Αεροπορίας (RAF) όσο και ο βρετανικός λαός στο σύνολό του, επιδεικνύοντας θάρρος, μαχητικότητα και ψυχραιμία, αντιστάθηκαν στις θυελλώδεις αεροπορικές επιθέσεις της «**Λουφτβάφε**»* και ματαίωσαν τα σχέδια του Βερολίνου για απόβαση. Η αντίδραση του Χίτλερ θα εκδηλωθεί

Ο Ουίνστον Τσόρτσιλ (Winston Churchill, 1874-1965), πρωθυπουργός της Αγγλίας (1940-1945, 1951-1955), εμψυχώνει τον βρετανικό λαό ύστερα από τους βομβαρδισμούς της Λουφτβάφε. Ο Τσόρτσιλ ήταν η ψυχή της βρετανικής άμυνας κατά τη γερμανική αεροπορική επίθεση στη «μάχη της Αγγλίας» (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1940).

με την κήρυξη της «μάχης του Ατλαντικού» που απέβλεπε πλέον στον οικονομικό αποκλεισμό της Μ. Βρετανίας, αλλά και με την ενίσχυση του πολεμικού μετώπου στη Βόρεια Αφρική και τη στροφή του προς τα ανατολικά, κατά της Σοβιετικής Ένωσης.

Η γερμανική εισβολή στη Σοβιετική Ένωση. Στις 22 Ιουνίου 1941 τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στη Ρωσία, καταπατώντας το *Σύμφωνο Μολότοφ-Ρίμπεντροπ* (1939). Η επιχείρηση εκτελέστηκε σε εφαρμογή του σχεδίου «*Μπαρμπαρόσα*», που είχε καταρτιστεί από τον Χίτλερ τον Δεκέμβριο ήδη του 1940. Η επιθετική αυτή πρωτοβουλία αντανάκλούσε την αντίληψη για την ανάγκη εξασφάλισης «*ζωτικού χώρου*», εξυπηρετούσε όμως και τα προπαγανδιστικά συνθήματα του ναζιστικού καθεστώτος κατά του διεθνούς κομμουνισμού. Αρχικά η προέλαση των εισβολέων ήταν ραγδαία: καταλαμβάνοντας σε διάστημα λίγων εβδομάδων έδαφος εμβαδού ενός εκατομμυρίου τετραγωνικών χιλιομέτρων, προσέγγισαν το Λένινγκραντ και τη Μόσχα. Η έλευση όμως του χειμώνα και η ολοένα και περισσότερο σθεναρή αντίσταση των Σοβιετικών θα ανακόψει τη νικηφόρα πορεία τους. Την άνοιξη εξάλλου του 1942 τα γερμανικά στρατεύματα θα στραφούν και νοτιοανατολικά, προσβάλλοντας την πόλη του Στάλινγκραντ, όπου όμως προσέκρουσαν στην ισχυρή αντίσταση των Σοβιετικών.

Η είσοδος των ΗΠΑ στον πόλεμο. Σε εφαρμογή της πολιτικής της ουδετερότητας, η αμερικανική κυβέρνηση είχε αποφύγει αρχικά να εμπλακεί στην ένοπλη σύρραξη. Ο πρόεδρος **Φρανκλίνος Ρούζβελτ** δεν απέκρυπτε τη συμπάθειά του έναντι των δυτικών Συμμάχων –ιδιαίτερα όσων η παρουσία προσφερόταν για να ενισχύσει την ασφάλεια των Ηνωμένων Πολιτειών– και, τον Αύγουστο του 1941, είχε συνυπογράψει από κοινού με τον Τσόρτσιλ τον *Χάρτη του Ατλαντικού*, όπου διακηρύσσονταν πανηγυρικά οι δημοκρατικές αρχές που θα έπρεπε να διέπουν τη διεθνή ζωή. Η τελική έξοδος εντούτοις των Ηνωμένων Πολιτειών στον πόλεμο εναντίον των δυνάμεων

Γερμανικά στρατεύματα εισβάλλουν στην Ουκρανία. Στις 22 Ιουνίου 1941 ο γερμανικός στρατός εισέβαλε στη Σοβιετική Ένωση, επιτυγχάνοντας σε μερικές μόνο εβδομάδες την κατάκτηση μεγάλου μέρους της ΕΣΣΔ. Η επίθεση ανακόπηκε τον Δεκέμβριο του 1941, καθώς η Βέρμαχτ απέτυχε να καταλάβει τη Μόσχα και το Λένινγκραντ. Από την άνοιξη του 1942 η γερμανική επίθεση επαναλήφθηκε στο νότιο μέτωπο κατά του Στάλινγκραντ.

Ο Χάρτης του Ατλαντικού

«Ο Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και ο Πρωθυπουργός κ. Τσόρτσιλ, εκπροσωπών την Κυβέρνηση της Α. Μεγαλειότητας του Ηνωμένου Βασιλείου, συνελθόντες προς τον σκοπόν να εξεύρουν και συντονίσουν τα μέσα διά την κατοχύρωσιν της ασφαλείας των δύο χωρών των έναντι της χιτλερικής και γερμανικής επιθέσεως και των κινδύνων οι οποίοι δημιουργούνται εκ ταύτης δι' όλους τους λαούς, θεωρούν ορθόν να καταστήσουν γνωστές ωρισμένας αρχάς, τας οποίας αμφοτέροι αποδέχονται ως κανόνας διά τον καθορισμόν της πολιτικής των και επί των οποίων στηρίζουν τας ελπίδας των διά την επίτευξιν ενός καλύτερου μέλλοντος διά τον κόσμον ολόκληρον. Πρώτον, αι χώραι των δεν επιθυμούν καμίαν εδαφικήν ή άλλην επέκτασιν. Δεύτερον, δεν επιθυμούν να ίδουν πραγματοποιούμενας εδαφικές μεταβολάς, αι οποίαι δεν θα είναι σύμφωνοι προς την ελευθέρως εκπεφρασμένην επιθυμίαν των ελευθέρων λαών.

Τρίτον, σέβονται το δικαίωμα όλων των λαών να εκλέξουν την μορφήν της κυβερνήσεως υπό την οποίαν επιθυμούν να ζήσουν. Ενδιαφέρονται μόνον να υπεραμυνθούν των δικαιωμάτων της ελευθερίας του λόγου και της σκέψεως, άνευ των οποίων η τοιαύτη εκλογή θα είναι απατηλή.

Τέταρτον, θα προσπαθήσουν να πραγματοποιήσουν μίαν δικαίαν και ίσην κατανομήν απαιρητήτων ουσιωδών προϊόντων, όχι μόνον εντός των εδαφικών των ορίων, αλλά και μεταξύ των εθνών της γης. Πέμπτον, επιζητούν ειρήνην, η οποία όχι μόνον να καταρρίψει διά παντός την χιτλερικήν τυραννίαν, αλλά διά μίας αποτελεσματικής διεθνούς οργανώσεως να παράσχη εις όλα τα κράτη και τους λαούς τα μέσα να ζήσουν εν ασφαλεία, εντός των ιδίων αυτών συνόρων, και να διασχίζουν τας θαλάσσας και

τους ωκεανούς χωρίς να φοβούνται να υποστούν παρανόμους επιθέσεις και να αναγκάζονται να διατηρούν επαχθείς εξοπλισμούς».

Winston S. Churchill, «Απομνημονεύματα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου», τ. Γ': Η μεγάλη συμμαχία, βιβλίο πρώτο: Η εισβολή εις την Ρωσίαν, μτφρ. Μαρία Μακκά, Φιλοσοφική και Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, χ.χ., σ. 52-53.

Μαρτυρία από το πολιορκημένο από τους Γερμανούς Λένινγκραντ

«Ο νεκροθάλαμος του νοσοκομείου είναι γεμάτος. Όχι μόνο δεν επαρκούν τα ελάχιστα φορτηγά για να μεταφέρουν τους νεκρούς στο κοιμητήριο, αλλά, ακόμη πιο σημαντικό, δεν υπάρχει αρκετή βενζίνη για να βάλουμε στα φορτηγά και –το κυριότερο– δεν έχει απομείνει δύναμη στους ζωντανούς για να θάψουν τους νεκρούς».

Από το Ημερολόγιο του Λένινγκραντ της Βέρας Ιμπέρ, καταχώριση 26 Δεκεμβρίου 1941. Τον χειμώνα του 1941-42 περί το ένα εκατομμύριο κατοίκων της πόλης πέθανε από την πείνα ή από τις γερμανικές επιθέσεις.

History in Quotations, όπ.π., σ. 853:7.

του Άξονα θα είναι το αποτέλεσμα της αιφνιδιαστικής αεροπορικής επίθεσης που θα εξαπολύσουν οι Ιάπωνες κατά της ισχυρής ναυτικής βάσης στο **Περλ Χάρμπορ** της Χαβάης, στις 7 Δεκεμβρίου του 1941.

Τα μέτωπα του πολέμου έως το 1942. Έως τα μέσα του 1942 ο Χίτλερ και οι σύμμαχοί του έτειναν να προσεγγίσουν τους στόχους τους. Η «Μεγάλη Γερμανία» των 100 εκατομμυρίων κατοίκων συμπεριλάμβανε το σύνολο των περιοχών που είχαν ενσωματωθεί στο Τρίτο Ράιχ από το 1938. Επιπλέον, εκτεταμένα εδάφη είχαν καταληφθεί από τη Βέρμαχτ* και είχαν υπαχθεί στη γερμανική διοίκηση. Σε ορισμένες, τέλος, περιπτώσεις –κυρίως στη νότια Γαλλία– είχε εκχωρηθεί το δικαίωμα φαινομενικά να αυτοκυβερνώνται, υπό την άγρυπνη όμως εποπτεία των ναζί. Ακόμη και τα συμμαχικά προς τη Γερμανία ευρωπαϊκά κράτη –όπως η Ουγγαρία, η Βουλγαρία και η φασιστική Ιταλία– θα υποστούν με την πάροδο του χρόνου τον ολοένα και μεγαλύτερο ασφυκτικό έλεγχο του Βερολίνου.

Ακόμη και πέρα από την Ευρώπη όμως οι δυνάμεις του Άξονα είχαν αναλάβει την πρωτοβουλία. Στη Βόρεια Αφρική ο στρατηγός **Ρόμελ**, επικεφαλής του «**Africa Korps**»*, είχε απωθήσει τους Συμμάχους έως την Αίγυπτο. Οι Ιάπωνες εξάλλου αφού είχαν κυριαρχήσει στην Ανατολική Ασία, επεξέτειναν μετά την επίθεση κατά των Ηνωμένων Πολιτειών τον έλεγχό τους και στο μεγαλύτερο τμήμα του Ειρηνικού Ωκεανού.

Ερώτηση

Αν και στα μέσα του 1942 ο Χίτλερ και οι σύμμαχοί του έτειναν να προσεγγίσουν τους στόχους τους, δύο πρωτοβουλίες των δυνάμεων του Άξονα εντός του 1941 προοιωνίζονταν αναστροφή της ευνοϊκής έως τότε έκβασης του πολέμου για τον Χίτλερ. Ποιες ήταν αυτές οι πρωτοβουλίες και γιατί είχαν τόσο μεγάλες συνέπειες;

3. Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΟΝ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ ΚΑΙ Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

Ο Ιταλός πρόεδρος, Εμανουέλε Γκράτσι, επιδίδει στον πρωθυπουργό της Ελλάδας, Ιωάννη Μεταξά, το ιταλικό τελεσίγραφο στις 28 Οκτωβρίου 1940

«Την καθορισμένη ώρα, δέκα περίπου λεπτά πριν από τις 3, ο Στρατιωτικός Ακόλουθος, ο διερμηνέας και εγώ φθάσαμε στην καγκελλόπορτα της μικρής βίλλας, όπου έμενε ο Πρωθυπουργός. Ο *comm. De Santo* είπε στον φρουρό να ειδοποιήσει τον Πρωθυπουργό ότι ο Πρόεδρος της Ιταλίας επιθυμούσε να

Η απόκρουση της ιταλικής εισβολής στην Αλβανία. Η ελληνική κυβέρνηση, παρά την έκδηλη συμπάθεια προς τη Μ. Βρετανία και τους δυτικούς Συμμάχους, δεν απέκλινε, μετά την έναρξη του πολέμου, από τους θεμελιακούς κανόνες της ουδετερότητας. Η εφαρμογή εντούτοις της πολιτικής αυτής δεν άρκεσε για να αποτρέψει, όπως επιδίωκε, την εμπλοκή στην ένοπλη σύρραξη. Ο Μουσολίνι, μετά την πολεμική έξοδο στο πλευρό της χιτλερικής Γερμανίας, διείδε στην κατάληψη της Ελλάδας το πρώτο βήμα προς την εξασφάλιση του στρατηγικού ελέγχου της Ανατολικής Μεσογείου. Είχε προηγηθεί προς την κατεύθυνση αυτή η κατάληψη της Αλβανίας από τον Απρίλιο του 1939.

Τα χαράματα της **28ης Οκτωβρίου 1940**, παρακάμπτοντας τις επιφυλάξεις του Βερολίνου, η Ιταλία απαίτησε τελεσιγραφικά από την Αθήνα την εκχώρηση της κυριαρχίας επί σημαντικού τμήματος του ελληνικού εθνικού εδά-

Η αποτυχία της ιταλικής εαρινής επίθεσης (Μάρτιος 1941) επέσπευσε την παρέμβαση του γερμανικού στρατού τον Απρίλιο του 1941.

Πάνω: Έλληνες στρατιώτες επιτίθενται για την κατάληψη κάποιου υψώματος. Κάτω: Το περιμάχπτο ύψωμα 731 μετά τους ιταλικούς βομβαρδισμούς τον Μάρτιο του 1941.

φους. Ο **Ιωάννης Μεταξάς** απέρριψε την ιταμή αξίωση: η Ελλάδα θα υπεράσπιζε, έστω και με τα όπλα, τα κυριαρχικά της δικαιώματα. Η αντίδραση του Έλληνα πρωθυπουργού θα συνοψιστεί έκτοτε στη λέξη «**ΟΧΙ**». Την ίδια στάση υιοθέτησαν αμέσως και όλοι οι Έλληνες, σπεύδοντας με ενθουσιασμό στο μέτωπο των επιχειρήσεων και στηρίζοντας έκτοτε με κάθε μέσο την αντίσταση στον εισβολέα.

Στη διάρκεια των πρώτων ημερών του πολέμου ο ελληνικός στρατός, με αρχιστράτηγο τον **Αλέξανδρο Παπάγο**, κατόρθωσε να ανακόψει την προέλαση των ιταλικών στρατευμάτων στην Ήπειρο. Στις 14 Νοεμβρίου αντεπιτέθηκε κατά του εχθρού στην Αλβανία, από όπου και είχε εκδηλωθεί η εισβολή. Η κατάληψη της Κορυτσάς, της Πρεμετής, του Πόγραδετς, του Αργυροκάστρου,

γίνει δεκτός για μία άκρως επείγουσα ανακοίνωση. Ο φρουρός άρχισε να κτυπά ένα ηλεκτρικό κουδούνι που επικοινωνούσε με το εσωτερικό του σπιτιού, αλλά το υπηρετικό προσωπικό κοιμόταν. Περιμέναμε για μερικά ατέλειωτα λεπτά μπροστά στην καγκελλόπορτα. Μεσ στην βαθειά σιωπή της νύχτας ακουγόταν το γαύγισμα ενός σκύλου.

Επί τέλους το κουδούνισμα ξύπνησε τον ίδιο τον Μεταξά, ο οποίος έκαμε την εμφάνισή του σε μία μικρή πόρτα υπηρεσίας και, αναγνωρίζοντάς με, διέταξε τον φρουρό να με αφήσει να περάσω. Οι δύο συνοδοί μου έμειναν στον δρόμο περιμένοντάς με, έξω από την καγκελλόπορτα. Ο Μεταξάς είχε φορέσει μία σκούρη μάλλινη ρόμπα, από τον γιακά της οποίας φαινόταν ένα μετριότατο βαμβακερό νυκτικό. Μου έσφιξε το χέρι, με έβαλε μέσα και με άφησε να περάσω σε ένα μικρό σαλόνι, το συνηθισμένο σαλονάκι μιας μικροαστικής εξοχικής βιλλίτσας. Αυτό το περιβάλλον αλά **Guido Gozzano**, με τα κακόγουστα “καλά” του πράγματα μ’ έκανε να αναλογιστώ προς στιγμήν με κάποιο πικρό κρυφό χαμόγελο την Βίλλα Τορλόνια. Μόλις καθίσαμε του είπα ότι η Κυβέρνησή μου είχε αναθέσει να του κάμω μία άκρως επείγουσα ανακοίνωση και χωρίς άλλα λόγια του έδωσα το κείμενο. Ο Μεταξάς άρχισε να το διαβάζει. Τα χέρια που κρατούσαν το χαρτί έτρεμαν ελαφρά και μέσα από τα γυαλιά έβλεπα τα μάτια να βουρκώνουν, όπως συνήθιζε όταν ήταν συγκινημένος. Όταν τελείωσε την ανάγνωση, με κοίταξε κατά πρόσωπο και μου είπε με φωνή λυπημένη αλλά σταθερή: “*Alors, c’ est la guerre*”».

Εμανουέλε Γκράτσι, *Η αρχή του τέλους (η επιχείρηση κατά της Ελλάδος)*, μτφρ. Χρυσώ Γκίκα, Εστία, Αθήνα 1980, σ. 284-285.

Ο Μεταξάς για τον πόλεμο (1940)

«Περισσότερο καθουσιαστική ήταν η απάντηση του Μεταξά στο βρετανικό ερώτημα ως προς τις προθέσεις του μετά την ήττα της Ιταλίας [σε εμπιστευτική συζήτησή τους τον Δεκέμβριο του 1940]. Ο Πάλερετ έθεσε το ερώτημα χωρίς περιστροφές. Γνώριζε ότι σε περίπτωση γερμανικής επιθέσεως η Ελλάς θα πρόβαλλε αντίσταση. Αν όμως δεν εισέβαλλε η Γερμανία, “θα κήρυσσε η Ελλάς τον πόλεμο εναντίον της”; Όταν ο Μεταξάς απάντησε καταφατικά, ο Βρετανός πρεσβευτής ρώτησε αν οι Έλληνες δεν θα θεωρούσαν ότι, μετά την ήττα της Ιταλίας, δεν ήταν σκόπιμη ένοπλη αναμέτρηση με τη Γερμανία: για να πάρει την απάντηση: “Μπορείτε ν’ αφήσετε σ’ εμένα αυτή την ευθύνη”. Διέθετε, όπως δήλωσε στον πρεσβευτή, όσα στοιχεία χρειάζονταν εναντίον της Γερμανίας και ήταν διατεθειμένος να τα δημοσιεύσει. Διαβεβαίωσε επίσης ο Μεταξάς τον Πάλερετ ότι ήταν καθήκον της Ελλάδος να “συμπαρασταθή” στη Βρετανία εναντίον της Γερμανίας, όπως η Βρετανία είχε συμπαρασταθεί στην Ελλάδα εναντίον της Ιταλίας – διαβεβαίωση που είναι βέβαιο πως ήταν προϊόν ειλικρινούς ευγνωμοσύνης και όχι πικρίας. Άλλωστε, δεν μπορούσε να υπάρξει ειρήνη για καμιά χώρα πριν

από την ήττα της Γερμανίας, όπως εξήγησε ο δικτάτορας, προς μεγάλη ικανοποίηση του πρεσβευτή. Ο Μεταξάς απέφυγε ακόμη –προς μεγάλη ανακούφιση του Πάλερετ– να θίξει την πιο επίμαχη πλευρά της ανεπίσημης αλλά στενής συνεργασίας ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Βρετανία: τις συγκεκριμένες υποχρεώσεις που ήταν διατεθειμένη ν’ αναλάβει η Βρετανία σε αντάλλαγμα για την παραμονή της Ελλάδος στον πόλεμο ως την τελική ήττα του Άξονος».

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Η δικτατορία του Μεταξά και ο πόλεμος του '40*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 230-231.

Η πρώτη ημέρα της σύγκρουσης στα υψώματα 731 και Μπρέγκου Ράπιτ

«Στις 06:00 [της 9ης Μαρτίου 1941] αρχίζει η Ιταλική Εαρινή Επίθεση. Ξαφνικά όλος ο τομέας της 1ης Μεραρχίας Πεζικού [Θεσσαλίας] συγκλονίζεται από ορμητικό εκρήξεων βλημάτων Πυροβολικού παντός διαμετρήματος και βαρέων όλμων. Η διάταξη της Μεραρχίας βάλλεται σε όλο το πλάτος και βάθος. Υπολογίζεται ότι βάλλει ένα πυροβόλο ανά μέτρο μετώπου. Τα πάντα ανασκάπτονται [...].

Στις 09:00 αρχίζει η κανονική επίθεση κατά του υψ. 731 και του Μπρέγκου Ράπιτ. Το ιταλικό Πεζικό προχωρεί με την ΑΥ [=Άμηση Υποστήριξη] του ΠΒ [=Πυροβολικού] του, βέβαιο ότι, στα υψώματα αυτά, που τα ανασκάλεψε με νύχια πυρωμένα το πνεύμα της οργής, δεν θ’ ανάσαινε πια ψυχή ζωντανή.

Με την άρση των ιταλικών πυρών πυροβολικού της ΑΥ, τους παραλαμβάνουν τα πυρά ανασχέσεως του ελληνικού Πυροβολικού και τους αποδεκατίζουν. Όμως παρά τις μεγάλες απώλειες διέρχονται τον φραγμό και προχωρούν. Και τότε έγινε το θαύμα. Μέσα απ’ τα χώματα, τις πέτρες, τα κομματιασμένα συρματοπλέγματα, τους ξεκοιλιασμένους γαιόσακκους, αναδείχτηκαν ανθρώπινα όντα, σαν να βρυκολάκιαζαν, ανασηκώθηκαν, έσφιξαν στο μάγουλο το όπλο, σημάδεψαν, έριξαν στο ψαχνό. Τα ελληνικά πολυβόλα με το βαρύ τους κροτάλισμα γάζωναν τον αέρα. Οι Ιταλοί αιφνιδιάζονται, καθλώνονται. Οι ελάχιστοι επιζώντες Έλληνες, την κατάλληλη στιγμή, εξερχονται των κατεστραμμένων χαρακωμάτων τους και με εφ’ όπλου λόγχη και την κραυγή “ΑΕΡΑ” αντεπιτίθενται. Οι Ιταλοί ανατρέπονται και υποχωρούν προς την αρχική γραμμή εξορμήσεώς τους, καταδιωκόμενοι αρχικά από τους μαχητές και στη συνέχεια από τα πυρά του ελληνικού Πυροβολικού.

Οι Ιταλοί επιτίθενται εκ νέου με νέα τμήματα. Το ίδιο σκηνικό επαναλαμβάνεται. Οι Ιταλοί καταφέρνουν να διατηρήσουν ένα μικρό ύψωμα με υψοδείκτη 717, μαστό του 731, 500 περίπου μέτρα μπροστά του, όπου ήταν εγκαταστημένες οι Προφυλακές Μάχης. Ανακαταλαμβάνεται με αντεπίθεση από το εφεδρικό τμήμα του Τάγματος του Κασλά.

Στις 12:00 εξαπολύουν τρίτη επίθεση στο 731 και στο Μπρέγκου Ράπιτ. Αποκρούονται και πάλι, αλλά καταλαμβάνουν εκ νέου το υψ. 717 προ του 731. Δεν επιχειρείται ανακατάληψή του, διότι το ύψωμα δεν θεωρείται σημαντικό και οι υπολογιζόμενες απώλειες υπερβολικές.

Στις 14:00 εξαπολύουν τέταρτη επίθεση και στις 16:50 πέμπτη και στα δύο υψώματα, οι οποίες επίσης αποκρούονται.

Έτσι η πρώτη ημέρα της επιθέσεως στον τομέα της 1ης Μεραρχίας τερματίστηκε με πενιχρά, για τον εχθρό, αποτελέσματα, αφού το μόνο ύψωμα που κατέλαβε ήταν το υψ. 717 των Προφυλακών Μάχης. Αυτό ήταν και το μόνο ύψωμα που κατέλαβαν οι Ιταλοί κατά την Εαρινή Επίθεση [...].

Το Β΄ Σ.Σ. [...] [στις 12 Μαρτίου 1941] διέταξε την αντικατάσταση του 5ου Συντάγματος [Τρικάλων] και του Ι/51 Τάγματος [Τρικάλων] [...] από το 19ο Σύνταγμα Σερρών, λόγω της σημαντικής φθοράς που είχε υποστεί κατά τον 4ήμερο αγώνα [...]. Ο αγώνας στο υψ. 731 θα μπορούσε να συγκριθεί με την Μάχη

Ρίψη Γερμανών αλεξιπτωτιστών κατά τη μάχη της Κρήτης (20-31 Μαΐου 1941). Οι Γερμανοί κατέλαβαν την Κρήτη με επίθεση από αέρος λόγω της βρετανικής υπεροπλίας στη θάλασσα. Η σθεναρή αντίσταση των Κρητών προκάλεσε σημαντικές απώλειες στις γερμανικές δυνάμεις.

των Αγίων Σαράντα και, τέλος, στις αρχές Ιανουαρίου 1941, της Κλεισούρας σφράγισε τη νικηφόρα πορεία του ελληνικού στρατού σε εδάφη κατοικημένα και από αλύτρωτο ελληνικό πληθυσμό. Η παραπέρα όμως προέλαση ανακόπηκε εξαιτίας των εξαιρετικά δυσμενών καιρικών συνθηκών. Η «εαρινή» εντούτοις **επίθεση*** που εξαπέλυσαν οι Ιταλοί τον Μάρτιο του 1941 αποκρούστηκε.

Η επικράτηση των Ελλήνων στον πόλεμο κατά της φασιστικής Ιταλίας, σε εποχή που όλες οι χώρες της Ευρώπης είχαν –συχνά και εθελούσια– υποταγεί στον Άξονα, χαιρετίστηκε ως νίκη των ελεύθερων λαών κατά των δυνάμεων της βίας και του ολοκληρωτισμού. Και στο στρατηγικό πεδίο, όμως η νίκη των Ελλήνων απέτρεψε την επικράτηση του Άξονα στο βόρειο ήμισυ της Ανατολικής Μεσογείου και, κατ’ επέκταση, σε τμήμα τουλάχιστον της Μέσης Ανατολής.

Η γερμανική εισβολή και η μάχη της Κρήτης. Ενώ εξελίσσονταν οι επιχειρήσεις στο αλβανικό μέτωπο, ο Χίτλερ, διαρρηγγύνοντας τις φιλικές έως τότε σχέσεις του με τον Στάλιν, είχε καταρτίσει, όπως είδαμε προηγουμένως, το σχέδιο «Μπαρμπαρόσα» για την εισβολή στη Σοβιετική Ένωση στα μέσα Μαΐου του 1941. Προκειμένου όμως να προχωρήσει στην εφαρμογή του σχεδίου αυτού, όφειλε να ασφαλίσει τα νώτα του, εξουδετερώνοντας προληπτικά κάθε εστία απειλής στη Βαλκανική Χερσόνησο ή στο Αιγαίο Πέλαγος. Με το σκεπτικό αυτό κατάρτισε, τον Δεκέμβριο του 1940, και το σχέδιο «**Μαρίτα**» για την εισβολή στην Ελλάδα, κατά της οποίας και επιτέθηκε στις 6 Απριλίου 1941. Μόνοι, με την επικουρία ενός ανεπαρκούς βρετανικού αγήματος, οι Έλληνες αντι-

Άοπλοι αναμένουν την εκτέλεσή τους από τους Γερμανούς. Φωτογραφία από το Κοντομαρί Χανίων, κρητικό χωριό που κατέστρεψαν ολοκληρωτικά οι κατοχικές δυνάμεις, στις 3 Ιουνίου 1941, σε αντίποινα για την αντίσταση των πολιτών του κατά τη μάχη της Κρήτης.

στάθηκαν και κατά του νέου εισβολέα με σθένος και αποφασιστικότητα. Η άμυνα ιδίως που προέταξαν κατά μήκος της «οχυρής γραμμής», στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, προκάλεσε τον θαυμασμό των ίδιων των Γερμανών. Η υπεροχή όμως των στρατευμάτων εισβολής σε οργάνωση και σε οπτικά μέσα ήταν έκδηλη: η Θεσσαλονίκη καταλήφθηκε στις 9 Απριλίου και η Αθήνα στις 27 Απριλίου. Τα νικηφόρα στρατεύματα του αλβανικού μετώπου θα υποχωρήσουν ατάκτως, ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Κορυζής θα αυτοκτονήσει και ο διάδοχός του, Εμμανουήλ Τσουδερός, καθώς και ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ θα δοκιμάσουν να αντισταθούν από κοινού με τους Βρετανούς στην Κρήτη. Εκεί θα διεξαχθεί, κατά το τελευταίο δεκαήμερο του Μαΐου, η τελευταία μάχη επί ελληνικού εδάφους. Οι Γερμανοί κατόρθωσαν να αποβιβάσουν στρατεύματα από αέρος, τα οποία και έκαμψαν, στη συνέχεια, την αντίσταση των Συμμάχων. Οι ίδιοι οι Κρήτες όμως, αντιμετωπίζοντας τον εισβολέα με κάθε διαθέσιμο μέσο, έδωσαν, για πρώτη φορά, περιεχόμενο στην έννοια του «λαϊκού» πολέμου.

Η σημασία της ένοπλης ελληνογερμανικής σύρραξης είναι μεγάλη. Η αναγκαστική στροφή στα Βαλκάνια υποχρέωσε τον Χίτλερ να αναβάλει την εκτέλεση της επιχείρησης «Μπαρμπαρόσα» κατά της Σοβιετικής Ένωσης. Η μετάθεση της ημερομηνίας έναρξής της, από τα μέσα Μαΐου στις 22 Ιουνίου, είχε ως αποτέλεσμα να μην προλάβουν τελικώς τα γερμανικά στρατεύματα τον Νοέμβριο του 1941 να καταλάβουν το Λένινγκραντ και τη Μόσχα, προτού ακινητοποιηθούν εξαιτίας των αντίξοων καιρικών συνθηκών του ρωσικού χειμώνα.

του Μαραθώνα, υπερτερώντας όμως στο ότι εκεί ο αγώνας κρίθηκε σε μία ημέρα, ενώ εδώ σε 15 περίπου ημέρες με 3 έως 5 αποκρούσεις εχθρικών επιθέσεων σχεδόν κάθε ημέρα. Θα μπορούσε να συγκριθεί με τη θυσία του Λεωνίδα και των 300 Σπαρτιατών και 700 Θεσπιέων στις Θερμοπύλες, υπερτερώντας όμως στο ότι ο εχθρός εκεί, έστω και ανορθόδοξα, κατάφερε να περάσει, ενώ εδώ δεν μπόρεσε, παρ' ότι ο συσχετισμός των δυνάμεων και των μέσων, σε σχέση με το πλάτος του μετώπου, ήταν περίπου ο ίδιος [...].»

Ιωάννης Μυτιληναίος, «Η Τιτανομαχία του Υψώματος 731 (9-25 Μαρτίου 1941) και η συμβολή του 5ου Συντάγματος Πεζικού Τρικάλων», *Τρικαλινά*, 21 (2001), σ. 274-287.

Επιστολή του Γεωργίου Βλάχου προς τον Αδόλφο Χίτλερ

«Γεώργιος Βλάχος
ΑΝΟΙΚΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Προς την Α.Ε. τον κ. Α. Χίτλερ
Σάββατο, 8 Μαρτίου 1941

[...] Και σεις; Σεις –λέγουν πάντοτε– θα επιχειρήσετε να εισβάλετε εις την Ελλάδα. Και ημείς, λαός αφελής ακόμη, δεν το πιστεύομεν. Δεν πιστεύομεν ότι στρατός με ιστορίαν και παράδοσιν θα θελήση να κηλιδωθή διά μιας πράξεως παναθλίας. Δεν πιστεύομεν ότι ένα κράτος πάνοπλον, ογδοήκοντα πέντε εκατομμυρίων ανθρώπων, μαχόμενον διά να δημιουργήση εις τον Κόσμον “νέαν τάξιν πραγμάτων” –τάξιν φανταζόμεθα αρετής– θα ζητήση να πλευροκοπήση ένα Έθνος μικρόν που αγωνίζεται υπέρ της ελευθερίας του, μαχόμενον προς μίαν Αυτοκρατορίαν σαράντα πέντε εκατομμυρίων.

Διότι τι θα κάμη ο στρατός αυτός, Εξοχώτατε, αν, αντί πεζικού, πυροβολικού και μεραρχιών, στείλη η Ελλάς φύλακας εις τα σύνορά της είκοσι χιλιάδας τραυματιών, χωρίς πόδια, χωρίς χέρια, με τα αίματα και τους επιδέσμους διά να τον υποδεχθούν;... Αυτούς τους στρατιώτας φύλακας θα υπάρξη Στρατός διά να τους κτυπήση;

Αλλ' όχι, δεν πρόκειται να γίνη αυτό. Ο ολίγος ή πολύς Στρατός των Ελλήνων, που είναι ελεύθερος, όπως εστάθη εις την Ήπειρον, θα σταθή, αν κληθή, εις την Θράκην. Και τι να κάμη; Θα πολεμήση. Και εκεί. Και θα αγωνισθή. Και εκεί. Και θ' αποθάνη. Και εκεί. Και θ' αναμείνη την εκ Βερολίνου επιστροφήν του δρομέως, ο οποίος ήλθε προ πέντε ετών και ελαβεν από την Ολυμπίαν το φως, διά να μεταβάλη εις δαυλόν την λαμπάδα και φέρη την πυρκαϊάν εις τον μικρόν την έκτασιν, αλλά μέγιστον αυτόν τόπον ο οποίος, αφού έμαθε τον κόσμον όλον να ζη, πρέπει τώρα να τον μάθη και να αποθνήσκη».

Περιοδικό *Ευθύνη*, Κείμενα της Μεθορίου/5, «28 Οκτωβρίου 1940. Η Ελλάδα στο χαράκωμα της ελευθερίας. Έκκληση και Μανιφέστο πνευματικών ανθρώπων την 28η Οκτωβρίου 1940», Αθήνα 1980², σ. 55-56.

Φόρος πημής στους Έλληνες από τους διανοούμενους της Γαλλίας

• **Albert Camus**

«[...] Την ιδέα που έχουμε για την ελευθερία την οφείλομε στην Ελλάδα, μαζί με πολλές άλλες, που κάνουν τον άνθρωπο περήφανο. Γι' αυτό βεβαίως η είσοδος των Γερμανών στην Αθήνα υπήρξε γι' αυτούς που με περιβάλλουν και για μένα τον ίδιο το πιο σπαρακτικό σύμβολο των όσων υποφέραμε πέντε ολόκληρα χρόνια. Αλλά ταυτόχρονα διατηρήσαμε στην καρδιά μας την ανάμνηση και το παράδειγμα του εκπληκτικού Αλβανικού Πολέμου. Η Ελλάδα, μετά την Ισπανία, μας δίδαξε, μέσα στην οργή και στην πίκρα, πως μπορεί να έχεις δίκιο και να νικηθείς.

Φωτογραφία από την ελληνική συμμετοχή στη μάχη του Ελ Αλαμίν. Στη μάχη αυτή (Νοέμβριος 1942), που ανέκοψε την πορεία του Ρόμελ στη Βόρεια Αφρική, συμμετείχαν και ελληνικές μονάδες υπό βρετανική διοίκηση. Η ελληνική συμβολή στον συμμαχικό αγώνα συνεχίστηκε παρά την κατοχή της χώρας από τους Γερμανούς.

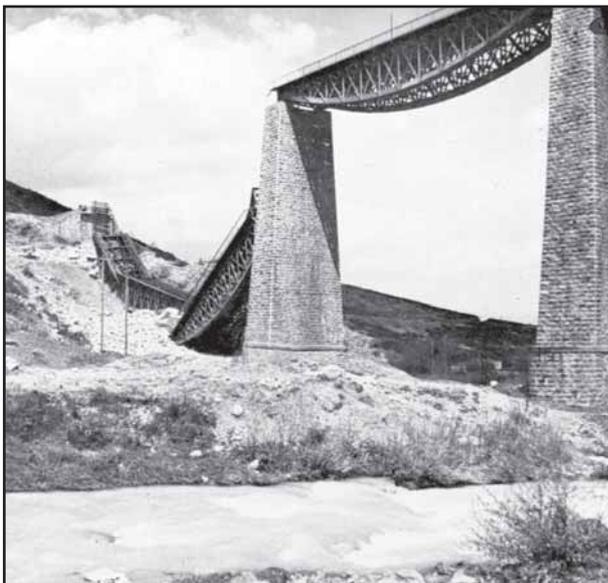
Αλλά η Ελλάδα είναι η πρώτη που έκανε να κατανοήσει ο κόσμος πως οι άνθρωποι της ελευθερίας μπορούσαν να είναι επίσης και οι άνθρωποι του θάρρους και πως καμιά ήττα δεν ήταν αιώνια. Αυτός ο μικρός λαός αποδείχτηκε ισάξιος με το καταπληκτικό παρελθόν του. Τι μάθημα και τι ανακούφιση να βλέπεις πως ο πιο υψηλός πολιτισμός δεν αφαιρεί τίποτα από τα προτερήματα της καρδιάς και από τη δύναμη της ψυχής! Ας κρίνουμε τι σήμαινε αυτό το δίδαγμα για ανθρώπους αποπλισμένους, παραδομένους στην πιο τερατώδη τυραννία και αποφασισμένους να ξεπεράσουν όλα όσα έπρεπε να ξεπεραστούν. Αυτός είναι ο λόγος της ευγνωμοσύνης μου, μιας σιωπηρής ευγνωμοσύνης, που μπορώ να εκφράσω χάρη σε σας, σύμφωνα με τα μέσα μου και με τη θέση μου. Πέστε στους Έλληνες φίλους μας, όταν γυρίσετε εκεί, για τον αδερφικό θαυμασμό που νιώθουν γι' αυτούς οι Γάλλοι συγγραφείς».

• **Jean Paul Sartre**

«Ο ελληνικός λαός ήταν από τους πρώτους που ξεσηκώθηκε ενάντια στον ιταλικό φασισμό και ενάντια στη φασιστική τυραννία. Για πέντε χρόνια όλες οι χώρες του κόσμου είδαν στην ελληνική Αντίσταση, το ίδιο το σύμβολο του θάρρους και της πίστης. Η Ελλάδα απόδειξε πως μια ήττα οφειλόμενη στην αριθμητική υπεροχή του αντιπάλου μπορεί να μετατραπεί σε νίκη όταν δεν γίνεται αποδεχτή».

Roger Milliet (επιμ.), *Κείμενα και μαρτυρίες Γάλλων. Απόδοση κειμένων στα ελληνικά*. Τ. Δρακοπούλου, απόδοση ποιημάτων, Τ. Πατρίκιος, Κέδρος, Αθήνα 1980, σ. 201-202, 293.

Η συνέχιση του ένοπλου αγώνα στο πλευρό των Συμμάχων. Μετά την κατάληψη του εθνικού εδάφους και την επιβολή της εχθρικής κατοχής από τους συμμαχούς του Άξονα, Γερμανούς, Ιταλούς και Βουλγάρους, η ελληνική κυβέρνηση μετέφερε την έδρα της έξω από την Ελλάδα – στο Κάιρο, στη Νότια Αφρική και, τελικά, στο Λονδίνο. Η εξόριστη πλέον ελληνική κυβέρνηση, μετά την επίσημη αναγνώρισή της από τα συμμαχικά κράτη, θα υπερασπίσει, με όσα μέσα διαθέτετε, τα εθνικά συμφέροντα. Προέταξε, στο όνομα των μόλις διακηρυγμένων αρχών του «Χάρτη του Ατλαντικού», τη διεκδίκηση των εξακολουθητικά αλύτρωτων εδαφών της Δωδεκανήσου, της Βόρειας Ηπείρου και –διακριτικά έναντι της συμμαχού Μ. Βρετανίας–

της Κύπρου. Παράλληλα, αναζήτησε λύσεις στο επισιτιστικό πρόβλημα των κατοίκων της κατεχόμενης Ελλάδας. Τέλος, συγκρότησε αξιόμαχα ένοπλα σώματα που συνέχισαν τον πόλεμο στα μέτωπα της Ανατολικής Μεσογείου. Άξια ιδιαίτερης μνείας είναι η συμμετοχή του στρατού ξηράς στις μάχες του **Ελ Αλαμίν** και του **Ρίμινι**, οι επιδρομές του **Ιερού Λόχου** στο Αιγαίο, η πλούσια δράση του ναυτικού –θρυλικά τα ονόματα των αντιτορπιλικών «**Βασίλισσας Όλγας**» και «**Αδρία**»– και η ενεργή παρουσία της πολεμικής αεροπορίας.

Τα Καλάβρυτα καταστράφηκαν και ο πληθυσμός τους εξοντώθηκε στις 9-13 Δεκεμβρίου 1943 από τον γερμανικό κατοχικό στρατό σε αντίποινα για αντιστασιακές ενέργειες. Στη φωτογραφία Γερμανοί στρατιώτες ξεκουράζονται, ενώ πίσω τους τα Καλάβρυτα καίγονται.

Η Εθνική Αντίσταση κατά των δυνάμεων του Άξονα και η σημασία της. Η ανάπτυξη ενός ισχυρού κινήματος Εθνικής Αντίστασης στην κατεχόμενη Ελλάδα υπήρξε αποτέλεσμα της άρνησης του ελληνικού λαού να συμβιβαστεί με το καθεστώς της τριπλής εχθρικής κατοχής –Γερμανών, Ιταλών και Βουλγάρων– σε βάρος των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των ελευθεριών του. Τις αρχικές μεμονωμένες πράξεις αντίστασης κατά του κατακτητή διαδέχτηκαν η σύσταση και η δράση

Στις 10 Ιουνίου 1944 ο γερμανικός στρατός πυρπόλησε το Δίστομο, αφού εξόντωσε τον άρρενα πληθυσμό του χωριού. Στη φωτογραφία, Γερμανοί στρατιώτες με φόντο το κατεστραμμένο Δίστομο.

Οραματισμός του ευρωπαϊκού μέλλοντος της Ελλάδας μέσα στις φλόγες του πολέμου

«9 Δεκεμβρίου 1942. [...] Μου είναι αδύνατον να ξεχωρίσω την εγνοια μου για την Ελλάδα από την εγνοια μου για την Ευρώπη ολόκληρη. Ο εθνικισμός στις μέρες μας είναι επαρχιωτισμός. Πώς είναι νοητή μια καινούρια Ελλάδα χωρίς μια καινούρια Ευρώπη, χωρίς έναν καινούριο κόσμο; Μονάχα αφελείς και καθυστερημένοι τύποι μπορούν να φαντάζονται ότι μια μεγαλωμένη Ελλάδα αρκεί για την ευτυχία του ελληνικού λαού. Άλλος ο δέκατος ένατος και άλλος ο εικοστός αιώνας. Για την ευτυχία του ελληνικού λαού απαραίτητο είναι ό,τι ακριβώς είναι απαραίτητο για την ευτυχία όλων των ευρωπαϊκών λαών: μια καινούρια Ευρώπη, αληθινότερη, θεμελιωμένη σ' ένα ενιαίο, οργανικά διαρθρωμένο, υπερεθνικό πολιτικό καθεστώς».

Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, 31 Μαρτίου 1942 - 4 Ιανουαρίου 1945, Εστία, Αθήνα 2003³, σ. 243. Ο Π. Κανελλόπουλος διατέλεσε αντιπρόεδρος και υπουργός Εθνικής Άμυνας της εξόριστης κυβέρνησης Εμμ. Τσουδερού.

Ο Άντονι Ίντεν, υπουργός Εξωτερικών της Μ. Βρετανίας, για την ελληνική συμβολή στη συμμαχική νίκη

«Άσχετα προς ό,τι θα πουν οι ιστορικοί του μέλλοντος, εκείνο που εμείς μπορούμε να πούμε τώρα είναι ότι η Ελλάς πρώτη έδωσε αλησμόνητο μάθημα στον Μουσολίνι, ότι αυτή υπήρξε η αφορμή της εθνικής επαναστάσεως στη Γιουγκοσλαβία εναντίον του Άξονα, ότι αυτή, με τη μικρή βοήθεια που σταθήκαμε τότε ικανοί να της δώσουμε, κράτησε τους Γερμανούς στο ηπειρωτικό της έδαφος και στην Κρήτη επί έξι εβδομάδες, ότι αυτή ανέτρεψε τη χρονολογική σειρά όλων των σχεδίων του γερμανικού Επιτελείου και έτσι επέφερε ριζική μεταβολή στις εκστρατείες του και ίσως στην όλη πορεία του πολέμου. Εμείς οι Άγγλοι δε θα λησμονήσουμε ποτέ την ανακούφιση και την παρηγορία που μας προσέφερε κατά τις αγωνιώδεις εκείνες στιγμές του πολέμου η τιμότητα και η αξιοπρέπεια της στάσεως των Ελλήνων». *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, τ. ΙΕ', σ. 457.

Η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου υπήρξε μια από τις σημαντικότερες αντιστασιακές πράξεις

«Η επιχείρηση κατά της γέφυρας του Γοργοποτάμου (1942), σύμφωνα με τον ίδιο τον Τσώρτσιλ, μπορεί να θεωρηθεί σα μακρινό προοίμιο της μάχης του Ελ Αλαμίν, γιατί κόβει το δρόμο εφοδιασμού των στρατευμάτων του Ρόμμελ μέσω της Ελλάδας. Τα σαμποτάζ εντείνονται, οι συγκοινωνίες παρεμποδίζονται σοβαρά [...]. Ο αντάρτικος πόλεμος, απλωμένος σ' όλη την ηπειρωτική Ελλάδα και στα περισσότερα νησιά, ακινητοποιεί στην Ελλάδα τρεις γερμανικές μεραρχίες και τέσσερις ιταλικές, που προσπαθούν μάταια να καταπνίξουν το αντάρτικο κίνημα».

Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 91985, σ. 139.

Το τελευταίο σημείωμα του Μανώλη Λίτνα, λίγο πριν εκτελεστεί στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου, ξημερώματα 8ης Σεπτεμβρίου 1944

«Σήμερα το πρωί τυφεκίζόμεθα, πέφτομε για την πατρίδα με γέλιο στα χέλια για την λευτεριά».

Αναφέρεται στο: Κ. Σβολόπουλος, *Η Αόρατη Στρατιά στο απόσπασμα*, Πατάκης, Αθήνα 2002, σ. 11.

Αριστερά: ο αρχηγός του ΕΔΕΣ (Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου), συνταγματάρχης Ναπολέον Ζέρβας. Δεξιά: ο Άρης Βελουχιώτης, ηγετική μορφή στους κόλπους του ΕΛΑΣ (Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού).

ισχυρών μαζικών οργανώσεων, όπως ήταν, κατά σειρά σπουδαιότητας, το **ΕΑΜ***, ο **ΕΔΕΣ*** και η **ΕΚΚΑ***. Αριθμητικά ασθενέστερες υπήρξαν οι οργανώσεις των πόλεων, «αόρατες στρατιές», οι οποίες, σε συνεργασία με το Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, είχαν κυρίως επωμιστεί την ευθύνη για τη διενέργεια δολιοφθορών και κατασκοπείας. Πουθενά στην Ευρώπη η αντιστασιακή κίνηση δεν υπήρξε, αναλογικά με τον πληθυσμό της χώρας, τόσο καθολική και ο αριθμός των συνεργατών του κατακτητή τόσο περιορισμένος! Μόνοι οι Έλληνες εξάλλου μεταξύ των κατακτημένων λαών κατόρθωσαν, αντιδρώντας μαζικά, να μη συμμετάσχουν στην εκστρατεία κατά της Σοβιετικής Ένωσης. Το τίμημα όμως της αντίστασης αυτής υπήρξε βαρύ: εκτελέσεις, βασανισμοί, φυλακίσεις έπληξαν χιλιάδες αγωνιστές.

Η ιστορική γέφυρα της Πλάκας στα Τζουμέρκα έμελλε να αποτελέσει μνημείο εθνικής συμφιλίωσης, καθώς εκεί υπογράφηκε στις αρχές του 1944 η συμφωνία κατάπαυσης των εχθροπραξιών μεταξύ των αντιμαχόμενων αντιστασιακών οργανώσεων ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ.

ΜΕΡΙΚΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΑΤΟΜΒΕΣ ΘΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΝΑΖΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Ημερομηνία	Θύματα	Ημερομηνία	Θύματα
2 Ιουνίου 1941	Εκτελούνται 300 κάτοικοι του χωριού Κάνδανος Χανίων .	6 Απριλίου 1944	Εκτελούνται 50 πατριώτες στο Σκοπευτήριο Καισαριανής .
1 Αυγούστου 1941	Εκτελούνται 118 στον Αλικιανό Χανίων .	23 Απριλίου 1944	Θανατώνονται 318 γυναικόπαιδα στους Πύργους Εορδαίας Κοζάνης .
Σεπτ.-Οκτωβρ. 1941	Εξοντώνονται από τους Βουλγάρους 5.016 κάτοικοι της Δράμας , του Δοξάτου και των χωριών της περιοχής .	25 Απριλίου 1944	Εκτελούνται 134 κρατούμενοι των φυλακών Λιβαδειάς στον Καρακόλιθο .
17 Οκτωβρίου 1941	Οι Γερμανοί πυρπολούν τα Κερδύλια Σερρών και εξοντώνουν όλο τον ανδρικό πληθυσμό.	28-30 Απριλίου 1944	Εκτελούνται 100 όμηροι στους Μολάους Λακωνίας .
23 Οκτωβρίου 1941	Εκτελούνται 165 στο Μεσόβουνο Κοζάνης .	1 Μαΐου 1944	Εκτελούνται στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής 200 κρατούμενοι των φυλακών Χαϊδαρίου.
16 Φεβρουαρίου 1943	Εκτελούνται πάνω από 150 κάτοικοι του χωριού Δομένικο Ελασσόνας .	16 Μαΐου 1944	Εκτελούνται 120 όμηροι στο Χαιδάρι και άλλοι 110 στη Ριτσώνα Βοιωτίας .
12 Μαρτίου 1943	Πυρπόληση Τσαρίτσανης Ελασσόνας και εκτέλεση 40 κατοίκων, μεταξύ των οποίων 2 ιερείς και 2 ανάπηροι πολέμου. Η Τσαρίτσανη είχε καεί και στις 12 Οκτωβρίου 1942, ενώ τρίτη φορά κάηκε από τους Γερμανούς στις 20 Αυγούστου 1944.	6 Ιουνίου 1944	Εκτελούνται 101 όμηροι στα Διαβατά Θεσσαλονίκης .
6 Ιουνίου 1943	Εκτελούνται 106 όμηροι στο Κούρνοβο (Τρίλοφο) Φθιώτιδας .	8 Ιουνίου 1944	Οι ναζί βυθίζουν στη Μήλο το πλοίο «Δανάη», το οποίο μετέφερε 600 ομήρους από το Ηράκλειο Κρήτης .
16 Αυγούστου 1943	Εκτελούνται 317 κάτοικοι του χωριού Κομμένο Άρτας . Εκτελούνται 451 κάτοικοι των περιοχών Βιάννου και Ιεράπετρας Κρήτης .	10 Ιουνίου 1944	Εκτελούνται στο Δίστομο Βοιωτίας 296 γυναικόπαιδα.
Οκτώβριος 1943	Εκτελούνται 200 πολίτες στα χωριά του Ασπροποτάμου Τρικάλων (Καστανιά 52, Αμάραντος 27, Αετός 20, Κλεινοβος 13 κ.ά.).	1 Ιουλίου 1944	Απαγχονίζονται 50 πατριώτες στο Χαιδάρι .
13 Δεκεμβρίου 1943	Εκτελούνται 1.104 στα Καλάβρυτα .	6 Ιουλίου 1944	Εκτελούνται 200 στα Λιόσια Αττικής .
18 Δεκεμβρίου 1943	Εκτελούνται 133 στη Δράκεια Πηλίου .	3-22 Ιουλίου 1944	Εκτελούνται 161 στα χωριά της Βόρειας Πίνδου .
1-10 Φεβρουαρ. 1944	Δεκαήμερη επιδρομή γερμανικών στρατευμάτων στην Καλαμάτα έχει ως συνέπεια την εκτέλεση 500 κατοίκων.	10 Αυγούστου 1944	Καταστρέφεται το Καρπενήσι και πυρπολούνται 100 χωριά του νομού.
2 Απριλίου 1944	Εκτελούνται 150 όμηροι στη Λαμία .	17 Αυγούστου 1944	Στο μπλόκο της Κοκκινιάς οι ναζί εκτελούν 200, ενώ χιλιάδες άλλους μεταφέρουν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.
5 Απριλίου 1944	Στο χωριό Κλεισούρα Καστοριάς εκτελούνται και καίγονται στη συνέχεια 270 γέροντες και γυναικόπαιδα.	22 Αυγούστου 1944	Εκτελούνται 323 κάτοικοι χωριών του Ρεθύμνου .
		2 Σεπτεμβρίου 1944	Εκτελούνται ή καίγονται ζωντανοί 149 κάτοικοι του Χορτιάτη Θεσσαλονίκης . Μεταξύ αυτών και 39 παιδιά.

Ερωτήσεις

1. Ποια ήταν η συμβολή της ελληνικής αντίστασης και ιδίως της μάχης της Κρήτης στην τελική νίκη των Συμμάχων;
2. Ποιο τίμημα πλήρωσε ο ελληνικός λαός για την αντίστασή του κατά των δυνάμεων του Άξονα; Να συμβουλευτείτε και τον σχετικό πίνακα.

4. Η ΣΥΜΜΑΧΙΚΗ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΙ Η ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΗ ΗΤΤΑ ΤΗΣ ΝΑΖΙΣΤΙΚΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ - Η ΣΥΝΘΗΚΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΙΑΠΩΝΙΑΣ

Το Βερολίνο λίγες ημέρες πριν από την πτώση

«Την παραμονή της καταστροφής το Βερολίνο εμφανίζει, χωρίς αμφιβολία, ένα θέαμα από τα πιο παράξενα στην ιστορία. Το 1944 είχε εκκενωθεί εν μέρει, αργότερα όμως ο πληθυσμός της πόλεως αυξήθηκε με τη συρροή ενάμιση εκατομμυρίου προσφύγων. Οι πρόσφυγες κατασκηνώνουν στα πάρκα, όπου τα άλογά τους καταβροχθίζουν τον φλοιό των δέντρων. Πλάι σ' αυτούς βετεράνοι των ταγμάτων εφόδου, μερικοί με ένα μόνο πόδι, με μοναδική στολή ένα περιβραχιόνιο στο πολιτικό τους πουκάμισο, απειροπόλεμα παιδιά της χιτλερικής οργάνωσης νεολαίας με πέτσινα παντελόνια, ακόμα και νέες κοπέλες της Ενώσεως Νεανίδων της Γερμανίας, εκπαιδεύονται στον χειρισμό της αντιαρματικής γραθιάς. Σε άλλα σημεία ανοίγουν χαρακώματα και στήνουν αντιαρματικές παγίδες. Μόλις στις 13 Απριλίου δόθηκε η διαταγή στον αστικό πληθυσμό να οργανώσει την πόλη του για άμυνα. Η διαταγή δεν προκάλεσε πολύ μεγάλη αίσθηση τόσο δύσκολο ήταν να φανταστούν οι Βερολινέζοι πως θα υποχρεωθούν να πολεμήσουν μέσα στους δικούς τους δρόμους. Η καθημερινή ζωή συνεχίζεται με τέτοια ένταση, που η εικόνα των ερειπίων την κάνει να φαίνεται σουρεαλιστική. Τα εργοστάσια δουλεύουν. Τα γραφεία λειτουργούν. Το πλήθος κυκλοφορεί. Μερικοί κινηματογράφοι λειτουργούν, κάποτε, πίσω από τις σανίδες που καλύπτουν την πρόσοψη [...]. Αλλά η ατμόσφαιρα είναι παράξενη, σχεδόν εξωπραγματική. Οι άνθρωποι είναι τσακισμένοι από την κόπωση. Ο καθένας τους κουβαλάει έναν σάκο ή μια βαλίτσα με τα πιο πολύτιμα από τα υπάρχοντά του, γιατί

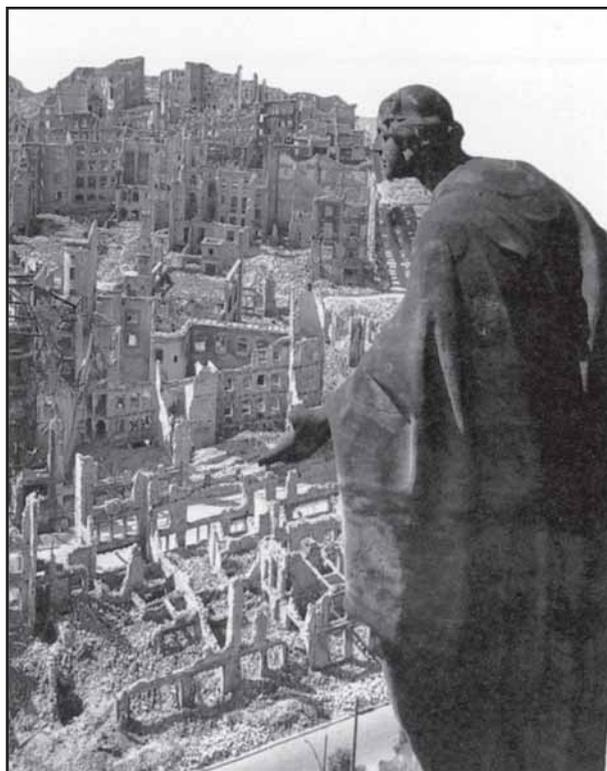
Η ήττα των δυνάμεων του Άξονα στη Σοβιετική Ένωση και στο αφρικανικό μέτωπο. Το φθινόπωρο του 1942 ανακόπτεται η νικηφόρα πορεία των δυνάμεων του Άξονα και από την άνοιξη του 1943 ο ρους των επιχειρήσεων αντιστρέφεται προς όφελος των Συμμάχων.

Αρχικά, τον Σεπτέμβριο του 1942, οι Γερμανοί καθηλώνονται στην πόλη του **Στάλινγκραντ**, όπου και έμελλε να διεξαχθεί μία από τις πιο πολυαίμακτες, αλλά και αποφασιστικές σε σημασία μάχες του πολέμου. Στη Βόρεια Αφρική οι Βρετανοί και οι σύμμαχοί τους –ανάμεσά τους και οι Έλληνες– κατήγαγαν σημαντικό πλήγμα κατά του Ρόμελ στο **Ελ Αλαμείν**. Στον Ειρηνικό, τέλος, οι Αμερικανοί κατορθώνουν να αναχαϊτίσουν οριστικά τους Ιάπωνες. Ήδη, στις αρχές του 1943, στο Στάλινγκραντ η νίκη θα στέψει τα σοβιετικά όπλα και η Βέρμαχτ θα γνωρίσει την πρώτη οδυνηρή ήττα, ενώ η αγγλοαμερικανική απόβαση στο Μαρόκο και την Αλγερία θα απολήξει, τον Μάιο, στην εκδίωξη των γερμανοϊταλικών στρατευμάτων από το αφρικανικό έδαφος. Κατά την ίδια περίοδο θα εκδηλωθούν η νικηφόρα αμερικανική αντεπίθεση στον Ειρηνικό και η απώθηση έκτοτε των Ιαπώνων, από νησί σε νησί, ολοένα και δυτικότερα.

Η αντεπίθεση των Συμμάχων. Η εξέλιξη, έκτοτε, των πολεμικών επιχειρήσεων θα οδηγήσει σταδιακά στην ολοκληρωτική ήττα και, συνακόλουθα, στη διαδοχική συνθηκολόγηση της χιτλερικής Γερμανίας και της Ιαπωνίας.

Προς την κατεύθυνση αυτή, η πρώτη πράξη συντελέστηκε στις 10 Ιουλίου του 1943, όταν οι Σύμμαχοι αποβίβάστηκαν στη Σικελία. Κατά την πορεία τους προς βορρά θα συναντήσουν σε κάθε βήμα την ισχυρή αντίσταση των Γερμανών, έως την άνοιξη του 1945. Ο Μουσολίνι, ηττημένος σε όλα τα

Άποψη της βομβαρδισμένης από τα συμμαχικά στρατεύματα Δρέσδης (Φεβρουάριος 1945).

μέτωπα, θα ανατραπεί νωρίς, στις 25 Ιουλίου 1943, για να συλληφθεί τελικά και να εκτελεστεί από τους Παρτιζάνους, τον Απρίλιο του 1945, αφού είχε ενδιάμεσως συγκροτήσει στη βόρεια Ιταλία νέα κυβέρνηση υπό τη γερμανική προστασία. Στο ανατολικό μέτωπο οι Σοβιετικοί, αφού αποκρούσουν μία ύστατη αντεπίθεση, το καλοκαίρι του 1943, θα απωθήσουν τους Γερμανούς από τα εδάφη τους και, μετά το καλοκαίρι του 1944, θα εισβάλουν νικηφόρα στην Ανατολική Ευρώπη. Κατά την ίδια εποχή οι εξελίξεις στο δυτικό μέτωπο σφραγίζονταν από την **απόβαση των Συμμάχων στη Νορμανδία**, στις 6 Ιουνίου του 1944, σε εφαρμογή του σχεδίου «**Overlord**». Οι Σύμμαχοι, παρά τις μεγάλες απώλειές τους, θα αγκιστρωθούν αρχικά στις γαλλικές ακτές και θα συνεχίσουν έκτοτε νικηφόρα την πορεία τους έως το Παρίσι, που θα απελευθερωθεί στις 25 Αυγούστου. Η όλη επιχείρηση συνέπεσε με την ένταση της δράσης της γαλλικής αντίστασης, υπό τον στρατηγό Ντε Γκολ, η οποία εκδηλώθηκε και με την εξέγερση στη γαλλική πρωτεύουσα λίγες ημέρες πριν από την είσοδο των Συμμάχων.

Η ήττα της χιτλερικής Γερμανίας διαγραφόταν πλέον ως αναπόφευκτη. Στις 20 Ιουλίου 1944 επίλεκτοι αξιωματικοί, επικεφαλής μιας μερίδας της Βέρμαχτ, θα επιχειρήσουν, χωρίς επιτυχία, να εξοντώσουν τον Χίτλερ, προκειμένου να αποτρέψουν τον επερχόμενο όλεθρο. Η γερμανική αντεπίθεση στις Αρδέννες, τον χειμώνα του 1944-1945, τελικά δε θα καρποφορήσει. Τον Μάρτιο του 1945 τα αγγλοαμερικανικά στρατεύματα διάβαιναν τον Ρήνο, ενώ από την Ανατολική Ευρώπη οι Σοβιετικοί εφορμούσαν ακάθεκτοι προς την κατεύθυνση του Βερολίνου. Η συνάντηση δυτικών και Σοβιετικών συμμάχων πραγματοποιήθηκε στον ποταμό Έλβα στις 26 Απριλίου 1945.

Η παράδοση της Γερμανίας και της Ιαπωνίας. Στις 30 Απριλίου, ενώ ο κλοιός ήδη σφίγγει γύρω από το κέντρο της γερμανικής πρωτεύουσας, ο Χίτλερ θα αυτοκτονήσει λίγες ώρες πριν από την παράδοση της πόλης στους Συμμάχους. Η συνθηκολόγηση άνευ όρων της Γερμανίας υπογράφηκε

Σοβιετικοί στρατιώτες υψώνουν τη σημαία της ΕΣΣΔ στην κορυφή του Ράιχσταγκ. Τον Μάιο του 1945 ο σοβιετικός στρατός κατέλαβε το Βερολίνο, αναγκάζοντας τη Γερμανία σε άνευ όρων συνθηκολόγηση.

κανείς δεν είναι σίγουρος πως θα ξαναβρεί όρθιο το σπίτι του. Οι νοικοκυρές στέκονται σε μεγάλες ουρές, για να πάρουν με το δελτίο τα τρόφιμα που δικαιούνται, αλλά πολλά καταστήματα έχουν καταστραφεί και όλα τα τρόφιμα έχουν εξαφανιστεί αρχίζοντας από το κρέας και τη ζάχαρη [...]».

Ρεϊμόν Καριέ, *Ιστορία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου*, τ. Β΄, 1942-1945, Πάπυρος, Αθήνα 1995, σ. 501-502.

Μυστική συμφωνία Τσώρτσιλ-Ρούζβελτ για την ατομική βόμβα (18-9-1944)

«Όταν η “βόμβα” τελικά ετοιμαστεί, θα μπορούσε ίσως, μετά από ώριμη σκέψη, να χρησιμοποιηθεί κατά των Ιαπώνων, που θα πρέπει να προειδοποιηθούν ότι αυτός ο βομβαρδισμός θα επαναλαμβάνεται, ώσπου να παραδοθούν».

Η προειδοποίηση αυτή εξαγγέλθηκε στη Διακήρυξη του Πόττονταμ, στις 26 Ιουλίου 1945. *History in Quotations*, όπ.π., σ. 857.

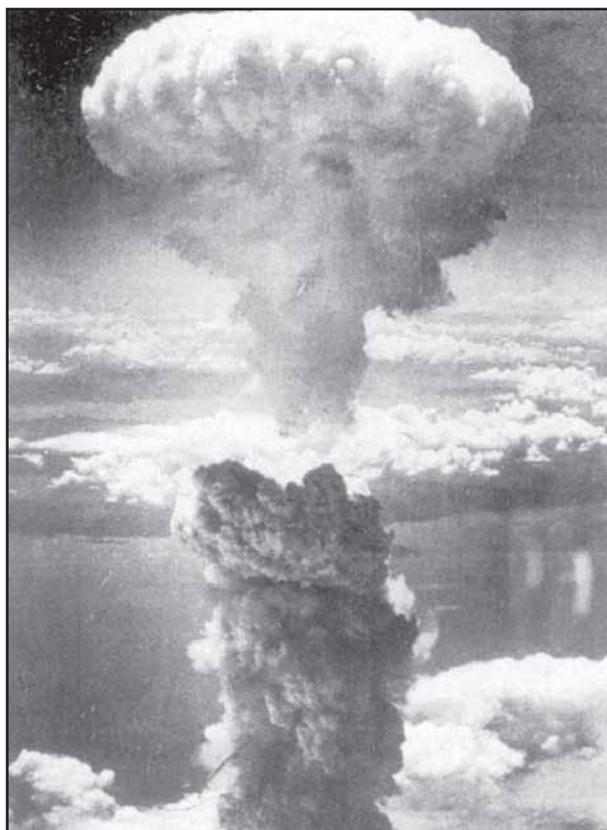
Αντιδράσεις για τη ρίψη της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα

«Ο Τρούμαν βρίσκεται στη θάλασσα, επάνω στο καταδρομικό “Αουγκούστα”. Η διάσκεψη του Πόττονταμ είχε τελειώσει μελαγχολικά, με τη διαπίστωση πως μια ιστορική διαφωνία είχε αρχίσει να υπάρχει μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Σοβιετικής Ενώσεως. Αυτό δεν κάνει τον πρόεδρο λιγότερο ευδιάθετο. Την προηγούμενη είχε δώσει από τον θάλαμο επιχειρήσεων του “Αουγκούστα” τη διαταγή να χρησιμοποιηθεί η ατομική βόμβα. Πέρασε το πρωινό του περιμένοντας, σεργιανίζοντας στο καστρώμα της πρύμνης, ακούγοντας την ορχήστρα του πλοίου· έπειτα πήγε να καθίσει στην τραπεζαρία του θωρηκτού, για να γευματίσει μαζί με το πλήρωμα. Εκεί

Στις 6 Αυγούστου 1945 οι Αμερικανοί ρίχνουν την πρώτη ατομική βόμβα στη Χιροσίμα, κέντρο της πολεμικής βιομηχανίας των Ιαπώνων, ενώ τρεις ημέρες αργότερα δεύτερη ατομική βόμβα πλήττει το λιμάνι του Ναγκασάκι. Μπροστά στον κίνδυνο της ολοκληρωτικής καταστροφής η Ιαπωνία παραδίδεται άνευ όρων.

ακριβώς ένας υπασπιστής τού φέρνει το τηλεγράφημα που αναγγέλλει την έκρηξη της Χιροσίμα: "Αποτελέσματα επιτυχή από κάθε άποψη. Ορατά αποτελέσματα ανώτερα παντός πειράματος". Στα "Απομνημονεύματά" του ο Τρούμαν θα δώσει πανηγυρικό τόνο στις αντιδράσεις του. Στην πραγματικότητα, πετά από χαρά. "Παιδιά, τους ρίξαμε μία βόμβα που ισοδυναμεί με 20.000 τόνους νιτρογλυκερίνης!". Οι ναύτες ξεσπούν σε επευφημίες. Ο έλεγχος της συνειδήσεως, το άγλος και οι τύψεις που αναμιγνύονται με τον θρίαμβο είναι μια πλαστή ιστορική αναπαράσταση. Είναι αλήθεια ότι μερικοί άνθρωποι, ανάμεσα σ' αυτούς και ο Αϊζενχάουερ, επέκριναν αυθόρμητα τη χρησιμοποίηση της βόμβας, θεωρώντας πως δεν ήταν απαραίτητη για να γονατίσει η Ιαπωνία. Αλλά η τεράστια πλειοψηφία δε βλέπει στην εμφάνιση του νέου όπλου, παρά το γρήγορο τέλος του πολέμου και την οικονομία αίματος που εξασφαλίζει. Εξάλλου, εκείνοι που την κατηγορούσαν, γιατί έπεσε στη Χιροσίμα, θα την επευφημούσαν αν έπεφτε στο Βερολίνο».

Ρεϋμόν Καρτιέ, *Ιστορία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου*, τ. Β', 1942-1945, Πάπυρος, Αθήνα 1995, σ. 564-565.

στις 8 Μαΐου 1945 από τον **στρατηγό Γιοτλ** στη Reims – τελετή που επαναλήφθηκε την επομένη στο Βερολίνο, παρουσία του Ρώσου αρχιστράτηγου Ζούκοφ.

Η συνθηκολόγηση με τον άλλο ισχυρό εταίρο του Άξονα, την Ιαπωνία, επιτεύχθηκε λίγο αργότερα, στις 2 Σεπτεμβρίου 1945. Παρά τις στρατιωτικές επιτυχίες των Αμερικανών στον Ειρηνικό, οι Ιάπωνες διακήρυσσαν την απόφαση να πολεμήσουν μέχρις εσχάτων εναντίον τους – αν χρειάζοταν, και στο έδαφος της χώρας τους. Οι Αμερικανοί, προκειμένου να αποφύγουν το ανθρώπινο κόστος αυτής της επιχείρησης, αποφάσισαν να κάνουν χρήση της ατομικής βόμβας – στις 6 Αυγούστου στη Χιροσίμα και στις 9 Αυγούστου στο Ναγκασάκι. Με την αμφιλεγόμενη ιστορικά αμερικανική αυτή ενέργεια ένα νέο κεφάλαιο ανοιγόταν στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Ερωτήσεις

1. Ποιοι ήταν οι κυριότεροι σταθμοί στην αναστροφή της νικηφόρας προέλασης των δυνάμεων του Άξονα έως την τελική συνθηκολόγηση;
2. Γιατί χαρακτηρίζεται ως «αμφιλεγόμενη» ιστορικά η απόφαση των ΗΠΑ να ρίξουν ατομικές βόμβες στην Ιαπωνία; Πώς κρίνετε εσείς την απόφαση αυτή, έχοντας υπόψη και το σχετικό παράθεμα του Ρεϋμόν Καρτιέ;

5. ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ - ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ

Η δίκη της Νυρεμβέργης. Η πρόκληση και η διεξαγωγή του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου υπήρξε πρόξενος ακραίων εκδηλώσεων βίας. Μετά τη λήξη των εχθροπραξιών μεικτή διεθνής επιτροπή υπό την αιγίδα του **ΟΗΕ** επιφορτίστηκε με τον εντοπισμό και την υποδειγματική τιμωρία των ενόχων. Ειδικότερα, κλήθηκαν να λογοδοτήσουν οι υπεύθυνοι: πρώτον, για την προπαρασκευή και την πρόκληση του πολέμου· δεύτερον, για τη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου κατά παράβαση των κανόνων που οφείλουν να διέπουν τη συμπεριφορά των εμπολέμων· τρίτον, για τη διάπραξη εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας. Η ευθύνη για τις παραβάσεις αυτές βάρυνε κυρίως τη γερμανική πλευρά. Στο πλαίσιο αυτό εντάχθηκε η διεξαγωγή της δίκης της Νυρεμβέργης, μεταξύ Ιανουαρίου και Οκτωβρίου 1946, και της κατάδικης σε θάνατο των ηγετικών στελεχών, πολιτικών και στρατιωτικών, της χιτλερικής Γερμανίας. Παράλληλα, όργανα διεθνή, αλλά και εθνικά, επέβαλαν κυρώσεις σε βάρος εκατοντάδων υπευθύνων για καταστροφές και βιαιότητες που είχαν διαπραχθεί στη διάρκεια του πολέμου.

Το έγκλημα της γενοκτονίας των Εβραίων. Ως μείζον έγκλημα κατά της ανθρωπότητας χαρακτηρίστηκε η προσπάθεια γενοκτονίας των Εβραίων.

Στη δίκη της Νυρεμβέργης (Ιανουάριος-Οκτώβριος 1946) καταδικάστηκαν σε θάνατο ή φυλάκιση υψηλόβαθμοι Γερμανοί αξιωματικοί για: α) εγκλήματα κατά της ειρήνης, β) σχεδίαση, έναρξη και διεξαγωγή επιθετικών πολέμων, γ) εγκλήματα πολέμου και δ) εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

Μαρτυρία ενός Έλληνα Εβραίου από τη Θεσσαλονίκη που επέζησε από το Άουσβιτς

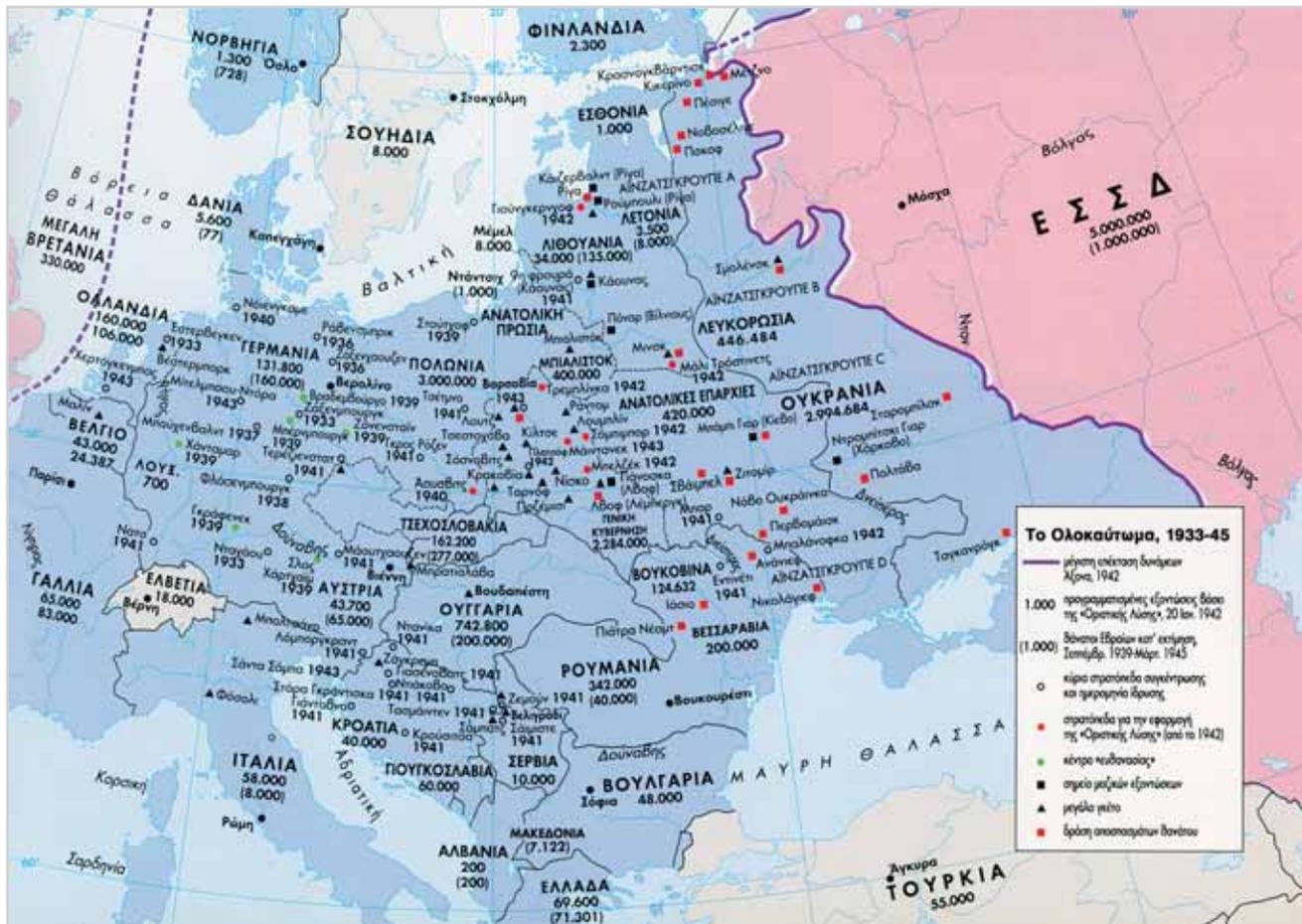
«Μετά την άφιξή μας στο στρατόπεδο και την εξαφάνιση της γυναίκας μου και των γονιών μου, η μουσική ήταν αυτή που βοήθησε να μη βουλιάξω στην απελπισία. Γιατί ένας άνθρωπος απελπισμένος είναι ήδη ένας άνθρωπος νεκρός. Η μουσική μου επέτρεψε να υποφέρω το ανυπόφορο, αυτή την ανείπωτη φρίκη που ένιωσα από την πρώτη κιόλας στιγμή που μπήκα στο στρατόπεδο και έμαθα για την τύχη των δικών μου. Τα περισσότερα μέλη της οικογένειάς μου είχαν χαθεί [...]. Τότε, παρά τον πόνο που αισθανόμουν, κατάφερα να διατηρήσω το ηθικό μου, κι αυτό χάρη στη μουσική. Μου είχαν πάρει το βιολί μου, όμως μου είχαν δώσει σχεδόν αμέσως ένα άλλο. Εκείνη την πρώτη μέρα, ήταν σαν να είχα δεχτεί ένα χτύπημα στο κεφάλι. Όμως, ακόμη και σ' εκείνη την κατάσταση, μου ζήτησαν να παίξω μουσική. Και έπαιξα. Το πρώτο αίσθημα απελπισίας που με είχε πλημμυρίσει μεταμορφώθηκε σε αίσθημα ελπίδας χάρη στα προφητικά εκείνα λόγια του Blockaster, το πρώτο βράδυ που έφτασα στο μπλοκ: «Ελπίζω ότι δε θα πεθάνεις εδώ μέσα»».

Ιάκωβος Στρούμσα, *Διάλεξα τη ζωή. Από τη Θεσσαλονίκη στο Άουσβιτς*, Ίδρυμα ΕΤΣ ΑΧΑΪΜ/εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 55-56.

Η τύχη των Εβραίων της Θεσσαλονίκης

«Οι Γερμανοί είχαν ζητήσει από τον Αρχιραβίνο της Κοινότητας, Τσβι Κόρετς, να τους παραδώσει κατάλογο με τα ονόματα όλων των μελών της Εβραϊκής Κοινότητας και εκείνος, πιθανώς ελπίζοντας ότι αυτό θα τους κατευνάσει, τον παρέδωσε. Το σκληρό για τα όσα θα επακολουθούσαν ήταν τώρα έτοιμο: Το Σάββατο, 14 Μαρτίου του 1943 [...], 2.800 άτομα περίπου συνελήφθησαν και την επόμενη ημέρα εκποτίστηκαν με τρένο στην Πολωνία, στοιβαγμένοι σε βαγόνια μεταφοράς ζώων, υπό αθλιότερες συνθήκες. Οι ναζί κατέτρεχαν κυρίως τα μικρά παιδιά, αφού ο σχεδιασμός τους προέβλεπε να εμποδιστεί η συνέχεια του εβραϊκού λαού. Είναι γνωστές, από περιγραφές των ελάχιστων επιζώντων, οι εικόνες των υπερπλήρων βαγονιών, με 70-75 άτομα το καθένα, χωρίς καν χώρο να καθίσουν, με ένα βαρέλι νερό για τη διαδρομή και ένα για τις φυσικές τους ανάγκες, και όλ' αυτά για ταξίδι που διαρκούσε τουλάχιστον τέσσερις μέρες. Πολλοί πέθαναν στη διαδρομή και τα πτώματα απλώς πετάγονταν στην άκρη της γραμμής, όποτε υπήρχε στάση. Οι Έλληνες σιδηροδρομικοί υπάλληλοι ταραχτήκαν από τα όσα είδαν, και φήμες για εξόντωση των Εβραίων άρχισαν να διαρρέουν. Ήταν όμως ήδη πολύ αργά, η παγίδα είχε κλείσει: μέχρι τις 2 Αυγούστου 1943, σε συνολικά 19 σιδηροδρομικές αποστολές, 56.000 περίπου Εβραίοι της Θεσσαλονίκης εκποτίστηκαν. Προορισμός για τους περισσότερους ήταν το στρατόπεδο του Άουσβιτς-Μπίρκεναου. Από αυτούς δε θα ξαναγύριζαν παρά μόνο περί τους 1.950. Η Ισραηλιτική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης δε θα ήταν ποτέ πια η ίδια [...].»

Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδος, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, *Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων*, Αθήνα 2006, σ. 46.

Χάρτης των κυριότερων ναζιστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης στη Γερμανία και την κατεχόμενη Ευρώπη, όπου θανατώθηκαν εκατομμύρια κρατούμενοι. Ο χάρτης αναπαριστά την πολιτική δομή της Ευρώπης που είχαν επιβάλει κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας τους οι κατακτητές.

Φωτογραφία από το γερμανικό στρατόπεδο συγκέντρωσης του Άουσβιτς της σημερινής Πολωνίας, όπου εξοντώθηκαν πολυάριθμοι Εβραίοι και Τσιγγάνοι. Στην είσοδο του στρατοπέδου διακρίνεται η επιγραφή «Arbeit macht frei» («η εργασία απελευθερώνει»).

Υπό δίωξη στη Γερμανία από το 1933, οι τελευταίοι αυτοί είδαν τη θέση τους βαθμιαία να επιδεινώνεται, ενόσω οι ναζί επεξέτειναν την κυριαρχία τους στην Ευρώπη – ιδιαίτερα την Ανατολική. Η κατάληψη της Πολωνίας είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία του γκέτο* της Βαρσοβίας, όπου συνωστίστηκαν, υπό περιορισμό, 500.000 Εβραίοι. Μετά την εισβολή στη Ρωσία επιχειρήθηκε η καθολική πλέον εξόντωσή τους στην Ευρώπη. Προκειμένου να επιτευχθεί η «τελική λύση» του προβλήματος, το οποίο, κατά τους ναζί, προκαλούσε η εκτεταμένη διεθνής παρουσία του εβραϊκού στοιχείου, επινοήθηκαν και εφαρμόστηκαν από τον Χίτλερ και τους συνεργάτες του εφιαλτικές πρακτικές, πρωτοφανέρωτες στην παγκόσμια ιστορία: φυσική εξόντωση μετά από επώδυνη παραμονή σε γκέτο ή σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, μαζικές εκτελέσεις, χρήση δηλητηριωδών αερίων –όπως το «Τσικλόν Β»– προκειμένου να προκληθεί μαζικά ο θάνατος. Σε εκατομμύρια αριθμούνται τα θύματα της πρωτοφανούς αυτής τραγωδίας – μόνο από την Ελλάδα πάνω από 70.000. Στρατόπεδα όπως του **Άουσβιτς**, της **Τρεμπλίνκα**, του **Νταχάου**, του **Μπέλζετς** ή του **Σόμπιμπορ** έχουν γίνει συνώνυμα απανθρωπιάς και τρόμου.

Εβραίοι της Θεσσαλονίκης υποβάλλονται σε ταπεινώσεις από τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής στην πλατεία Ελευθερίας.

Έκκληση-διαμαρτυρία του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Δαμασκηνού, προσυπογραφόμενη από πολλές προσωπικότητες της ελληνικής πνευματικής, καλλιτεχνικής και οικονομικής ζωής, προς την ελληνική –διορισμένη από τον κατακτητή– Κυβέρνηση Κατοχής για τους διωγμούς των Ελλήνων Εβραίων

«Κύριε Πρόεδρε

Ο ελληνικός λαός επληροφορείτο κατ' αυτές μετ' ευλόγου καταπλήξεως και οδύνης ότι αι γερμανικά και στρατιωτικά Αρχαί κατοχής ήρξαντο εφαρμόζουσαι εν Θεσσαλονίκη το μέτρον της βαθμιαίας εκτοπίσεως του ελληνικού ισραηλιτικού στοιχείου έξω των ορίων της χώρας και ότι αι πρώται ομάδες των εκτοπιζομένων ευρίσκονται ήδη καθ' οδόν προς την Πολωνίαν [...].

Έχομεν την βεβαιότητα ότι και η κυβερνήσις σκέπτεται και αισθάνεται καθ' ον τρόπον και πάντες οι λοιποί Έλληνες επί του προκειμένου ζητήματος. Πιστεύομεν επί πλέον ότι θα έχετε ήδη προβή εις τα αναγκαία διαβήματα προς τας Αρχάς κατοχής διά την αναστολήν του οδυνηρού και ασκόπου μέτρου της εκτοπίσεως του εν Ελλάδι ισραηλιτικού στοιχείου. Ελπίζομεν μάλιστα ότι θα υπεδείξατε προς τους ισχυρούς ότι η τοιαύτη σκληρά μεταχείρισις των Ισραηλιτών Ελλήνων υπηκόων, κατ' αντιδιαστολήν προς τους εν Ελλάδι Ισραηλίτας άλλων υπηκοοτήτων, καθιστά έτι μάλλον αδικαιολόγητον και κατ' ακολουθίαν ηθικώς απαράδεκτον το τεθέν εις εφαρμογήν μέτρον. Εάν δε τυχόν προβάλλωνται λόγοι ασφαλείας προς δικαιολόγησιν αυτού, φρονούμεν ότι θα ήτο δυνατόν να προταθούν λύσεις και να ληφθούν προληπτικά μέτρα, οίον ο περιορισμός μόνον του εν δράσει άρρενος πληθυσμού (παρεκτός γερόντων και παιδιών) εις ωρισμένον μέρος της ελληνικής Επικρατείας υπό την επιτήρησιν Αρχών κατοχής, εις τρόπον ώστε και η ασφάλεια τούτων να κατοχυρωθή –έστω και κατά κινδύνου υποθετικού– και η τάξις των Ελλήνων Ισραηλιτών ν' αποφύγη τα δεινά επακόλουθα της δι' ης απειλείται εκτοπίσεως. Ως εκ περισσού σημειούμεν ότι εις το ανωτέρω μέτρον ο υπόλοιπος Ελληνικός λαός θα ήτο διατεθειμένος, εάν ήθελε ζητηθή, να προσθήσθαι ανενδοιάστως ολόκληρον την εγγύησιν αυτού υπέρ των χειμαζομένων αδελφών αυτού [...].».

Θ. Βερέμης, Φ. Κωνσταντοπούλου (επιμ.), Οι Έλληνες Εβραίοι. Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών, Καστανιώτης, Αθήνα 2000, σ. 266-268.

Η Ζάκυνθος, το νησί των δικαίων

«Ενώ σε όλη την υπόλοιπη χώρα οι διώξεις και εκτοπίσεις Εβραίων διεξάγονταν από τους Γερμανούς αποτελεσματικά, η Ζάκυνθος αποτέλεσε μια μοναδική εξαίρεση. Δύο θαρραλέοι άνθρωποι, ο Μητροπολίτης του νησιού Χρυσόστομος Δημητρίου και ο Δήμαρχος Ζακύνθου Λουκάς Καρρέρ, πέτυχαν κάτι πρωτοφανές: θέτοντας την ίδια τους τη ζωή σε κίνδυνο, κατόρθωσαν να προστατέψουν ολόκληρο τον εβραϊκό πληθυσμό της Ζακύνθου από την τύχη των ομοθρήσκων τους σε άλλες περιοχές. Στα τέλη του 1943 ο Γερμανός Διοικητής της Ζακύνθου, Μπέρενς, κάλεσε

Οι ελληνικές αστυνομικές αρχές, σε συνεργασία με την Εκκλησία της Ελλάδος, εξέδωσαν σε όσους Εβραίους το επιθυμούσαν πλαστές ταυτότητες με χριστιανικά ονόματα, οι οποίες πιστοποιούσαν χριστιανικό θρήσκευμα, προκειμένου οι Εβραίοι να αποφύγουν τις γερμανικές διώξεις.

τον Δήμαρχο στο γραφείο του και απαίτησε, υπό την απειλή όπλου, κατάλογο με τα ονόματα όλων των Εβραίων του νησιού. Ο Δήμαρχος και ο Μητροπολίτης, αντιλαμβανόμενοι το τι σήμαινε η εντολή αυτή, προσπάθησαν να κερδίσουν χρόνο, αλλά ο Διοικητής ήταν αμετακίνητος, καθώς είχε διαταγές από το Γενικό Αρχηγείο. Μετά από πολλή σκέψη, καθώς βρίσκονταν και οι ίδιοι σε θανάσιμο κίνδυνο, οι δύο άνδρες πήραν τη γενναία απόφαση να περιλάβουν στον κατάλογο μόνο τα εξής δύο ονόματα: Μητροπολίτης Ζακύνθου Χρυσόστομος και Δήμαρχος Ζακύνθου Λουκάς Καρρέρ. Ο Γερμανός Διοικητής έμεινε άναυδος. Μαζί με ένα γράμμα του Μητροπολίτη προς τον ίδιο τον Χίτλερ, στο οποίο αναλάμβανε αμέριστα την ευθύνη για τη διαγωγή των Εβραίων του νησιού, τα δύο έγγραφα αποστάλθηκαν στο Γενικό Αρχηγείο, όπου πρέπει να έκαναν έντονη εντύπωση, γιατί η διαταγή της σύλληψης όλων των Εβραίων ακυρώθηκε. Παρ' όλα αυτά, για κάθε ενδεχόμενο, όλοι οι Εβραίοι της Ζακύνθου διασκορπίστηκαν στα χωριά του νησιού, όπου χριστιανικές οικογένειες τους έκρυψαν και ανέλαβαν τη διατροφή τους. Χάρη στην επιρροή, το θάρρος και την αποφασιστικότητα των δύο ηγετών του νησιού, καθώς και του ντόπιου πληθυσμού, οι 275 Εβραίοι της Ζακύνθου επέζησαν χωρίς ούτε μία απώλεια, από έναν πόλεμο που εξολόθρευσε το σύνολο των ομοθρήσκων τους σε πολλές άλλες περιοχές».

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, 1941-1944. Εγχειρίδιο Μελέτης, Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, Αθήνα 2005, σ. 26-27.

Το Ολοκαύτωμα και οι ευθύνες των απλών πολιτών

«Τι έχουμε τώρα να πούμε στα παιδιά μας; Θα θυμηθώ τα λόγια της Λιλής Ζωγράφου, η οποία στο έργο της “Μικαέλ” γράφει: “Όταν βλέπω έναν Εβραίο, εγώ που έρχομαι από το άλλο στρατόπεδο, από αυτούς δηλαδή που επέτρεψαν και που οδήγησαν

Οι συνέπειες του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου για την ανθρωπότητα. Γενικότερα, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος προκάλεσε τεράστιες ανθρώπινες και υλικές απώλειες σε κλίμακα παγκόσμια – κυρίως όμως στην Ευρώπη. Σε τριάντα έξι εκατομμύρια ανέρχονται οι νεκροί στη γηραιά ήπειρο – πολλοί από τους οποίους προέρχονταν, για πρώτη φορά, από τους αμάχους. Πόλεις και οικισμοί, λιμάνια, επικοινωνιακοί κόμβοι και πλουτοπαραγωγικές πηγές καταστράφηκαν. Η σκληρή δοκιμασία και αυτών των νικητών μετέβαλε τη διεθνή οικονομική ισορροπία προς όφελος των χωρών που βρίσκονταν μακριά από το πεδίο των επιχειρήσεων – κατ' εξοχήν των ΗΠΑ. Και οι λαοί της Άπω Ανατολής όμως πλήρωσαν βαρύ φόρο αίματος και υλικών καταστροφών: εκατομμύρια Κινέζοι και Ιάπωνες συγκαταλέγονται μεταξύ των νεκρών. Ανεξίτηλη στη συλλογική μνήμη της ανθρωπότητας έμεινε η εικόνα της καταστροφής στη **Χιροσίμα** και στο **Ναγκασάκι** μετά τη ρίψη της ατομικής βόμβας.

στο Άουσβιτς, δεν έχω ούτε λόγια ούτε πια έρεισμα για την περηφάνια μου”. Αυτά είναι τα λόγια που μπορούμε να πούμε στα παιδιά μας εμείς που ερχόμαστε από το άλλο στρατόπεδο. Γιατί η Σοά [: η εβραϊκή λέξη για το Ολοκαύτωμα] δεν είναι κάτι που αφορά μόνο τους Εβραίους. Η εβραιοκτονία είναι το τέλος του ευρωπαϊκού πολιτισμού και του ευρωπαϊκού πνεύματος έτσι όπως έζησε αιώνες και αιώνες τώρα. Απέραντη η φρίκη, αμέτρητη η οδύνη και ακόμα πιο απέραντη η αισχύνη. Και ας μη βρίσκουμε δικαιολογίες ή αιτιάσεις για έναν καλύτερο ύπνο. Άλλοι λέγοντας ότι υπήρχονε οι Χίτλερ [...] άλλοι αρνούμενοι την εβραιοκτονία και άλλοι μιλώντας δεξιά κι αριστερά για γενεκτονίες, χωρίς να ξέρουν ότι η γενεκτονία, η Σοά των Εβραίων, είναι μοναδική και είναι μοναδική για έναν μονάχα λόγο, γιατί για πρώτη φορά στην ιστορία ο άνθρωπος αρνήθηκε στον συνάνθρωπό του, όχι την ιδιότητα να είναι Εβραίος, την ιδιότητα να είναι άνθρωπος. Αυτό έγινε μία φορά μόνο στην ιστορία και δεν πρέπει ποτέ να ξαναγίνει. Ας γρηγορούμε όμως, ας γρηγορούμε και ας μην ξεχάσουμε αυτό που ένας Γερμανός πάστορας έγραψε λίγο πριν πεθάνει, γιατί και ο Μπρεχτ το είπε: η κοιλία της φρίκης είναι έτοιμη να παιδογονήσει και πάλι. Ο πάστορας είπε ότι, όταν ήρθανε να πιάσουν τον γείτόνα μου που ήταν Εβραίος, δε διαμαρτυρήθηκα, αφού δεν ήμουν Εβραίος. Όταν ήρθανε να πιάσουνε και τον άλλο μου γείτονα που ήτανε κομμουνιστής, δε διαμαρτυρήθηκα, αφού δεν ήμουν κομμουνιστής. Όταν λίγο πιο μακριά πιάσανε και κάτι καθολικούς Γερμανούς, δε διαμαρτυρήθηκα, αφού δεν ήμουν καθολικός. Όταν όμως ήρθαν να πιάσουν εμένα, δε βρέθηκε πια κανείς να διαμαρτυρηθεί! Αυτό δεν πρέπει ποτέ να το ξεχνάμε, γιατί για ποιον χτυπά η καμπάνα, χτυπά για τον καθένα μας και για όλους».

Ελένη Αρβελέρ, «Ημέρα Μνήμης», Χρονικά του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδος, τ. ΚΘ', τεύχ. 201, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2006, σ. 66-67.

Χάρτης που παρουσιάζει τις απώλειες του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Το κόστος του πολέμου ήταν ασύλληπτα μεγάλο και δεν μπορεί να υπολογιστεί με ακρίβεια. Πολλοί από τους νεκρούς ήταν άμαχοι: θύματα γενοκτονίας, πείνας, βομβαρδισμών, εκτελέσεων. Η Ελλάδα είχε ιδιαίτερα υψηλές απώλειες αναλογικά με τον πληθυσμό της.

Τα σύμβολα ■ αναφέρονται σε στρατιώτες, ενώ τα σύμβολα ▲ αναφέρονται σε αμάχους.

Ερωτήσεις

1. Ο όρος «γενοκτονία» (genocide) χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1944 προκειμένου να περιγράψει την εξόντωση των Εβραίων από τους ναζί. Σήμερα ο όρος αυτός χρησιμοποιείται και για άλλα εγκλήματα στην ιστορία της ανθρωπότητας. Μπορείτε να αναφέρετε παραδείγματα;
2. Να αναζητήσετε στο διαδίκτυο στοιχεία για το πυρηνικό ολοκαύτωμα της Ιαπωνίας και για τις επιπτώσεις του στις μεταγενέστερες γενιές των περιοχών που επλήγησαν.

6. Ο ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ ΤΩΝ ΝΙΚΗΤΩΝ

Ο ανταγωνισμός μεταξύ των Συμμάχων και οι συμφωνίες για το μέλλον της Ευρώπης. Προτού τερματιστούν οι επιχειρήσεις κατά του Άξονα, είχαν ήδη διαφανεί οι διαφορές που έμελλαν μεταπολεμικά να διχάσουν τους ίδιους τους Συμμάχους. Πολλοί ήταν εκείνοι –ανάμεσά τους και ο Γεώργιος Παπανδρέου– που είχαν θεωρήσει ως αναπόφευκτη τελικά την ένταση του ανταγωνισμού μεταξύ της σοσιαλιστικής Ανατολής και της φιλελεύθερης Δύσης. Ήδη κατά το δεύτερο δεκαήμερο του Οκτωβρίου 1944, ο Τσόρτσιλ και ο Στάλιν, ερήμην του Ρούζβελτ, είχαν καταναείμει την επιρροή τους στη

Η Διάσκεψη της Γιάλτας. Στη φωτογραφία διακρίνονται, από τα αριστερά προς τα δεξιά, ο Βρετανός πρωθυπουργός Ούνιστον Τσόρτσιλ, ο Αμερικανός πρόεδρος Φρανκλίνος Ρούζβελτ και ο Σοβιετικός ηγέτης Ιωσήφ Στάλιν.

Στη Διάσκεψη του Πότσταμ (17 Ιουλίου - 2 Αυγούστου 1945) συμμετείχαν ο νέος Αμερικανός πρόεδρος Χάρυ Τρούμαν (κέντρο), ο νέος Βρετανός πρωθυπουργός Κλέμεντ Άτλι (αριστερά) και ο Σοβιετικός ηγέτης Ιωσήφ Στάλιν (δεξιά).

νότια Βαλκανική Χερσόνησο, Ελλάδα, Βουλγαρία και Γιουγκοσλαβία, υπέρ της Βρετανίας στην πρώτη, υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης στη δεύτερη και κατ' ισομοιρία στην τρίτη περίπτωση. Οι τριγμοί στο συμπαγές συμμαχικό οικοδόμημα έγιναν περισσότερο αισθητοί την επαύριο της Συνδιάσκεψης των Τριών Μεγάλων, **Τσόρτσιλ, Ρούζβελτ και Στάλιν**, στη **Γιάλτα**, στις 4-11 Φεβρουαρίου 1945, στη διάρκεια της οποίας είχε συμφωνηθεί η συγκρότηση κυβερνήσεων αντιπροσωπευτικών όλων των δημοκρατικών τάσεων με στόχο τη διενέργεια ελεύθερων εκλογών, υπό τον τριμερή συμμαχικό έλεγχο. Ενώ όμως οι Σοβιετικοί προέλαυναν στην Ανατολική Ευρώπη και στη συνέχεια στην ίδια τη Γερμανία, οι δυτικοί Σύμμαχοι θεώρησαν ότι η συμφωνία αυτή είχε καταπατηθεί από τον Στάλιν, διαδοχικά, στη Ρουμανία και την Πολωνία.

Το θέμα συζητήθηκε εκ νέου κατά την επόμενη Συνδιάσκεψη κορυφής των Τριών στο **Πότσταμ**, τον Ιούλιο του 1945. Όσα γεγονότα

εντούτοις ακολουθήσουν θα επιβεβαιώσουν τη σταθερή πρόθεση της Σοβιετικής Ένωσης να επιβάλει τον έλεγχό της στην Ανατολική Ευρώπη, αλλά και τη ριζική αντίθεση των δυτικών Συμμάχων στην πολιτική αυτή, καθώς και την απόφασή τους να μην επιτρέψουν την επέκτασή της δυτικά της Πολωνίας και νότια της Βουλγαρίας: ο Τσόρτσιλ θα μιλήσει για *«iron curtain»* (*«σιδηρούν παραπέτασμα»*)* που έτεινε να υψωθεί ανάμεσα στη ζώνη υπό σοβιετική επιρροή και τη λοιπή Ευρώπη. Ο θάνατος εξάλλου του Ρούζβελτ πριν από τη Συνδιάσκεψη του Πότσταμ δεν αφήνει να διαγνωστεί αν η σκλήρυνση έκτοτε και της αμερικανικής στάσης αποτέλεσε, ή όχι, επιλογή του διαδόχου του, *Χάρυ Τρούμαν*. Ούτως ή άλλως όμως η ανθρωπότητα, προτού καν διατυπωθούν οι όροι της ειρήνης, εισερχόταν σε νέα φάση ανελέητου ανταγωνισμού μεταξύ των νικητών του πολέμου, στην περίοδο του *Ψυχρού Πολέμου*.

Η πολιτική κρίση στην Ελλάδα και τα «Δεκεμβριανά». «Συλλογιζόμουνα ότι η ειδυλλιακή Πλάκα είναι το μέρος όπου έγινε η πρώτη μάχη του Δυτικού και του Ανατολικού κόσμου», έγραψε ο Γιώργος Σεφέρης παρατηρώντας τα γεγονότα που εκτυλίσσονταν στην Αθήνα τον Δεκέμβριο του 1944. Η διαίρεση μεταξύ των Ελλήνων αποτέλεσε, πράγματι, αντανάκλαση της ευρύτερης αντιπαράθεσης που θα σφράγιζε και το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα – του δυτικού, καπιταλιστικού-φιλελεύθερου, και του κομμουνιστικού προτύπου. Παράλληλα με την κοινή στόχευση εναντίον του κατακτητή διατυπώνονταν, ήδη από το 1943, δύο διαφορετικές προτάσεις με αναφορά στη μεταπολεμική πορεία και της Ελλάδας. Θα επιλεγόταν η οδός της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας που εφαρμοζόταν στη Δύση ή εκείνη του υπαρκτικού σοσιαλισμού που είχε υιοθετήσει η Σοβιετική Ένωση; Υπέρ της πρώτης επιλογής τασσόταν η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση και ένα μέρος των αντιστασιακών δυνάμεων στο εσωτερικό της κατακτημένης Ελλάδας· υπέρ της δεύτερης φάνηκε, ολοένα και περισσότερο με την πάροδο του χρόνου, να κλίνει η ισχυρότερη ένοπλη αντιστασιακή οργάνωση, το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ*. Το πολιτικό παράγωγο της, η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης, είχε συγκροτηθεί στην ορεινή Στερεά Ελλάδα στις 10 Μαρτίου 1944. Η επίκληση βραχυπρόθεσμων τακτικών στόχων από τους πρώτους ή τους δεύτερους δεν αρκούσε, τελικά, για να επικαλύψει τον διαφορετικό στρατηγικό προσανατολισμό που τους κατηύθυνε.

Προκειμένου να κατευνάσει τις αντιθέσεις, ο *Γεώργιος Παπανδρέου* περιέλαβε στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση εκπροσώπους όλων των αντιμαχόμενων μερίδων. Κατά το Σύμφωνο

Γεώργιος Παπανδρέου, Λόγος της Απελευθέρωσης, Αθήνα, 18 Οκτωβρίου 1944

«Ασπαζόμεθα την ιεράν γην της Ελευθέρας Πατρίδος... Οι Βάρβαροι, αφού εβεβήλωσαν, επιρπόλησαν και εδήωσαν, επί τρία και ήμισυ έτη, πιεζόμενοι πλέον από την συμμαχικήν νίκην και την εθνικήν μας αντίστασιν τρέπονται εις φυγήν. Και η Κυνόλευκος κυματίζει μόνη εις την Ακρόπολιν...

Από τα βάθη της Ιστορίας οι ελληνικοί αιώνες πανηγυρίζουν την επάνοδον της Ελευθερίας εις την αρχαίαν Πατρίδα της. Και στεφανώνουν την Γενεάν μας. Διότι ολόκληρος ο Λαός μας υπήρξε αγωνιστής της Ελευθερίας. Δεν ευρίσκεται ασφαλώς εις την κατεχομένην Ευρώπην άλλο παράδειγμα τώσης καθολικής αντιστάσεως και τώσης ακλονήτου αισιοδοξίας διά την τελικήν Νίκην [...].

Ολόκληρος ο Ελληνικός Λαός έχει καταστή άξιος της Πατρίδος. Με το πέρασμα των καιρών, εις το περίλαμπρον έπος της Αλβανίας θα προστεθή και ο μύθος της καθολικής αντιστάσεως...»

Γ. Παπανδρέου, *Η απελευθέρωσις της Ελλάδος*, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα 1948³, σ. 186-187.

Έπαρση της ελληνικής σημαίας στην Ακρόπολη από τον Γ. Παπανδρέου, πρόεδρο της πρώτης μετακατοχικής κυβέρνησης της χώρας, στις 18 Οκτωβρίου 1944.

εξάλλου που συνομολογήθηκε στην Καζέρτα της Ιταλίας, στις 26 Σεπτεμβρίου 1944, μεταξύ των συμμαχικών και των ελληνικών πολιτικών και στρατιωτικών αρχών –με τη συμμετοχή εκπροσώπων του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ– ανατέθηκε η διοίκηση των στρατιωτικών δυνάμεων στην Ελλάδα στον Βρετανό στρατηγό **Σκόμπυ**. Η απελευθέρωση εντούτοις της Αθήνας, στις 12 Οκτωβρίου 1944, συνοδεύτηκε από ενδοκυβερνητικές διαφωνίες και τελικά από την παραίτηση των εαμικών υπουργών, με αποτέλεσμα να συγκρουστούν τον Δεκέμβριο του 1944 στην καρδιά της πρωτεύουσας οι φιλοκυβερνητικές δυνάμεις –μικρό τμήμα του ελληνικού στρατού, χωροφυλακή και το βρετανικό εκστρατευτικό σώμα– με τις δυνάμεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Η έκβαση της σύγκρουσης υπέρ των πρώτων ακολουθήθηκε από τη **Συμφωνία της Βάρκιζας**, στις 12 Φεβρουαρίου 1945, η οποία προέβλεπε τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών και δημοψηφίσματος επί του πολιτειακού ζητήματος.

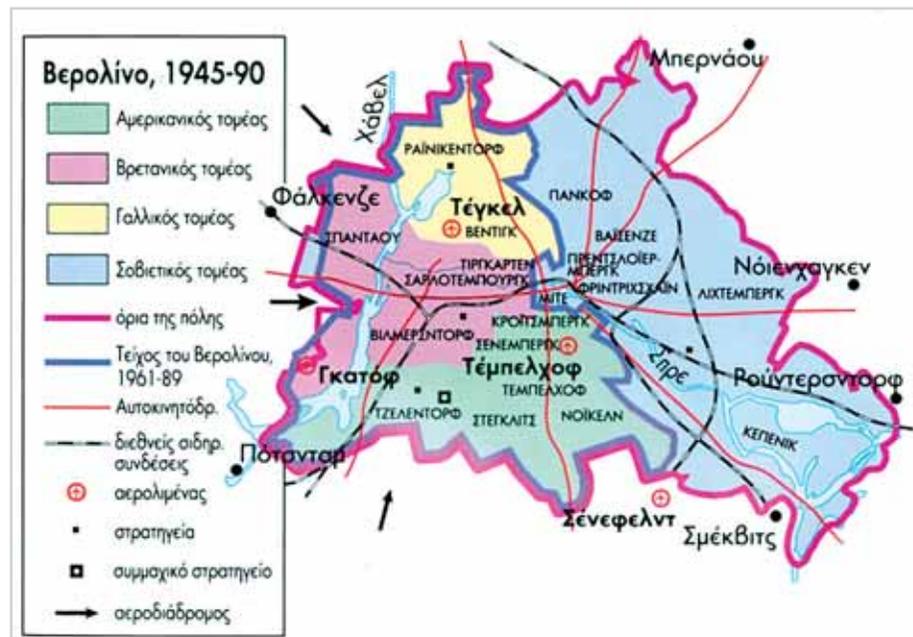
Ερωτήσεις

1. Τι σήμαινε ο όρος «Σιδηρούν παραπέτασμα» και ποιος ήταν ο εισηγητής του;
2. Να συσχετίσετε την εσωτερική κρίση στην Ελλάδα με τον μεταπολεμικό ανταγωνισμό των νικητών.

7. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΙ Η ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το εδαφικό καθεστώς της πττημένης Γερμανίας. Όταν μετά τον τερματισμό των επιχειρήσεων κλήθηκαν οι αντιπρόσωποι των Συμμάχων να διαμορφώσουν τους όρους της ειρήνης, αντιμετώπισαν κατά προτεραιότητα τα προβλήματα που συνδέονταν με το μέλλον της Γερμανίας –της κατοχής, των

επανορθώσεων, καθώς και του ενδεχόμενου διαμελισμού της– χωρίς όμως να καταλήξουν σε κοινά αποδεκτές αποφάσεις. Η διαίρεση της Γερμανίας σε τέσσερις ζώνες κατοχής λειτούργησε αρχικά στην πράξη: το 40% του εδάφους της, στα ανατολικά, συνιστούσε τη ρωσική και το υπόλοιπο στα δυτικά, από βορρά προς νότο, την αγγλική, τη γαλλική και την αμερικανική ζώνη, ενώ το Βερολίνο αποτελούσε νησίδα υπό πολυμερή επίσης κατοχή. Αντικείμενο όμως διαφωνιών αποτέλεσαν όχι μόνο η μορφή και

Το μεταπολεμικό Βερολίνο, το οποίο ανήκε στον τομέα ελέγχου των Σοβιετικών, διαιρέθηκε –αντιστοίχως προς την υπόλοιπη χώρα– σε τέσσερις τομείς, αμερικανικό, βρετανικό, γαλλικό και σοβιετικό.

οι αρμοδιότητες, αλλά ακόμη και η σύσταση μιας κεντρικής γερμανικής διοίκησης – πολιτικής και οικονομικής. Δεν επιτεύχθηκε εξάλλου συμφωνία για τον τρόπο καταβολής των πολεμικών αποζημιώσεων από τη Γερμανία προς τους Συμμάχους. Μετά από αλληπάλληλες τετραμερείς διαβουλεύσεις ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών, **Τζορτζ Μάρσαλ**, θα δηλώσει χαρακτηριστικά τον Δεκέμβριο του 1947: «Δεν μπορούμε προς το παρόν να προσδοκούμε την ενοποίηση της Γερμανίας· οφείλουμε να πράξουμε ό,τι είναι δυνατόν στην περιοχή όπου η επιρροή μας είναι αισθητή...».

Τα εδαφικά όρια της μεταπολεμικής Γερμανίας διαμορφώθηκαν νωρίς. Προς τα δυτικά δεν υπήρξαν ουσιαστικές μεταβολές, αλλά προς τα ανατολικά προβλέφθηκε, βάσει διμερούς ρωσοπολωνικής συμφωνίας που υπογράφηκε στις 17 Αυγούστου 1945, η μετακίνηση κατά 200 χιλιόμετρα των συνόρων της Πολωνίας προς τα δυτικά, έως τη γραμμή Όντερ-Νάισε, ενώ, ακόμη ανατολικότερα, εδάφη που κατέχονταν παλαιότερα από την Πολωνία ενσωματώθηκαν στην ΕΣΣΔ.

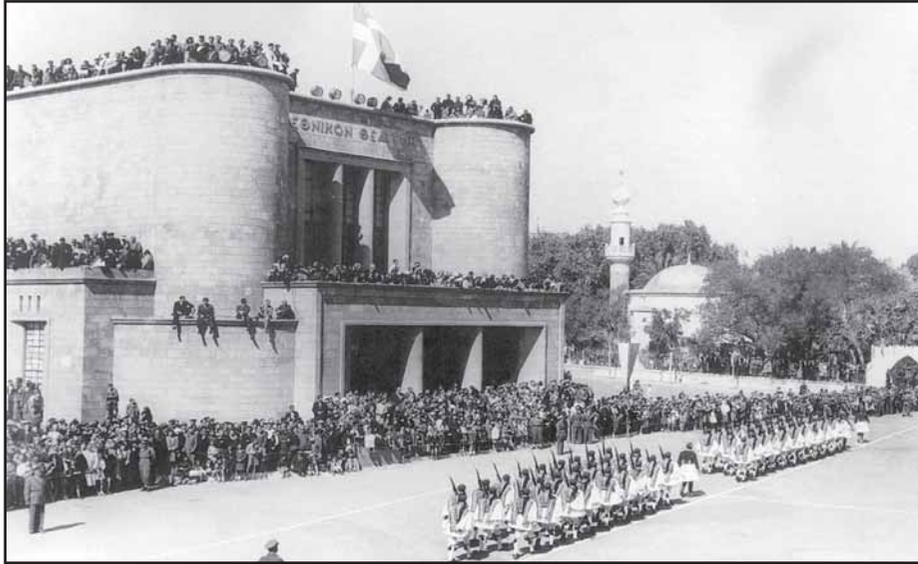
Η Συνθήκη των Παρισίων και η τύχη των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων. Το καθεστώς των πέντε «δορυφόρων» της Γερμανίας –Φινλανδίας, Βουλγαρίας, Ρουμανίας, Ουγγαρίας και Ιταλίας– θα καθοριστεί βάσει των αντίστοιχων συνθηκών που θα υπογραφούν στο Παρίσι, στις 10 Φεβρουαρίου 1947. Η κάθε συνθήκη με τις χώρες αυτές συνοπογραφόταν από όσα κράτη είχαν μετάσχει στη διαδικασία της συνθηκολόγησής της. Οι τρεις πρώτες χώρες είχαν συνομολογήσει, ήδη στη διάρκεια του 1944, συμφωνία ανακωχής αποκλειστικά με τη Σοβιετική Ένωση, έχοντας έκτοτε υπαχθεί στον στρατιωτικό και ουσιαστικά στον πολιτικό έλεγχο της. Η συνομολόγηση, κατά συνέπεια, των συνθηκών κατοχύρωσε την επιρροή της Μόσχας στις τέσσερις πρώτες περιπτώσεις. Ειδικότερα, το εδαφικό καθεστώς της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας δε διαφοροποιούνταν αισθητά από το προπολεμικό, ενώ της Φινλανδίας και της Ουγγαρίας ρυθμιζόταν με τρόπο που να

Παρά τις μεγάλες θυσίες της χώρας μας στον πόλεμο, στη Διάσκεψη της Ειρήνης (29 Ιουλίου - 11 Οκτωβρίου 1946) οι ελληνικές εθνικές διεκδικήσεις –πλην αυτών που αφορούσαν τα Δωδεκάνησα– προσέκρουσαν στην αντίδραση των μεγάλων δυνάμεων. Η γελοιογραφία αποδίδει ανάγλυφα την απογοήτευση του ελληνικού λαού. Ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Τζέιμς Μπερνς προσφέρει στην Ελλάδα, που παρουσιάζεται ως χαροκαμένη μάνα ανάμεσα στα ερείπια, μικρό ποσό χρημάτων σαν ελεημοσύνη. Φωκίων Δημητριάδης, «Το παρδαλό κασίκι και η εποχή του», Αθήνα, χ.χ.

Εορτασμοί για την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα, Μάρτιος 1948.

Τμήμα της βασιλικής φρουράς παρελαύνει στη Ρόδο κατά την επίσκεψη των βασιλέων στα Δωδεκάνησα (φωτ. Κ. Μεγαλοκονόμου). Η ένταξη της Δωδεκανήσου στον εθνικό κορμό αποτέλεσε το μόνο εδαφικό κέρδος της χώρας μας από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Απόσπασμα από την ομιλία του αντιπροέδρου της ελληνικής κυβέρνησης, Κωνσταντίνου Τσαλδάρη, κατά την πανηγυρική τελετή της ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου, 7 Μαρτίου 1948

«Σήμερα, όπως ετόνισε και η διακήρυξις της Συνελεύσεως της Πάτμου, την 4ην Ιουνίου 1912, με τας υπογραφάς των 12 αντιπροσώπων των Νήσων, σήμερα ο εθνικός πόθος, ο προαιώνιος πόθος των Αιγαίων, της ενώσεώς των μετά της Μητρός Ελλάδος, πραγματοποιείται. Με ένα εθνικόν γεγονός, η ιστορική σημασία του οποίου θα μεγαλώνει, εφ' όσον ο χρόνος θα παρέρχεται. Και ο Ελληνισμός θα συνεχίζει τον ιστορικόν δρόμον που ήρχισε».

ικανοποιεί τις σοβιετικές απόψεις.

Ριζικά διάφορη από αυτήν των άλλων ηττημένων χωρών ήταν η περίπτωση της Ιταλίας. Η νέα δημοκρατική κυβέρνηση της Ρώμης ήταν υποχρεωμένη να παραιτηθεί από κάθε τίτλο κυριαρχίας επί της Αιθιοπίας, της Αλβανίας και της Δωδεκανήσου. Η ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου –κατοικημένης σε ποσοστό 90% από Έλληνες– στην Ελλάδα ανταποκρινόταν πλήρως στην

αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών, που είχε διακηρυχθεί από τους Συμμάχους κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η ίδια όμως αρχή δεν εφαρμόστηκε και στην περίπτωση των υπόλοιπων εδαφών που διεκδικούσε η ελληνική πλευρά – της Βόρειας Ηπείρου και της Κύπρου. Η σύνδεση, νωρίς, του όλου προβλήματος της Αλβανίας με τον ανταγωνισμό μεταξύ των Συμμάχων, η επιθυμία των Άγγλων ιθυνόντων να διατηρήσουν ακέραιη τη Βρετανική Αυτοκρατορία, αλλά και η διεθνής αδυναμία της Ελλάδας σε περίοδο έντονης εσωτερικής διαμάχης οδήγησαν στην περιορισμένη ικανοποίηση των εύλογων αιτημάτων της κατά το συνέδριο της ειρήνης. Η αισιόδοξη θεώρηση του μεταπολεμικού κόσμου, αισθητή και στις πιο σκοτεινές ώρες του πολέμου, διασταυρωνόταν ήδη με μια πραγματική κατάσταση λιγότερο ευνοϊκή για τη χώρα από ό, τι αναμενόταν.

Η συνθήκη ειρήνης του Αγίου Φραγκίσκου. Η συνθήκη ειρήνης με αναφορά στο μέλλον της Ιαπωνίας υπογράφηκε, κατά τη Συνδιάσκεψη του Αγίου Φραγκίσκου, στις 7 Σεπτεμβρίου 1951. Σαραντα εννέα κράτη συνομολόγησαν την υποχρέωση της Ιαπωνίας να παραιτηθεί από κάθε δικαίωμα σε εδάφη της Ασίας, της νότιας Σαχαλίνης, της Ανταρκτικής και των νότιων κήσεών της στον Ειρηνικό. Προκειμένου όμως να μην πληγεί η οικονομία της, η Ιαπωνία απαλλασσόταν από την υποχρέωση άμεσης καταβολής του συνόλου των επιδικασμένων επανορθώσεων. Η Σοβιετική Ένωση, η Ινδία και η κομμουνιστική Κίνα δεν υπέγραψαν τη συνθήκη· αντίθετα, στις 8 Σεπτεμβρίου 1951, συνομολογήθηκε διμερές αμερικανοϊαπωνικό Σύμφωνο Ασφάλειας, το οποίο και υπογράμμιζε την αποκατάσταση σταθερών έκτοτε σχέσεων φιλίας και συνεργασίας μεταξύ Ουάσινγκτον και Τόκιο.

Ερωτήσεις

1. Ποια τα εδαφικά οφέλη της Ελλάδας από τη συμμετοχή της στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο; Ικανοποίησαν όλες τις προσδοκίες της ελληνικής πλευράς; Σχολιάστε τη γελοιογραφία του Φ. Δημητριάδη.
2. Ποιες ρυθμίσεις έγιναν υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης; Πιστεύετε ότι ικανοποίησαν τους λαούς των αντίστοιχων χωρών;